Rasyonalite

İktisat Özelinde Bir Tartışma

Feridun Yılmaz

Paradigma Yayıncılık

Paradigma'nın Gündemindekiler

Kant, Saf Aklın Eleştirisi
G. Steiner, Babil'den Sonra: Dilin ve Tercümenin Boyutları
Joseph Rouse, Bilgi ve İktidar / Bilimin Politik Felsefesine Doğru
M. Sheikh, İslâm Felsefesi Terimleri Sözlüğü
K. M. Wheeler, Romantizm, Pragmatizm ve Dökonstrüksiyon
Robert, A. Nisbet, Sosyolojik Gelenek
Hugh J. Silverman, Tekstüaliteler
S. Priest, Zihin Felsefesine Giriş
S. Z. Hünler, Spinoza'nın Hayatı
Ralph Waldo Emerson / Denemeler ve Konuşmalar
W. T. Jones, Batı Felsefesi Tarihi (III, IV ve V. Cilt)
Dermont Moran, Fenomenolojiye Giriş
Paul Ricoeur, Yorumların Çatışması (II. cilt)

Rasyonalite

İktisat Özelinde Bir Tartışma

Paradigma

Rasyonalite/İktisat Özelinde Bir Tartışma
Feridun Yılmaz

Bu kitabın Türkçe yayın hakları mahfuzdur ve *Paradigma Yayıncılık*'a aittir; hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın fotokopi ve kompüter dahil hiçbir elektronik ya da mekanik araçla yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Dizgi-Mizanpaj
Hülya Aşkın Bilen

Kapak
Minyatür

Baskı
Bayrak Matbaacılık
Davutpaşa Cad. No. 14/2 MB İş Merkezi-Topkapı/İstanbul

ISBN: 978-975-7819-59-2

84. Paradigma kitabı

İktisat: 1

1. İktisat; 2. İktisat Felsefesi; 3. Sosyal Bilimler;
4. Epistemoloji; 5. Hermenoytik; 6. Rasyonel Seçim;
7. Metodoloji.

PARADİGMA YAYINCILIK

Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok.
Yücer Han No: 42/3-5 – 34110
Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0 212) 526 81 52
Faks: (0 212) 526 81 52
www. paradigmakitap.com
info@paradigmakitap.com

Rasyonalite

İktisat Özelinde Bir Tartışma

Feridun Yılmaz

Paradigma
İstanbul 2009

Feridun YILMAZ

1969 Bulgaristan doğumlu. Marmara Üniversitesi İİBF (İngilizce) (1993) mezunu. Yüksek lisans (1995) ve doktorayı (2000) Uludağ Üniversitesi'nde yaptı. 2004 yılında doçent oldu. Halen Uludağ Üniversitesi İktisat Bölümünde öğretim üyesidir. İktisat felsefesi, iktisat metodolojisi ve iktisadi düşünce tarihi alanlarında çalışmaktadır. *Journal of Economic Issues*, *METU Studies in Development*, *Toplum ve Bilim*, *Doğu Batı* gibi dergilerde makaleleri yayınlanan yazar Richard Bernstein'ın *Beyond Objectivism and Relativism* (*Objektivizm ve Rölativizmin Ötesi*, İstanbul: Paradigma, 2009) kitabını Türkçeye çevirmiştir.

İçindekiler

Giriş 1

1. *Logos*'tan *Rasyonalite*'ye: Batı Metafiziğinin Serüveni 15

2. Rasyonalite ve Sosyal Bilimler 25

3. İktisat ve Rasyonalite 63

4. 'Rasyonel Seçim' Yılları 101

5. Rasyonalite Kavramına Yönelik Eleştiriler ... 143

Sonuç 187

Kaynaklar 193

Dizin 213

Giriş

İnsanı *ratio* sahibi bir varlık olarak niteleyen bir geleneğin, Batı düşüncesinin, içindeki rasyonalite kavramını incelemenin zorlukları ortadadır. Çünkü geleneğin kendisi bizatihi bu kavram yoluyla düşünmektedir. Yani incelemeye konu olan kavram zaten böyle bir incelemeyi yapabilme tarzının kendisidir. *Ratio* sahibi olarak nitelenen insan bu niteliğiyle diğer canlılardan ayrışmakta, hem onları ve hem de kendisini inceleyebilmekte, bütün bunları da ilgili niteliği sayesinde yapabilmektedir. Bu durumda rasyonalite kavramına ilişkin bir incelemenin ilgili kavramın niteliğine mi, tarihsel seyrine mi, yoksa mevcut disipliner bölünmeler içerisinde aldığı tanımlara mı ilişkin olacağı sorunu ortada durmaktadır. Üstelik nitelik, tarihsel seyir ve disipliner tanımlamalar gibi ayırımların birbirlerinden bağımsız olmadığı da açıktır.

Ratio'nun niteliğine ilişkin sorgulama kendiliğinden felsefi/ontolojik bir sorgulamayı gerektirmektedir. Çünkü

ratio kavramı bizzat felsefi düşünümü temsil eden bir kavramdır ve bu haliyle onun niteliğini sorgulamak, felsefenin niteliğini sorgulamak anlamına gelmektedir. Niteliğe ilişkin felsefi/ontolojik soru ise bir tür tanım sorusu değildir. O, daha köklü bir sorgulamanın çağrısını içerir. Heidegger'in ifadesiyle (1990, 17) söylemek gerekirse: "'Felsefe nedir?' sorusu bir tür bilgiyi kendi kendisine yönelten bir soru (felsefenin felsefesi) değildir. Ne de felsefe denilen şeyin, nasıl başladığının ve geliştiğinin belirlenmesiyle ilgilenen tarihsel bir sorudur. Soru, bir tarih, yani bir yazgı sorusudur. Dahası, bu, bizim Batılı-Avrupalı varoluşumuza ilişkin tarihsel 'bir' soru değil, varoluşumuzun tarihsel sorusudur". *Ratio*'nun niteliğine ilişkin ontolojik bir sorgulama aslında tam da bu anlamda 'varoluşun tarihsel sorusu' olarak belirmektedir.

Ratio'nun tarihsel seyir içerisinde izlenmesi ise bir yönüyle felsefe tarihini gerektirirken, bu çalışmanın sınırları açısından bakıldığında, öbür yönüyle büyük ölçüde ondokuzuncu yüzyılda sosyal bilimlerin ortaya çıkışının incelenmesini gerektirmektedir. Sosyal bilimlerin ortaya çıkışı ve felsefeden bağımsızlaşmaları doğa bilimlerinden farklı olarak biraz daha sorunlu olmuştur. Sosyal bilimlerin disipliner meşruiyet arayışı aynı zamanda onların kendi nitelik sorgulamaları şeklinde yürümüştür. Çünkü doğa bilimlerinin *ratio* marifetiyle nesnelerini incelemeleri ve 'kanunların' keşfi yönündeki uğraşlarının ihtilafa konu pek bir tarafı yok sayılmaktaydı. Sorun sosyal bilimlerin aynı kanunlara ulaşıp ulaşamayacağı ve bunun için hangi yöntemleri benimsemesi gerektiği üzerinde odaklanmaktaydı.

Yani sorun felsefi disiplin hiyerarşisi içerisinde söylemek gerekirse epistemolojik bir sorun, sosyal bilimlerin bilebilme ehliyetlerine ilişkin bir sorundu. Nesneleri doğa

bilimlerinin nesnelerinden farklı olan sosyal bilimlerin bilebilme ehliyetlerine ilişkin tartışma sosyal bilimlerin ortaya çıkışları kadar eski ve onların niteliklerini hep etkilemiş olan bir sorundur. Burada ironik olan şey, sosyal bilimlerin epistemolojik ve metodolojik meşruiyet sınırları içerisinde doğa bilimlerinden farklı yöntem arayışları yirminci yüzyılda yeniden ontolojik bir mecraya doğru kaymış olması ve tartışmanın bir anda tekrar ilk soruna, yani *ratio*'nun niteliğine ilişkin soruna yönelik bir incelemeye dönüşmüş olmasıdır. Oysa olağan tarihsel seyri içerisinde ilkin doğa bilimleri disipliner meşruiyetlerini kazanıp felsefeden bağımsızlaşmış ve 'kanun' keşfine çıkmışlar, daha sonra da ondokuzuncu yüzyılda onları sosyal bilimler takip etmeye başlamıştır. Sosyal bilimlerin ilk dönemi, epistemolojik düzeyde doğa bilimlerinin bilgi edinme biçimlerinin taklidi şeklinde gelişirken, aynı dönemde ilk itirazlar da gündeme gelmeye başlamıştır. Doğa bilimlerinin yöntemlerinin takibi ve taklidinin insani olayları izleme ve incelemede işe yaramayacağı iddiası üzerine kurulu bu itirazlar Dilthey'ın *Naturwissenschaften* ile *Geistewissenschaften* ayırımında somutlaşmıştır. Kökleri Alman felsefi geleneğinde olan Dilthey'ın tin bilimlerinin özgün bir biçimde inşasına yönelik bu çabası bir yandan Neo-Kantçı ve Weberyen argümanlarda disipliner sınırlara hassasiyet şeklinde hayatiyetini sürdürürken, öte yandan yirminci yüzyılda yine felsefi zeminde daha radikal bir sorgulamaya dönüşmüştür. Bu sefer sorgulanan ayırımın yalnızca kendisi değil, fakat *ratio*'nun kendisidir. Weber toplumsal gidişatın yazgısal rasyonelliğine paralel olarak, sosyal bilimlere de Neo-Kantçı bir zeminde disipliner sınırlar çizmişti. Weber'in modernliği bu sosyolojik tasviri ve bunun barındırdığı yazgısallık yirminci yüzyılda Heidegger'de çok köklü bir sorgulama olarak zuhur etmiştir. Artık söz konusu

olan, sosyal bilimlerin mevcut sınırları değil ama bizatihi Batı metafiziğinin fundamental sorgulanışıdır.

Heidegger'in bu fundamental sorgulamasının yirminci yüzyıl düşüncesi üzerindeki etkisi çok büyük oldu. Bu etki felsefi düzeyde *ratio*'ya olan nobran güveni büyük ölçüde sarsarken, yalnızca onunla sınırlı kalmadı sosyal bilimlere de sirayet etti. Gerçi sosyal bilimlere sirayeti yine bu sosyal bilimlerin doğaları gereği çok temelli değişiklikler getirici şekilde olmadı. Daha çok da metodolojik alternatiflerden birisi şeklinde indirgemelere konu oldu. Ama her durumda *ratio*'yu sorgulama biçimiyle, geleneksel doğa bilimleri ve sosyal bilimleri ayırımını kökten değiştirmiş oldu. Üstelik bu ayırımı kökten sorgulama tarzı, bu ayırımın zımnen benimsemiş olduğu doğa bilimlerinin yöntemlerinin güvenilirliği ve kesinliği dolayımında bilim olma standartlarını belirleme kabiliyetini de sarsmış oldu. Aslında sosyal bilimler üzerindeki en pratik ve doğrudan etkisinin bu olduğu da söylenebilir. Yani sosyal bilimlerin ondokuzuncu yüzyıl ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlamalarından beri süregelen doğa bilimi özentisi ve bilimsellik kriteri hassasiyeti ve arayışı, daha temelli bir bilim sorgulaması sayesinde bu bilimlerin rahatlamalarına yardımcı oldu. Bilim olma kriterini belirleyen şeyin doğa bilimleri olduğunu söylemek artık zordu. Üstelik sosyal bilimlere farklı bir bilim yöntemi arayışının da gereği kalmamıştı.

Heidegger'in bu köktenci sorgulamasının hem bilimsel standartlara ve sınırlara yönelik, hem de toplumsal sonuçları bakımından 'tehlikelerini' görüp *ratio*'nun itibarını iade girişimleri de yine yirminci yüzyıl düşüncesinin önemli kanallarından birisini oluşturmuştur. Bu konuda hem felsefi hem de sosyal bilim düzeyinde önemli itiraz

odaklarından birisini Habermas oluşturmaktadır. Habermas *ratio*'nun temel taşını oluşturduğu modernliğin seyrinin getirdiği sorunları kabul etmekle birlikte, bu sorunların topyekün modernliği ve *ratio*'yu mahkum etmekte kullanılmaması gerektiğini ve modernliğin 'imkanlarının' henüz tükenmediğini savunmuştur. Hem toplumsal yapıda hem de bilimlerin disipliner şekillenişinde ortaya çıkan bölünmeler geç kapitalizmin tarihsel seyrinin resmini vermektedir. Buna yönelik köktenci itiraz yerine bunların alt sistemler olarak kabulü ve bu alt sistemlerin kendi sınırlarına riayet içinde yaşamasını savunmak ona göre daha anlamlı görünmektedir. Burada aslolan ilgili alt sistemlerin kendi varlık ya da düşünme biçimlerini emperyal bir tarzda diğer alt sistemlere ya da yaşam - dünyasına doğru yaygınlaştırmamaları gereğidir. Habermas tıpkı Weber'in modern kapitalizmin rasyonelliğini teşhisindeki gibi bir tutum takınarak, aslında artık zaten 'büyüden arınmış' olan bir dünyanın yaşanabilirliğini araştırmaktadır. Habermas kadar eklektik bir tonda olmasa da, çünkü o düşüncede hep daha Alman kalmıştır, Gadamer'de de tarihsel seyrin gelinen bu durağının köklü eleştirisinin yanısıra yaşanabilirliğinin imkanları araştırılmaktadır. Biraz da bu yüzden olsa gerek, onun hermeneutiği kökende böyle bir niyet taşımasa da, sosyal bilimler için bir yöntem olarak işlevselleştirilmeye çalışılmıştır.

Felsefi zeminde eleştirel tonu öne çıkan bu isimlerin birarada ele alınışının sebebi onların ortak paydasının eleştirellik olması değildir. Hakim tarza yönelik eleştirelliklerinin pratik önemi elbette yadsınamaz. Çünkü bu yolla eleştiriye konu olan nesnenin kendisi de görünür kılınmaktadır. Ama bu isimler Batı düşüncesinin son yüzyılının tartışma seyrini en genel hatlarıyla vermektedirler. Ba-

tı düşüncesinin seyri demek aynı zamanda rasyonalite tartışmasının da seyri demektir. Bu seyre elbette Nietzsche, Kierkegaard, Husserl, Foucault ve Derrida gibi isimlerin eklenmesi teklif edilebilir. Ama burada hem felsefi düşüncenin daha temeldeki akışı ve hem de yirminci yüzyılda bunun sosyal bilimler özelindeki tartışmalarda yer buluşu hesaba katılarak bu sınırlamaya gidilmiştir. Üstelik bu çalışma iktisat özelinde bir rasyonalite tartışması amacı taşıdığından bu isimlerin seçilişinin haklılık payı daha da artmaktadır. Çünkü ilgili isimler ister daha köktenci bir tutumla eleştirsinler isterse de daha umutlu projeler önersinler, rasyonalitenin yirminci yüzyılda vardığı mecra konusunda hemfikirdirler. Bu da *logos* ile başlayan serüvenin çok araçsal bir karaktere bürünmüş olan bir rasyonaliteye varmış olduğudur. İktisat da sosyal bilimler içerisinde rasyonalitenin araçsallığının en radikal ucunu temsil eden bir örnek oluşturmaktadır.

İktisat özelindeki rasyonalite tartışmasına geçmezden evvel kavramın felsefi zemindeki tartışmasının sosyal bilimler düzeyinde ne tür bir evrime uğradığına dikkat çekmek gerekmektedir. Sosyal bilimlerin disipliner bölünmelerinin sınırlarına felsefi meşruiyet büyük ölçüde Neo-Kantçı felsefeden gelmiştir. Bu anlamda yukarıda bahsi geçen isimler felsefi söylemin yirminci yüzyılın en azından ikinci yarısına kadar olan döneminde kanonik söylemi oluşturmuş değillerdir. Bu durum bir yönüyle bakıldığında günümüze değin de uzatılabilir. Ama özellikle pozitivizmin yükselişi ile birlikte felsefi düşünme sosyal bilimler nezdinde bilimsellik kriterini belirleme çabasının karşılığı anlamında bilim felsefesi kavramıyla karşılanmaya başlandı. Bilim olanla olmayanı birbirinden ayırma tartışması, zaten sosyal bilimlerin ortaya çıkışlarından beri sahip ol-

dukları doğa bilimleri karşısındaki yumuşak karakterlerinden kurtulma hassasiyetine denk düşmüştü. Bu yüzden başlarda büyük ölçüde doğa bilimcilerince yürütülen bilim felsefesi faaliyeti sosyal bilimler nezdinde yankı buldu. Bu yolla bilimsellik kriterleri belirlenmeye ve bunun sosyal bilimlerdeki karşılığı bulunmaya çalışılmaktaydı. Fakat kanonik pozitivist felsefi söylemin yine felsefi düzlemde yoğun eleştirilere uğramaya başlaması ile birlikte, bilim felsefesi tartışmalarında, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, karşılığını bulmaya başladı. Bilimin rasyonel bir zeminde epistemolojik sınırlar dahilinde ilerlemesi fikri yara aldı. Bunun yerine bilimsel bilginin birikiminde sosyolojik unsurların ve dahi tesadüflerin de rol alabildiği iddia edilmeye başlandı. Özellikle de Kuhn'un paradigma kavramı bu literatürde 'bilimsellik kriteri' arayışına büyük darbe vurdu. Sosyolojik vurguyu öne çıkaran bu çalışmaların bir kısmı bir şekilde bilim adamları topluluğunun dilini, söylemini ve retoriğini hesaba katan çalışmalara doğru evrildi. Bu da ilginç bir şekilde felsefi düzlemdeki hermeneutik tartışmaları ile buluşmaya ve ondan yararlanmaya başladı. 'Kriter' tartışmasının geride bırakılması yine bir yönüyle rasyonalite kavramına olan güvenin sarsılmasıyla ilişkilendirilebilir.

Fakat iktisat özelinde soruna yaklaşıldığında bütün bu seyirden farklı, aslında kendi iç sürecini izleyen 'yalıtık' bir gidişatın olduğu görülmektedir. Ne felsefi zemindeki rasyonalite kavramına yönelik yükselen büyük kuşku ve eleştiriler, ne bilim felsefesi zemininde 'kriter' tartışmasının aşılıp daha sosyolojik vurguya doğru kayma ve ne de diğer sosyal bilim disiplinlerindeki felsefi itirazlardan mülhem gelişmeler, iktisadın disipliner seyri üzerinde doğrudan bir etki yapmıştır. İktisadın disipliner seyri, bi-

raz Weber'in 'büyüden arındırma' kavramına benzer bir tarzda ve biraz da Habermas'ın komşu 'yaşam dünyalarının sömürgeleştirilmeleri' yolunda ilerlemiştir. Batı metafiziğinin temel kavramı olarak rasyonalite sosyal bilim disiplinleri arasında en teknik ve araçsal formuna iktisatta kavuşmuştur.

Sosyal bilimler içerisinde disipliner sınırlarını en erken 'kesinleştiren' ve disipliner meşruiyetini en erken elde eden dal iktisattır. Onsekizinci yüzyılın son çeyreğinden ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar olan dönemde daha geleneksel tarzda, sınırları gevşek bir sosyal bilim dalı karakteri taşıyan iktisat bu dönemden sonra kendi tayin ettiği sınırların tadili ve tahkimine yönelmiştir. Bu sınırlara olan düşkünlükteki en büyük müşevvik kuşkusuz genelde doğa bilimleri ve özelde de fiziğin bilimsellik standartlarına olan hayranlıktı. Faydacı felsefeden devralınan çıkarcı birey tiplemesi tek başına yeterince kesin hatlı bir bilimsel tip olanağı sunmuyordu. Çünkü peşisıra bir felsefi yük taşımaktaydı. Bu bireyin matematik dilde eylemini ifade edebilecek bir tarzda tanımlanıp bu felsefi yükten kurtarılması gerekmekteydi. Çünkü bu felsefi yük, bilim öncesi bir dönemi ifade etmekteydi.

İktisadın 1870'lerdeki marjinalist devrimi, onun yaklaşık olarak sosyal bilimlerin doğuş yıllarına tekabül eden bu dönemden itibaren hızla diğer sosyal bilimlerden ayrışmaya başladığının da devrimi olmuştur. İktisadın fizik bilimine öykünmesi bu devrimle birlikte en yüksek derecesine çıkmış ve sonuçlarının 1930'lu yıllardan sonra alınacağı matematikselleşme hamlesinin alt yapısı bu dönemde atılmıştır. Marjinalizmin doğuşunun hemen ertesinde Alman tarihselci okulu ile yaşanan ve *Methodenstreit* olarak bilinen yöntem kavgasının çıkmasına karşın, neoklasik teori ikti-

sat içerisinde hakim konumu elde etmeyi başarmıştır. Yaşanan bu yöntem kavgasının yine dönemin önemli açılımlarından birisi olan Dilthey'ın doğa bilimleri ile tin bilimleri arasındaki ayırımı ile doğrudan değilse de dolaylı bir ilgisinin olduğu söylenebilir. Alman tarihselcileri tarihsel koşulları öne çıkarırken, neoklasikler teoriyi öne çıkarmaktaydılar. Fakat bu kavga Dilthey'ın da dahil olduğu geleneğin daha köktenci itirazları yönünde değil, ama daha araçsal bir yöntem tartışması şeklinde gelişmiştir. Kavga bir teoria-praxis temelinde yürüyen felsefi bir tartışma değil, teorik bilgi-ampirik bilgi temelinde yürüyen metodolojik bir tartışma şeklinde yaşanmıştır. Bu açıdan Alman tarihselcilerinin önerilerini epistemolojik düzeyin ötesinde öneriler olarak görmek mümkün değildir.

Neoklasik teorinin marjinalist devrimden sonraki en büyük atılımı 1930'lu yıllardan başlayan ve olgunluğuna 1950'li yıllarda erişen bir dönemde ortaya çıkmıştır. 1930'lu yıllarla birlikte neoklasik teori dönemin hakim pozitivist eğilimlerinden de beslenerek bilimsellik konusunda daha yüksek bir metodolojik hassasiyete ulaşmıştır. Bir yandan ordinalist devrim, diğer yandan da 'açıklanmış tercihler teorisi' iktisadın her türlü felsefi ardalandan kurtuluşunun nihai hamlelerini oluşturmuşlardır. Rasyonalite kavramı yine bu periyotta en araçsal formuna kavuşarak aksiyomatize edilmiştir. Rasyonalite artık ikili bağıntılar şeklinde analiz edilen ve bu çerçevede içsel tutarlılık olarak tanımlanan bir forma bürünmüştür. 'Rasyonel seçim teorisi' olarak formüle edilen bu yaklaşım iktisadın içsel tutarlılığı son derece yüksek bir forma kavuşmasını sağlamış, rasyonalite tartışması da yalnızca bu tutarlılık koşullarını oluşturan aksiyomlar üzerindeki bir tartışmaya dönüşmüştür.

'Rasyonel seçim teorisi' yalnızca iktisadın disipliner bütünlüğünü tesiste büyük rol oynamamış, aynı zamanda bu başarısını diğer disiplinlere ihraç etmeye de başlamıştır. Özellikle 1960'lı yıllarla birlikte sosyoloji ve politikbilim gibi komşu disiplinlerde 'rasyonel seçim teorisinin' kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Ama bu komşu disiplinlerin hiçbirinde rasyonel seçim teorisi hakim teori haline gelememiştir. Bu durum da iktisadın diğer sosyal bilimlerden farklarından birisini göstermektedir. Çünkü iktisatta rasyonel seçim teorisi yalnızca okullardan bir okul olmanın çok ötesinde bir anlama sahiptir. Teori bütün bir disiplini temsil eden bir sosyolojik etkinliğe sahiptir. Öndegelen bütün iktisat departmanlarının iktisat bilimi tanımı bu çerçevede yapılmakta ve bunun dışındaki yaklaşımların bu kurumlarda ve prestijli dergilerde yer bulabilmesi mümkün olmamaktadır.

Bütün bunlara rağmen iktisatta heterodoks okullar varlığını sürdürmektedir. Bunların bazıları yeni oluşumlar iken, diğer bazıları da geçmişi hayli uzun muhalif hareketler olarak hayatiyetlerini sürdürmektedirler. Heterodoks okulların genel karakteri, mevcut hakim teoriye yönelik, daha çok da metodolojik temelde, yoğun eleştiriler getirmelerine dayanmaktadır. Bu eleştirilerin yoğunluğu oranında alternatif teorilere sahip olduklarını söylemek zordur.

Ortodoks ve heterodoks okullar arasındaki ilişkinin niteliğini belirleyen büyük ölçüde sosyolojik unsurlardır. Çünkü söz konusu olan daha doğru teorinin kabulü ya da öne çıkarılması şeklinde rasyonel zemindeki bir tartışma değildir. Ortodoksi formel yapısıyla bilimin bütün prestijli kurumlarına sahiptir ve kendine yönelik muhalif hareketleri de pek dikkate alma gereği duymamaktadır. Aslında bu alanda 'piyasa' hükmünü icra etmektedir.

Rasyonalite kavramı ekseninde ortodoksi ile heterodoksi arasındaki ilişkilere bakıldığında, muhalif akımların genel felsefi söyleme çoğu zaman daha yakın durduğu ve 'rasyonel seçim teorisinin' bu dar kalıbına sıkışılmaması gereğini öne çıkardıkları görülmektedir. Ama bu tartışmaların çoğu iktisatta metodoloji literatürü altında yapılmakta ve bunun da iktisat biliminin uygulayıcıları üzerindeki etkisi ihmal edilebilir konumlarda kalmaktadır.

İktisadın komşu ve genel entelektüel dünyadan gittikçe izole olan, diğer sosyal bilimlere süreç içerisinde 'yabancılaşan' bir seyir izlediği söylenebilir. İktisat dilinin giderek artan teknikliği, sosyolojik konumlanma açısından iktisadın lehine gibi dururken, düşünsel zenginlik açısından problemli bir durum ortaya çıkarmaktadır. Giderek artan bu yabancılaşma paradoksal bir biçimde iktisadın metodolojik emperyalizmine rağmen sürmektedir. Çünkü iktisadın 1970'li yıllardan sonra sürat kazanan diğer disiplinlere metodoloji ihracı konusu, iktisadın bu disiplinlerle entelektüel etkileşimi şeklinde değil, ama onun mevcut metodolojisinin ve insan kavrayışının diğer disiplinlerin alanlarını incelemede kullanması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

İktisadın komşu disiplinler ve genel entelektüel dünya ile iletişime en açık olduğu alan iktisat metodolojisi alanıdır. İktisat metodolojisi, bilim felsefesi literatürünün iktisattaki karşılığını üretmeye çalışan bir literatür olarak, uygulamacı iktisatçılara göre düşünsel etkileşime çok daha açıktır. Fakat bu literatürün uygulamacı iktisatçılar üzerinde bırakın uygulamayı etkileyecek tarzda bir etkiyi, genel entelektüel dillerini zenginleştirecek tarzda bile bir etkisinin olabildiğini söylemek güçtür. Üstelik bilim felsefesi literatürünün iktisat metodolojisine sirayeti de çoğu zaman belirli bir gecikmeyle ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada iktisadın Batı düşüncesinin genel seyri içerisinde ortaya çıkışı incelenmeye çalışılmaktadır. İktisadın kendi iç düşünce tarihi literatürü disiplini genel bağlamdan yalıtık bir biçimde ele almaya yatkındır. Rasyonalite kavramının Batı düşüncesinin ve en teknik halindeki iktisadın da en temel kavramı olmasından da yararlanarak, kavrama ilişkin tartışma önce felsefi bağlam içerisinde ele alınmaktadır. Bu bağlam çalışmasında temel vurgu, Batı düşüncesinin yazgısal serüveninin rasyonaliteyi en araçsal formuna doğru götürdüğü üzerinedir. Rasyonalitenin bu araçsal formu, felsefenin bilimlere evrilişi ile güçlenmekte ve özellikle de sosyal bilimler içerisinde iktisatta en radikal versiyonunu bulmaktadır. Çalışmanın bu temel tezinin daha açık kılınabilmesi için de felsefi tartışma daha çok eleştirel boyutuyla ele alınmaktadır. Batı düşüncesindeki bu eleştirel kanal bilimlerde hakim kavram olan rasyonalitenin bu yazgısal seyir içerisindeki yerini tespitte daha anlamlı bir işaret oluşturmaktadır.

İktisat özelinde de rasyonalite kavramı bu araçsallık vurgusunu öne çıkararak tartışılmaktadır. Kavramın hakim teori içerisindeki seyrinin izlenmesi zaten bu araçsallığı açıklıkla ortaya koymaktadır. Kendiliğinden felsefi olan rasyonalite kavramı iktisat içerisinde ilginç bir şekilde felsefi olandan ayrıştırılabilme çabasına konu olmuştur. Bu çabanın gerekçesi de daha bilimsel bir statü elde etme arzusundan kaynaklanmaktaydı.

Rasyonalite kavramının hakim iktisat teorisi içerisindeki seyrinin yanısıra iktisadın heterodoks kanallarının da kavrama yaklaşımı ele alınmıştır. Heterodoks yaklaşımlar dışsal etkileşimlere daha açık olmanın verdiği avantajla, kavramı kendi felsefi eğilimleri çerçevesinde kullanmaya çabalamışlardır. Ama bu akımların genelinde de alternatif

araçsallıklar peşinde koşulduğunu söylemek abartı sayılmaz. Bu yaklaşımların sayısı daha da artırılabilirdi, fakat burada başta oluşturulan genel felsefi bağlama yakın bir dil sahibi olan yaklaşımlar öne çıkarıldı. Üstelik bu haliyle itirazlar iktisattaki hakim pozisyona itiraz biçiminin genel havasını da vermektedirler. İtirazlar, mevcut teorinin tekniklığı etrafında dönen bir genelliğe sahiptirler ve birbirinden çok farklı felsefi eğilimlere sahip akımlarda dahi birçok ortak itiraz noktasına rastlamak mümkündür.

Çalışmanın hedeflerinden birisi rasyonel seçim teorisine ilişkin itirazların başta öne çıkarılan felsefi söylemle paralelliklerini ortaya koymaya çalışmaktır. Çünkü iktisadın kendi iç dili ilgili felsefi söyleme son derece yabancıdır. Hatta bu felsefi dil, birçok muhalif akımın da dışında kalan bir dildir. Burada ortaya konan eleştirilerin ise bir kısmının bu felsefi dille etkileşimleri vardır. Bir kısmı heterodoks yaklaşımlar da olsa, çalışmanın başındaki felsefi söylemle etkileşimi olan bu eleştirel akımlar sayesinde, çalışmanın da temel hedeflerinden birisi olan iktisadın bu genel felsefi bağlama yerleştirilme çabasına, katkı sağlanmaya çalışıldı.

1. *Logos*'tan *Rasyonalite*'ye: Batı Metafiziğinin Serüveni

Bilim topyekün bir teknokrasiye doğru genişlediğinde ve
bu yüzden 'varlığın unutulmasının kozmik gecesine',
Nietzsche'nin kehanette bulunduğu nihilizme yol açtığında,
artık bir kimse onun dönüşündeki ilk ışığa bakmak için
etrafında dönmek yerine,
akşamın ufkuna yayılan güneşin son solgun ışığına bakabilir.

Hans-Georg Gadamer

Rasyonalite kavramını tartışmanın ya da daha doğru bir deyişle rasyonalite kavramı üzerine düşünmenin kaçınılmaz olarak felsefi bir düşünüme davetiye çıkardığı açıktır. Üstelik kavramın kendisi felsefi düşünümün en temel ilkesi, hatta Leibniz'in ontolojik hiyerarşisinin en temel ilkesi (Heidegger 1991, 15) olduğuna göre, kavramın doğasına yönelik sorgulama kendiliğinden felsefenin neliğine ilişkin bir sorgulama biçimine dönüşebilmektedir. Bu sorgulama biçimi de ortaya konabilecek analitik sınıflamalar yoluyla pek geçiştirilemez. Bu çalışmada kavramın genel tarihsel

seyri en genel hatlarıyla ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bir temel ilke olarak kavram ve onun doğasına ilişkin bir sorgulama ancak bu serüvenin izlenmesiyle anlaşılabilir kılınabilir. Çünkü rasyonalite hem felsefenin hem de sosyal teorinin en temel kavramı olarak zaten bizzat düşünmenin işleticisi/operatörü olarak görülmektedir. Yapılacak analitik tanımlar, ki bu çalışmanın ileri safhalarında bunlara da değinilecektir, kavramın mevcut hali içindeki, ilgili disiplin içerisindeki durumsal tanımlarını verecektir. Bu çalışmanın varacağı yer, yani iktisatta rasyonalite kavramının anlaşılma ve kullanım biçimi de tam böyle bir şeydir. Ama kavramın temel bir ilke oluşu, onu belirli durumsal tanımlar içerisine sıkıştırmazdan önce, kavramın doğasını sorgulamaya yönelik bir ön hazırlık gerektirmektedir. Bir şeyin doğasını yönelik sorgulama hep onun kökenine giden bir sorgulamayla mümkündür. Bu yüzden burada rasyonalite kavramı öncelikle kendi kökenlerine doğru izlenmeye çalışılmaktadır.

Kavramı kendi tarihsel seyri içerisinde ele almanın çalışmanın amaçları bakımından başka avantajları da vardır. Bilindiği gibi sosyal bilimler felsefenin içinden ve ondan bağımsızlaşarak, kendilerine has disipliner hatlar oluşturarak ortaya çıkmışlardır. Rasyonaliteyi öncelikle kendi asıl alanı olan felsefi zeminde ele almak, kavramın sosyal bilimlere geçişteki şekillenmesine ilişkin de fikir verecektir. Zaten kavramın felsefi zemindeki çizgisinin doğal uzantısı olarak sosyal bilimler kendisini tartışma alanına getirmektedir. Dolayısıyla kavramı kendi felsefi zemininde izleme yoluyla sosyal bilimlerin ortaya çıkışı ve dolayısıyla rasyonalitenin bunda oynadığı rol, bu bilimler içerisindeki şekillenme biçimleri de genel hatlarıyla ele alınmış olacaktır.

Batı düşüncesinde Aristoteles'ten beri insanın doğasına ilişkin geleneksel tanımlama, onun *logos* sahibi varlık olduğu şeklindedir. Batı geleneğinde bu tanım kanonik formuna Latince tercümesi *ratio* kavramı olarak yerleşmiştir. Bu tercüme masum bir tercüme biçimi olarak okunabileceği gibi, Batı düşüncesindeki evrilişin önemli uğraklarından birisi olarak da alınabilir. İnsan *animal rationale*dir. Kavramın tarihsel seyri esnasında, modern felsefi söylem içerisinde ifade etmek gerekirse, ontolojik rasyonaliteden teknik/metodolojik rasyonaliteye bir kayma ortaya çıkmıştır. Ontolojik rasyonalite bilimsel rasyonaliteye dönüşmüştür. Bilimsel rasyonalite metod, ölçüt, algoritmik formalizasyon, etkin öndeyi ve kontrol gibi kavramlarda kendini ifade etmektedir (Schrag 1992, 18).

Heidegger *logos*'un *ratio*'ya dönüşümünü daha kökten bir yoruma tabi tutmaktadır. Heidegger'e göre bir isim olarak logos, *legein* fiiline aittir. Bu iki kavram Latince tercüme *ratio*'nun hesaplayıcı düşünmesini içerse de ondan daha asli bir anlama sahiptirler. *Logos* ifade, *legein* ise söylemek anlamına gelir. Grekçe kökeninde söylemek bir şeyi açığa çıkarmak, ışığa çıkarmak, olduğu haliyle önümüze koymak anlamı taşır (Heidegger 1991, 106-107; Gadamer 1977, 59). *Ratio* Avrupa düşüncesinde ifadesini daha sonra *logic*'te bulmuş, Kant'ın *transendental logic*'inden sonra metafizikteki en yüksek anlamına Hegel ile kavuşmuştur. Hegel'de *logic* mutlak sübjektivitenin ontolojisidir. Batı *logic*'inin nihai durağı ise lojistiktir(logistics) (Heidegger 1968, 238-39). Yani Heidegger'e göre *logos*'un *ratio*'ya dönüşümü sıradan bir tercüme olarak değil de, Batı metafiziği içerisinde kavramın Greklerdeki köklü karşılığından şimdiki hesaplayıcı/teknik bir düşünmeye varışının serüveni olarak anlaşılmalıdır. Bu yüzden *ratio*'nun seyri aynı

zamanda teknik/bilimsel rasyonaliteye varan bütün bir Batı düşüncesinin de seyridir. "Bu biçimde bütün bilimler iki yolla, felsefenin rahminden çıkmıştır. Bilimler felsefenin dışına çıktılar, çünkü ondan ayrılmak zorundaydılar. Ve şimdi öylesine birbirlerine uzaklar ki ayrıldıkları o kaynağa, bilimler olarak kendi güçleriyle, tekrar dönebilecek bir imkandan yoksunlar" (Heidegger 1968, 18).

Rasyonalitenin bugünkü teknik/bilimsel anlamına ulaşmasındaki en önemli köşetaşlarından birisini kuşkusuz Descartes felsefesi oluşturmaktadır. Descartes ile birlikte *subjectum* kendi kesinliğine ulaşmış, *ego cogito (ergo) sum*'da ifadesini bulan *ego* ayırdedici özneye(subjectum) dönüşmüştür. İnsanın özü bu yolla ilk kez öznellik alanına girmiş olmaktadır (Heidegger 1990, 41). Batı metafiziğinde varolan eğilim Descartes'ın öznesinde kendini açığa çıkarmıştır. Descartes'ın mirasına ilişkin Bernstein'in (1983, 115-17) şu toparlayıcı tasnifine başvurulabilir: Descartes öncelikle *res cogitans* ile *res extensa* arasında kesin bir ayırım yapmaktadır. Bu, zihin ile beden ayırımının da temelini oluşturmaktadır. İkincisi, açık ve kesin bilgiye ulaşmak için ben (özne) düşünsel bir arınmaya ulaşmalıdır. Bunu da ancak metodik bir kuşkuyla yapabilir. Bilimler için bir Arşimed noktası oluşturacak temele varmak için herşeyden önce kuşku duyulmalıdır. Üçüncüsü, Descartes insan sonluluğunu farklı bir tarzda anlamaktadır. Özne yargı (judge) ehliyetine sahiptir. Onun istemi ya da kavrayışında içsel bir eksiklik yoktur. İnsanın yanılması bu kapasitenin yanlış kullanılmasındandır. Dördüncüsü, hakikat (truth) büyük ölçüde yargılara atfedilir. Hata ve yanlış aslında yanlış yargılardan ibarettir. O da açık ve kesin olarak anlaşılmayan şeylerin onayı ya da yanlışlanmasından kaynaklanmaktadır. Beşincisi, bir temel oluşturacak Arşimed nok-

tası bulunduğunda, kesin kurallar ve Yöntem izleyerek kesin bir bilgi bütünlüğü inşa edebiliriz. Yöntem sayesinde bilgimizi sistematik olarak geliştirebileceğimiz gibi, bu spesifik kuralları izlemeyen bilgileri, bilgi olarak kabul zorunluluğundan da kurtuluruz. Altıncısı, bilgiyi meşrulaştırmada akıl (reason) dışında başvurulabilecek hiçbir merci yoktur. Duygulara, önyargılara, önceden kalma yaklaşımlara, geleneğe ya da akıl dışı diğer herhangi bir otoriteden gelen bilgiye karşı kuşku duyulmalıdır. Bunlardan gelen bilginin de tek sınanma mercii akıldır. Yedincisi, deneyimin epistemolojik rolüne önem vererek duyum ile deneyim arasındaki bağı kuvvetlendirmek Kartezyenizmin önemli sonuçlarından birisi olmuştur ki bu aynı zamanda ampirist gelenek için de bir temel teşkil etmektedir. Özellikle zihin-madde düalitesinin ortaya çıkışı ve aklın tek meşru merci haline gelişi Kartezyen düşüncenin en etkili olmuş olan iki özelliğidir ki dikkat edilirse sayılan diğer özellikler de büyük ölçüde bir *subjetum*'un ortaya çıkışının işaretlerinden başka bir şey değildir.

Zihin-madde dualitesinin razyonalizme kazandırdığı meşruiyet, Aydınlanma ile birlikte toplumsal bir proje olarak zirvesini bulacaktır. Aydınlanmanın temel varsayımı evrenin bütün unsurları ve ayrıntılarıyla rasyonel olduğu üzerine kuruludur. Fizik evren rasyonelse onda işleyen rasyonel ilkeler de mevcuttur. Yine insan zihni de rasyonel olduğuna göre o bütün bu ilkeleri keşfetme kabiliyetini haizdir (Jones 1975, 9). Aydınlanmayı pür bir felsefi tartışmanın ötesine götüren ve onu toplumsallaştıran özellik, onun insan istemini de bu ilkeler doğrultusunda hareket edecek olan rasyonel bir istem olarak varsaymasındadır. Bütün bir onsekizinci yüzyılı kapsayan ve ilgili yüzyılın *Akıl Çağı* olarak adlandırılmasına yol açan Aydınlanma, yine birçok

yönüyle bu çağa ait olan Hume'un şüpheciliği ile birlikte bir 'kırılmaya'(Çiğdem 1997a, 66) uğramıştır. Hume'un nedensellik ilkesini eleştirisi onu Descartes ve Locke'dan koparmaktaydı. "Hume aklı idealar arasındaki ilişkileri belirlemek için yalnızca bir araç olarak gördü: Akıl bize hiçbir şey söyleyemez, Hume büyük ölçüde gerçek dünyaya dair düşünmüştür. Biz doğayı —gerçek dünyayı— düzenlenmiş olarak deneyimleriz. Fakat Hume, bizim bulduğumuz düzenin gerekliliği için hiçbir delil bulunmadığını da belirtmektedir: Doğada rasyonel insan zihninin uyuyşacağı hiçbir rasyonalite yoktur."(Jones 1975, 12).

Hume'un çağdaşları arasında akla yönelik bu saldırının yıkıcı gücünü tek farkeden isim Kant olmuştu. Kant, yalnızca Hume'un şüpheciliği karşısında aklı savunması ile değil, daha genel olarak hem ampirizmin hem de rasyonalizmin çıkmazlarını aşma çabası olarak da Batı düşüncesinde bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. "Bu eleştirel ve transendental felsefenin kurucu etkileri geniş ve derin olmuştur. İngiliz ampirizmine ve Kıta rasyonalizmine kuşatıcı bir cevap olarak Kant'ın eleştirel ve transendental felsefesi, felsefi modernitenin resmini gerçek anlamda şekillendirdi. Kendinde şeylerin bilgisine ilişkin kuşkuculuk, fenomenal dünyanın açıklanması ve anlaşılması yolunda aklın otonomisinin onaylanması ile harmanlandı. İşte bu açıdandır ki Kant modern teorik-epistemolojik paradigmanın şekillenmesinde temel figür haline gelmiştir"(Schrag, 1992, 50).

Kant gerçekten de rasyonalist ve ampirist yaklaşımlar arasında bir uzlaşmayı temsil etmektedir. "O, rasyonalistlerle bizim *a priori* olarak bilebileceğimiz önemli doğrular olduğu konusunda uyuşur, fakat bu tür bir bilginin imkanı için, rasyonalizm tarafından sağlanan herhangi bir açık-

lamadan, daha uygun bir açıklama sağlamanın yollarını arar. O, empiristlerle de bilgimizin büyük bir bölümünün tecrübeye dayandığı hususunda uyuşur, ama Kant'a göre empirisitler, zihnin duyum ya da 'sezgi'den aldığı ampirik 'içeriğe' yaptığı 'formel' katkıyı göz ardı ederler. Biz bilgimizin tikel içerikleri için her ne kadar tecrübeye, 'alırlığa' veya sezgiye dayansak da, söz konusu tecrübenin yapısı ya da formu insan zihni veya insanın 'anlama yetisi' tarafından sağlanır. Bir dış dünyaya ilişkin tecrübe, zihin tarafından sağlanan form olmadan, hiçbir şekilde mümkün olamaz. Başka bir deyişle, Kant'a göre, hem empiristlerin ve hem de rasyonalistlerin görüşleri aynı şekilde tek yanlıdır. Rasyonalistler hakiki bilimsel bilgi için vazgeçilmez bir önemi olan tecrübe ya da sezginin katkısını küçümserler. Empiristler ise, tecrübenin öneminin bilincindedirler, fakat kendileriyle tecrübemizin düzenlediği 'kavramlar'ın ya da formel yapının önemini fark edemezler" (West 1998, 34).

Kant'ın daha epistemolojik düzeydeki bu yaklaşımlarının yanısıra, bilimin, etiğin ve estetiğin alanlarını ayırıp, onları kendi içlerinde güvence altına almaya çalışması, kendisinin de bizzat dahil olduğu Aydınlanma düşüncesine karşı itirazların da yer bulmasına imkan tanıdı. Rasyonalitenin egemen konumuna ilk itirazlardan birisi Alman romantizminden gelmiştir. Gerçi Alman romantizminin büyük ölçüde Alman Aydınlanması içerisinde ve ona bir tepki olarak anlam kazandığı doğrudur, ama bu hareket rasyonalitenin Aydınlanma tarafından 'yeni bir mezhep' gibi algılanışına (Frank 1993, 77) itirazla önemli bir işlev görmüştür. Ama hareket kanonik felsefi söylem içerisinde kalmaktan ziyade, şairlere ve diğer sanatçılara malolmuştur. Yine de rasyonun egemenliğine karşı çıkan bu hareke-

tin Alman idealizmi üzerindeki etkisini teslim etmek gerekmektedir.

Fakat Alman romantizminin felsefi düzeydeki itirazları aslında Alman idealizmi olarak bilinen ve Batı düşüncesi içerisindeki devamlılığın bir parçası olan hareketi besledi. Heideggerci yoruma göre Batı düşüncesi Hegel ile birlikte, Kartezyen idealizmi transendental olarak inşa edip tamamına erdirmiştir. Hakikat artık *idea* ile gerçeklik arasındaki bir mütekabiliyet sorunu değildir. Aksine, Varlık bütünüyle *Idea* ile tanımlandığından/ aynılaştırıldığından, hakikat kendi kesinliğinde ve transendental sübjektivite olarak tanımlanmaktadır (Williams 1989, 141).[1] Hegel ile birlikte Batı metafiziği *ratio*'yu en radikal boyutlarına doğru, *logic*'e doğru taşımıştır.

Akıl çağı olarak adlandırılan onsekizinci yüzyıla göre, ondokuzuncu yüzyıl çok daha karmaşık bir yüzyıldır. Bu yüzyılda bir yandan Alman Romantzminin rasyonaliteye yönelttiği eleştiriler, diğer yandan *ratio*'nun onun *Logic*'inde zirveye ulaştığı Hegel ve son olarak Heidegger'in adlandırmasıyla 'son büyük metafizikçi' Nietzsche aynı çağa aittirler. Nietzsche kadim Greklerden kendi çağına kadar gelen Batı metafiziğine en radikal saldırılardan birisini gerçekleştirmiştir. O, 'nedensellik tarafından yönlendirilen rasyonel düşüncenin varlığın derinliklerine nüfuz edebile-

---

[1] Hegel'i Kant'la aynı çizgide transendental felsefe yapan bir düşünür olarak görmek, Descartes ile aynı idealist çizgiye sokmak, *Geist*'ı transendental sübjektivizmin bir unsuru olarak ele almak hakim felsefe tarihi yorumlarıyla sorunlu bir birliktelik oluşturmaktadır. Nitekim Williams (1989)'da bunu sorgulamakta ve Heidegger'in Hegel yorumunu eleştirmektedir. Ama bu çalışmanın merkeze aldığı rasyonalite tartışması hesaba katılırsa Heideggerci Hegel yorumunun geçerli olduğu söylenebilir.

ceği' inancını metafiziksel bir yanılsama olarak addetmiş ve reddetmiştir. Batı metafizik geleneği, ona göre, Sokrates'den beri hakikati çarpıtma işlevi içinde olmuştur (West 1998, 180). Bütün bu köktenci eleştirilerine karşın, Heidegger Nietzsche'yi Batı metafizik geleneği içinde yorumlamaktadır. Tıpkı romantiklerin aynı metafiziğin bir ürünü olması gibi Nietzsche de bu gelenek çizgisi içinde kalmaktadır. Bu yüzden Heidegger'e göre Nietzsche 'son metafizikçi'dir.

Rasyonalite kavramı Batı düşüncesi içerisinde bir yandan Nietzsche ve Heidegger'de görüldüğü gibi yoğun eleştirilere uğrarken, diğer yandan da bu eleştirilerin yoğunlaşmaya başladığı ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte sosyal bilimlerin doğuşuna tanıklık ve kaynaklık etmiştir. Sosyal bilimler bir yönüyle bu gelenekte *ratio*'nun *logic*'e evriminin önemli tezahürleri iken, diğer yandan da daha sonra iyice şekillenecek olan akademik endüstrinin sınırları belirginleşip ayrışmış uzmanlık alanları olarak ortaya çıkışlarının adı olmuşlardır.

2. Rasyonalite ve Sosyal Bilimler

Bilim düşünmez. Her ne kadar bu cümleye bilimin kendi tarzında düşünme ile meşgul olması gerektiğine ilişkin destekleyici bir ifadeyi hemen ekliyorsak da, bu ifade şok edici bir ifadedir. Bırakın ifade şok etsin.

Martin Heidegger

Bu bölümde rasyonalite kavramının felsefenin kendi tartışma alanından çıkıp, sosyal bilimlerin doğuşuna tanıklık eden dönemde, bu bilimlerin şekillenişi üzerinde ne tür etkilerde bulunduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Çünkü rasyonalite kavramının yalnızca tartışmaya konu olan sıradan bir kavram olmayıp hem felsefi düşünmenin en merkezi kavramı hem de sosyal bilimlerin mahiyetini belirleyen bir kavram olduğunu atlamamak gerekir. Sosyal bilimler bir yandan felsefi düşünceden aldıkları mirasla rasyonalitenin kendisi üzerine düşünme gereği duyarken, diğer yandan da kendi disipliner doğal akışları ve gelişimleri içerisinde kavramı sınırlandırıp, daha ana-

litik bir forma büründürmüşlerdir. Kavramın bu dönüşümü aynı zamanda ilgili sosyal disiplinin şekillenişini de belirlemiştir.

Burada ayrıca rasyonalite ile ilgili Schnadelbach'ın (1993, 50-51) dikkat çektiği kavramsal bir ayırımı da dile getirmek gerekmektedir. Günümüzde akıl (İngilizcesi *reason* ve Almancası *vernunft*) 'rasyonalite' başlığı altında tartışılmaktadır. Bunun nedenleri felsefe tarihi içerisinde yatmaktadır. Kendi geç teorik döneminde 'rasyonalite açığı(gap)' skandalının —ki bu açık modern bir rasyonalite paradigması olarak bilimin rasyonel yeniden yapılandırılmasına yönelik kendi çabalarında ortaya çıkmıştır— farkına varan mantıksal ampirisizm geleneği 'akıl (*reason-Vernunft*)' kavramını diğer entelektüel eğilimlere terketmiştir. Mantıksal ampirisistlere göre bu kavram metafizik kokmaktadır. Bundan ayrı olarak rasyonalite kavramı sosyal bilimlerin kavramı haline gelmiştir. Bu en azından Max Weber'den beri ve son dönemde de post-Wittgensteinyenlerde böyledir. Rasyonalite kavramı bu dolambaçlı yolun sonunda günümüzde kendini felsefi tartışmaların içine dahil edebilmiştir. Terminolojideki bu değişimin içerik temelli nedenlerinden de söz edilebilir. Akıl (*reason-Vernunft*) kavramı 'tözcü' yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilmektedir. Aklın bir töz değil de bir unsur (*property*) olarak anlaşıldığı duruma akledilebilirlik (*reasonableness-Vernünftigkeit*) denebilir ki bu da rasyonaliteye tekabül etmektedir. Bu terminolojinin diğer bir avantajı akıl tartışmasının felsefe geleneğinde yüklendiği sorunlardan uzak durma imkanı vermeksidir. Bu yüklere örnek olarak akıl (*Vernunft*) ve anlama/anlak (*Verstand*) arasındaki karşıtlık, akıl (*vernunft*) ve algının (*Vernehmen*) arasındaki etimolojik birleştirme sorunu gibi sorunlar verilebilir. Oysa bugün ras-

yonalite sosyal bilimlere amaç-araç rasyonalitesi (*Zweckrationalitat*) olarak ve dolayısıyla araçsal akıl (*instrumentelle Vernunft*) olarak yerleşmiştir.

Rasyonalite kavramının hem felsefeden sosyal bilimlere geçişte, hem de bu disiplinlerin günümüzdeki bu biçim şekillenişlerinde ne tür rol oynadığını daha iyi ortaya koyabilmek için bu bölümde ilgili dönemi en iyi karakterize edeceği düşünülen, ve ilgili tartışmayı kendi içerisinde yürütürken bu gidişatı da ortaya koyan bazı isim ve okullar öne çıkarılacaktır. Bu okulların temel özellikleri kavramın kendisini ve onun doğasını da sorgulayarak sosyal teoriyi şekillendirmeye çalışmış olmalarıdır. Hakim Kartezyen düşünce temelinde şekillenmiş sosyal disiplinlerin rasyonalite kavrayışı, daha sonra iktisat özelinde de tartışılacağı gibi, çok araçsal bir tanıma ve doğaya indirgendiğinden, burada kaçınılmaz olarak daha eleştirel tondaki çalışmalar öne çıkarılmaktadır. Bu sayede rasyonalitenin sosyal bilimler içinde konumlanışı ve bizzat bu bilimleri şekillendirmesi daha iyi izlenebilmektedir. Bu eleştirel ton, eleştirirken kavramın disiplin içi yerinin daha kolay teşhisini de sağlamaktadır. Oysa kavramın disiplin içindeki kavranış düzeyinde kalınarak, daha doğru ifadeyle paradigma içinde kalınarak, bu yapılamaz. Olsa olsa disiplin içi seyir izlenebilir ki iktisat özelinde çalışmanın ileri safhalarında bu yapılacaktır. Dolayısıyla önce daha eleştirel tonlar öne çıkarılıp, kavramın sosyal bilimleri şekillendirme tarzına ve ona yönelik itirazlar dile getirilecek, daha sonra da iktisat özelindeki tartışmaya geçilecektir. İktisat özelindeki tartışma ise hem paradigma içi yaklaşım, ki bu ağırlıklı olarak incelenecektir, hem de paradigma dışı addedilebilecek eleştirel yaklaşımlar çerçevesinde yürütülecektir.

2.1. Epistemolojik bir tartışmanın nesnesi olarak rasyonalite: Dilthey'ın tarihsel akıl eleştirisi ve *Naturwissenschaften ile Geisteswissenschaften* ayırımı

Ondokuzuncu yüzyıl ve özellikle onun ikinci yarısı sosyal bilimlerin disipliner yapılar olarak varlık alanına çıkmaya başladığı bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönem aynı zamanda felsefi yönelim açısından da ihtilafların neredeyse disipliner bir şekillenmeye uğradığı dönemdir. Kant'ın *Salt Aklın Kritiği* ile onsekizinci yüzyılda felsefeyi epistemolojik bir faaliyete dönüştürmesi ve bilimsel bilgiyi kendi sınırları içerisinde güvenceye alması, ondokuzuncu yüzyılda doğabilimlerinin yanında sosyal bilimlerin de kendine yer ve yöntem arayışında bir meşruiyet kaynağı sağladı. Gadamer'in (1995b, 157) ilgili yüzyılı 'epistemoloji yüzyılı' olarak adlandırması boşuna değildir. Ama aynı dönemde yine bu Kantçı epistemoloji temelinde yol alıp, sosyal bilimlere farklı bir yöntem önerisinde bulunan yaklaşımlar da, ki bu yönelimin kökenleri de çok daha gerilere doğru uzanır, ortaya çıktılar. Dilthey'da karşılığını bulan bu yaklaşım doğabilimlerinin (*Naturwissenschaften*) yönteminin doğal olayları açıklamada işe yararken, bu yöntemin insan yaşamını, onun tarihini ve tarihselliğini anlamada kullanılamayacağını öne sürdü. 'Tarihsel akıl eleştirisi' yapmak için yola çıkan Dilthey'ın bu yönelimi, hem henüz ortaya çıkmakta olan sosyal bilimleri en temelde bir yöntem sorgulamasına çağırırken, hem de bu disiplinlerin sonraki yüzyıla uzanan seyirlerinde önemli bir tartışmanın başlatıcısı oldu.

Dilthey, Almanya'nın 'şair ve düşünürlerin yurdu' olarak bilindiği 1770-1830 arasındaki idealist felsefenin, romantizmin ve tarihselci okulun yükselişine tanık olan 'Kla-

sik Döneminin' sonlarında doğan birisi olarak Novalis, Lessing, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schiller, Goethe ve Schleiermacher gibi düşünür ve şairlerin etkisinde yetişti. Yaşamın, bireyselliğin, pratiğin, rasyonalist birliğe itirazların ve Dilthey'daki merkezi kavram olan 'yaşam felsefesi'nin temelinde bu etkilerin olduğu söylenebilir (Betanzos 1988, 21). Ama Dilthey'ın asıl felsefi etkileşiminin temelinde Kant vardır. Felsefede Kant'la birlikte epistemolojinin merkeze oturması ve metafiziğin gerileyişi ve deneyime yapılan vurgu Dilthey'm da katıldığı unsurlardı. Fakat Dilthey, Kant'ın deneyim kavrayışını fazla soyut ve mantıksal bulmaktadır. Ona göre Kant tarihsel anlamadan uzak kalışıyla insan yaşamının ve deneyiminin sonsuz zenginliğini spekülasyonun kuru mantığına terk etmektedir. Ama öte yandan Dilthey, Kant'ın felsefeye transendental yaklaşımına katılmakta ve onu desteklemektedir. Dilthey'a göre *Salt Aklın Kritiği* Alman zihninin o güne kadar ürettiği en büyük eserdir, bu anlamda Kantçı çizgi doğru yoldadır ama tamamlanması gerekmektedir. Kant'ın *Salt Aklın Kritiği*'nde doğal-bilimsel bilgiye meşru bir temel bulmasına, *Pratik Aklın Kritiği*'nde etiğe zemin bulmasına ve *Yargıgücünün Kritiği*'nde estetiğe temel bulmasına bir ilave olarak Dilthey 'tarihsel aklın kritiğini' yapmak istemektedir. Bu, yaşamı mantığa indirgemeyen, tarihsel deneyimi bir bütün olarak hesaba katan bir uğraştır (Betanzos 1988, 20).

Dilthey'ın Kant ile olan etkileşimi çok önemlidir. Çünkü felsefedeki rasyonalist, neo-Kantçı, pozitivist kanat ile yaşam felsefesini, pratiği ve hermeneutiki öne çıkaran kanat arasındaki ayırımın netleşmesine bu etkileşim kaynaklık etmiştir. Bu yönüyle de sosyal bilimlerin rasyonalitesinin hep tartışmanın merkezinde kalmasına temel oluşturmuştur.

Misch'in de belirttiği gibi (1995, 37-38), Kant *teori-praxis* ya da *logos-ethos* karşıtlığı olarak Batı düşüncesine sinen gerilimin aşılması konusunda mümkün bir çözüm önermekteydi. İnsan rasyonalitesinin dramı temel insani edimler olan bilme, isteme/eyleme ve hissetme/yargı verme edimlerini bir birleşime sokamıyor oluşundadır. Kant bu üç edime kendi haklarını vermek istemişti. Bunu yaparken o da konstrüksiyondan kurtulamamış olsa da, felsefenin sistematik kuruluşu bakımınından çok boyutlu bir form kazanmasını sağlamıştır. Bu çok boyutluluktur ki Fichte'ye bir anlamda *praxis*'i *theoria*'nın önüne koyma imkanı vermiştir. Bu da Fichte sonrası yaşama felsefesi tarafından daha da ileri götürülebilecek bir pencerenin açılmasını sağlamıştır.[2] Kant, isteme/eyleme ile bilme arasında bir ölçüde kurduğu bağımsız ilişkiyle yaşama felsefesinin, praxis felsefesinin önünü açmıştır. Fakat yaşama felsefesi açılan bu yolda ilerleyip yine Kant'a karşı çıkmıştır. Kant'ın teorik akıl ve pratik akıl, *logos* ve *ethos* arasında ördüğü kalın duvarlar yaşama felsefesinin bunlara savaş ilan etmesine yol açmıştır.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında felsefe bir yönüyle Kantçı ya da pozitivist formülasyonlarla bir bilim öğretisi işlevi görmekte, diğer yönüyle de tinsel/düşünsel etkinliğin özgürce ve dahice icra edilmesi tarzını savunmaktaydı. Bir yanda epistemolojiye indirgenen bir felsefe,

---

[2] Heidegger'in şu satırları da Kant'ın *praxis*'e kapı aralayan yönünü öne çıkarır şekilde okunabilir: "Kant'ın, etiğinin temel ilkesini formel diyeceğimiz şekilde belirlemiş olması belki de bir rastlantı değil. Belki de bizzat varolmanın kendisiyle olan yakınlığından ötürü onun 'nasıllık' olduğunu biliyordu. 'Nasıl'ın üstü örtülecek biçimde varolmayı düzenlemek ancak günümüz kahinlerine nasip olmuştur". (Martin Heidegger 1996, 83).

diğer yanda Nietzsche, Kierkegaard gibilerinin felsefe yapma tarzı vardı. Dilthey bu düalizmi felsefe ile tin bilimlerini birbirine bağlamakla aşmayı denemiştir denebilir (Misch 1995, 39).

Ama düalizmi bu aşma çabası, tin bilimleri yoluyla yaşama felsefesine ve tarihsel akıl eleştirisine yol açma, doğa bilimlerinin karşısına farklı bir yöntem sahibi olan tin bilimlerini koyma çabaları da sonuçta ontolojik değil, epistemolojik bir çaba olarak kalmaktadır (Habermas 1995, 126) ve bu yönüyle de epistemolojinin alanını genişletmiş olmaktadır. Bu yüzden Dilthey'ın düalizmi aşma çabası ontolojik bir düzeye erişemediğinden varolan düalizme en azından bir meşruiyet kazandırma çabası olarak da anlaşılabilir.

Dilthey'a göre (1988, 77) Bacon'dan beri doğa bilimlerinin temelini ve yöntemini tartışan yine doğabilimcilerce pek çok eser yazılmıştır. Aynı hizmetin tarih, politika, hukuk, politik iktisat, teoloji, edebiyat ya da sanat gibi alanlarda çalışanlar için de gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Dilthey (1988, 78-79), bilim faaliyetini iki grup altında toplamaktadır. İlki doğa bilimleridir (*Naturwissenschaften)* ki bunlar doğanın süreçlerindeki nedensellikleri incelemektedir. İkinci gruba ise tin bilimleri (*Geisteswissenschaften*) adını vermektedir ki bu adlandırma ona göre sosyal bilim, moral bilim, tarihsel bilim ve kültürel bilim gibi adlandırmalarla mukayese edildiğinde çok daha anlamlı ve geniştir.[3] Tin bilimleri de insanın yaşamını bütün totalliği ve tarih-

[3] Burada Dilthey'ın da dikkat çektiği kavramsallaştırmaya değinmekte fayda var. Çünkü daha sonra neo Kantçılar kültür bilimleri kavramını tercih ederken, Anglo-Amerikan düşünce geleneği sosyal bilimler kavramını yeğleyecektir. Bu yüzden tin bilimleri, kültür bilimleri, sosyal bilimler, insan bilimleri gibi kavramsallaştırmaların her biri aslında farklı eğilimlere atıf yapmaktadır.

selliği içinde anlamaya çalışmalarıyla doğa bilimlerinden ayrılmaktadır.

Dilthey esasında "Kant'ın salt doğa biliminin nasıl mümkün olacağına ilişkin soruya verdiği yanıtla analoji içinde, tarihsel deneyimin bir bilim oluşturmaya nasıl imkan sağlayabileceği sorusuna yanıt arar. O, Kant'm sorusuyla açık bir analoji içinde, bu nedenle, tarihsel dünyanın tin bilimleri bazında inşa edilecek olan yapısını taşıma gücüne sahip tarihsel dünya kategorilerini soruşturur" (Gadamer 1995b, 157). Bu yönüyle Ricoeur'ün de belirttiği gibi (1992, 53) tin bilimlerinin epistemolojisini yapar ki amacı tin bilimlerinin kendi metoduyla doğa bilimleri ile yarışabilecek bir düzeye ulaşabileceğini göstermektir. Bu yöntem de hermeneutiktir. Yani doğa bilimlerinin *açıklama*ya (erklaren) dayanan metodolojisi yerine *anlama* (verstehen) temelli hermeneutik önerilmektedir. Gerçekten de Dilthey'ın yaklaşımında "Bilgi, doğabilimlerinde kavramlardan deneye dönülerek denetlenebilir olan yasa ifadeleri (yasa önermeleri) içinde dile getirilirken; kuramlar ve betimlemeler, tin bilimlerinde, bir yaşantının, yaşanmış olanın sonradan bir etkinlikle ortaya çıkarılmasının araçları olarak hizmet ederler. ... Doğa ve tin bilimlerinin bilişsel etkinlikleri, işte bu duruma göre birbirinden ayrılırlar: Doğa bilimlerinde verili olguları başlangıç koşullarından çıkarsanmış yasa hipotezleri yardımıyla *açıklarız*; buna karşılık tin bilimlerinde simgesel bağıntıları/bağlamları kendinde hissedip bütünleme aracılığıyla *anlarız*" (Habermas 1995, 130).[4]

---

[4] Dilthey'ı, *anlamayı* naif bir empati yaklaşımı olarak ele almakla, psikolojizme düşmekle ve hermeneutiki yalnızca bir organon olarak kullanmakla eleştiren Gadamer ve Habermas'a karşı Dilthey'ı savunan, onun empati yaklaşımının çok daha derin ve karmaşık bir yöntem olduğunu öne süren ilginç bir çalışma için bkz. Harrington (2001).

Dilthey'ın hermenutiği tin bilimlerinin yöntemi olarak öne çıkarması, analizinin hep epistemolojik düzeyde kalışıyla paralel olarak onun hermenutiğinin de bir çeşit bilgi teorisine indirgenmesi olarak Heidegger ve Gadamer tarafından eleştirilmesine neden olacaktır. Çünkü hermeneutik bu iki isimle birlikte daha ontolojik bir sorgulama alanına doğru açılacaktır. Ama yine de Dilthey'ın Alman felsefesinde kendine kadar olan dönemdeki hermeneutik yaklaşımını radikal bir biçimde yenilediğini kabul etmek gerekmektedir. Onunla birlikte hermeneutik, Savigny, Ranke ve Boeckh'in filolojik ve tarihsel anlamayı bilimsel bir kesinliğe ulaşma garantisi olarak metodolojik bir alet şeklinde kullanılmaktan öteye geçmiş, tin bilimlerinin asli bir parçası haline gelmiştir. Hermeneutik, felsefe ile tarihsel bilimler arasında bağı kuran önemli bir yorum teorisi haline gelmiştir (Bambach 1995, 163-64). Fakat Dilthey tin bilimlerine, doğa bilimlerine rakip olabilecek bir bilimsel objektivite peşinde koşan bir yöntem önermesiyle Kartezyen mirası sürdürür.

Dilthey'ın döneminin hakim epistemolojisi içerisinde kaldığı, *theoria-praxis* gerilimini taşıyan epistemolojiyi aşmada yeterince yol alamadığı ve bu epistemoloji içerisinde tin bilimlerine farklı bir yöntem önerdiği yargıları büyük ölçüde doğrudur. Ama öte yandan Dilthey'ın Kartezyen rasyonalizme karşı yirminci yüzyılda tekrar yükselecek olan eleştirilere önemli bir altyapı oluşturduğunu da teslim etmek gerekmektedir. Bir yandan 'yaşama felsefesi' felsefi düşüncede onun izinden önemli bir alan bulma imkanı yakalarken, öte yandan da ortaya çıkan sosyal bilimlerin hem oluşumu hem de temel metodolojik tercihleri ve tartışmalarında hakim Kartezyen düşüncenin yansız, tarihsiz, değerden bağımsız *ratio*'suna karşı önemli bir alternatif olarak 'tarihsel aklın (historical reason) eleştirisini'

koymuştur. Tarihsel akıl, bu sayede sosyal bilimler içerisinde kendi tarihselliği ile kurucu bir unsur olarak önerilebilme mevkiine yükselmiştir.

2.2. Çağın algılanış biçimi olarak rasyonalite: Max Weber

Rasyonalite kavramının Batı düşüncesi ve toplumsal yaşamı için salt bir sosyal bilim içi epistemolojik ya da metodolojik tartışmadan öte bir anlamı olduğunu ortaya koyan isim modernliğin büyük sosyologu Weber olmuştur. Weber'le birlikte rasyonalite tartışması iki önemli aşama katetmiştir. İlki, rasyonalitenin Batıya (Occident) özgülüğü ve ilk kez orada ortaya çıkmış olduğu gerçeğidir. İkincisi de bu rasyonalite kavramının modern dünyada 'araçsal' bir karaktere büründüğüdür.

Kapitalizm ile protestan ahlakı arasındaki ilişkiyi irdelediği çalışması aynı zamanda rasyonalitenin Batı merkezli yönünü de temel tez olarak ortaya koymaktadır. "Fakat modern zamanlarda Batı başka hiçbir yerde görülmemiş olan çok farklı bir kapitalizm formu geliştirdi: (formel olarak) özgür emeğin rasyonel kapitalist örgütlenmesi" (Weber 1971, 21). Diğer bölgeler ve zamanlarda bu rasyonalitenin yalnızca bazı unsurları vardır ama bütün bir toplumsal ilişkilere yayılımı modern Batıda ortaya çıkmıştır. Rasyonalite bir anlamda bütün Batılı varoluşu şekillendirmiştir. Bu yüzden esasında Weber'in bu meşhur çalışması Batı rasyonalizminin özgül ve tekil oluşunun nedenlerini araştırmaktadır.[5] Söz konusu

[5] Schroeder'in (1992, 98) ifadesiyle söylemek gerekirse "...Protestan Etik, Batı rasyonalizmi ile dünyanın 'büyüden arındırılması' analizinin bir parçasıdır."

olan yalnızca Batı kültürünün sekülarizasyonunun incelenmesi değil, ondan da daha önemli olan modern toplumların gelişiminin rasyonalizasyon çerçevesinde izahıdır. Toplumun bu yeni yapısı da işlevsel olarak iç içe geçmiş sistemler olan kapitalist işletmenin rasyonel organizasyonu ile bürokratik devlet aygıtının farklılaşmasında kendini göstermektedir. Weber bu süreci amaçsal-rasyonel iktisadi ve idari eylemin kurumsallaşma süreci olarak anlamıştır (Habermas 1991, 1-2). Bu anlamda rasyonalite batı kültürünün 'temel karakteristiğidir'(Özlem 1990, 58).

Weber'in kapitalizm analizi büyük ölçüde rasyonalite temelli bir analiz ortaya koymaktadır. Diğer kültürlerde kapitalist unsurlara rastlanabiliyorsa da, yalnızca Batı kültürü bunu bütün bir toplumsal ilişkilere yön verecek rasyonel ilişkiler ağı olarak ortaya çıkarabilmiştir.[6] "Fakat, politik ya da irrasyonel spekülatif kar fırsatlarıyla değil ama düzenli piyasa ile uyumlu olan rasyonel endüstriyel orga-

---

[6] Weber'in rasyonelleşmiş kapitalizm tanımını belli başlı Weberyen argümanlardan oluşan maddelerle ortaya koyan Collins'e göre (1987, 23-24) bu maddeler şunlardır. İlki, üretim araçları özel mülkiyet altındadır ve bunlar girişimcilerce kontrol edilmektedir. İkincisi, bu işletmelerde sermaye uygun teknoloji ile optimize edilmekte bu sayede mekanizasyon büyük ölçekli kapitalizm organizasyonuna imkan vermektedir. Üçüncüsü, emeğin dolaşımı serbesttir ve bu serbestiyet formel ve legal bir serbestiyettir. Dördüncüsü, piyasada ticaret irrasyonel gerekçelerle kısıtlanmamaktadır. Yani piyasayı belirleyen rasyonel iktisadi unsurlardır. Beşincisi, taraflarca eşit bir şekilde hesaplanabilir bir hukuki yapı vardır. Yani hukuk genel terimler çerçevesinde tesis edilmiştir. Bu sayede mülkiyet haklarının üretim araçlarına yayılımı, finansal araçlar ve bankacılık yoluyla hakların transfer edilebilirliği, hukuken güvence altına alınmış piyasa işleyişi gibi rasyonel kapitalizm unsurları bu hukuk şemsiyesi altında gelişebilmektedir. Collins'e göre (1987, 24) Weber'in bu kapitalizm tasviri aslında neoklasik iktisadın piyasanın kurumsal temelleri olarak saydığı unsurları göstermektedir.

nizasyon, Batı kapitalizminin yegane özelliği değildir. Kapitalist işletmenin modern rasyonel organizasyonu kendi gelişmeleri içerisindeki diğer iki önemli faktör olmasaydı asla mümkün olmazdı: Bunlar, modern iktisadi hayata bütünüyle hakim olan işletmenin aileden ayrılması ve bununla yakından ilişkili olan rasyonel muhasebedir"(Weber 1971, 21-22).

Bauman'ın da belirttiği gibi (1978, 75-76), Weber'in değerlendirmesi spesifik olarak, daha önce tarihin hiçbir döneminde rastlanmayacak bir derecede evrenselleşmiş Batı uygarlığının tarihsel gelişminin bir ürünü olarak araçsal, rasyonel eylemi ifade etmekte ve açıklamaktadır. İnsan eyleminin bu biricik önceliği ve öne çıkışı objektif bir sosyal bilimi gerçekçi bir imkana dönüştürmüştür. Bu yüzden hayatının büyük bir kısmını tarihsel incelemelere adamış olan Weber'in metodolojik kaygılarını bu çalışmalardan ayırmamak gerekmektedir. Rasyonel bilim de tıpkı Batılı rasyonel kapitalizm gibi ve onunla birbirini besleyen bir süreç içerisinde Batıda ortaya çıkmıştır. Rasyonel bilimin davranış tipi ile kapitalist toplumun hayat tarzı aynı biçimin özelleşmiş uygulamalarıdır. Rasyonel kapitalist işletme, kapitalist birikimin rasyonalitesi gibi kavramlar bilimsel objektivitenin belirleyici kaynağını oluşturan araçsal rasyonalite ile aynı şeyi ifade etmektedirler. Objektivitede ilerleme, diğer eylem ölçütlerine göre araçsal rasyonalitenin hakimiyetinin artışıyla birlikte sağlanmaktadır. Araçsal rasyonalitenin rakipsiz hakimiyeti relativizm tehlikesini de bertaraf etmekte ve evrensel uzlaşmaya, objektif geçerliliğe ulaşmada temel bir işlev görmektedir.

Aslında eylemin araçsal rasyonelliği bir yandan kapitalist yapının ilerlemesini, bilimsel objektivitenin gelişmesini sağlarken, öte yandan aynı kapitalist yapının rasyonel-

liği bireylerin araçsal rasyonalite çerçevesinde hareket etmesine de neden olmaktadır. Yani karşılıklı bir etkileşme, tarihsel tecrübenin bir çeşit yazgısal karakteri ortaya çıkmaktadır. Hindess'in de belirttiği gibi (1991, 218), "Weber'in iktisadi eylemin en rasyonel formu olarak sunduğu şey, hukuk ile muhasebenin uygun rasyonel formlarının önceden ihtimamla değerlendirilmesine ve daha genel olarak da, toplumun kendisindeki kurumsal organizasyonlarda rasyonalitenin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu açıdan, bireysel aktörün rasyonel olması için alan, kısmen toplumun birey üstü düzeyinde önceden varolan rasyonalitenin işlevinde yatmaktadır. Aynı sebeple toplum düzeyinde rasyonalite yoksunluğu birey düzeyinde rasyonalitenin alanını daraltmaktadır. Bu yüzden, en iyi ihtimalle bile, ortaçağ kapitalistleri modern Batıda mümkün olan iktisadi rasyonalite düzeyini yakalamayı umamayacaklardır".

Burada Weber'in eylem teorisinde rasyonalite tanımları olarak ortaya koyduğu dörtlü tasnife de değinmek gerekmektedir. Weber rasyonel eylemi dörtlü bir sınıflamaya tabi tutmaktadır. İlki araçsal olarak rasyonel eylemdir(zweckrational). İkincisi değer olarak rasyonel eylemdir (wertrational). Üçüncüsü, duyusal eylem ve dördüncüsü geleneksel eylem türleridir (Weber 1978, 24-25). Bu dörtlü tipoloji Weber'in *Ekonomi ve Toplum*'unun ampirik temelini oluşturmaktadır. Bunlar bir anlamda idel tip şeması verir ve bu sayede Weber irrasyonel sapmalara karşı sosyal eylem analizinin bu tasnif çerçevesinde yapılabileceğini gösterir. Böylece insan davranışı ampirik olarak bu tasniflerden hangisine yakınsa ona göre yorumlanabilecektir (Giddens 2002, 153). Yani Weber'in rasyonalite ile büyük ölçüde analizini yaptığı şey Batı kapitalizminin geldiği evrenin rasyonalizmi, yani araçsal rasyonalitedir.

Gerçekten de Weber'in rasyonalite kavramı ve onunla eş anlamlı sayılabilecek olan 'dünyanın büyüden arındırılması' kavramı Batı düşüncesi ve toplumsal yaşamında nihayetine varan yazgısal bir karakter taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında Manfred Frank'ın (1993, 72) Heidegger'in rasyonalitenin geçerliliğini görecelileştirmesinin bu denli başarılı olmasında kendinden önceki Weber'in analizinin katkısı olduğu yönündeki tesbiti oldukça makul görünmektedir.

Weberci bir rasyonalite analizinin içersinde iktisat biliminin objektiviteye en yakın kültür bilimlerinden[7] birisi olduğu söylenebilir. Weber'e göre (1949, 85) iktisat bilimi merkezi odağı itibarıyle ele alındığında bir 'tekniktir'. Yani bu bilim gerçekliği öncelikle pratik değerlendirmeci bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu da insanların refahının artırılmasına ilişkin pratik yöndür. Öte yandan iktisat bilimi başından beri teknikten fazla da bir şeydir. İktisat onsekizinci yüzyılın *Weltanschauung*'unun(dünya görüşü) doğal hukuk ve rasyonalist şeması içinde oluşmuş bir bilimdir ve o *Weltanschauung*'un gerçekliğin teorik ve pratik olarak rasyonelleştirilebileceğine ilişkin iyimser inancını paylaşmaktadır. Weber teorik iktisadın doğa bilimlerinin yöntemlerini olduğu gibi taklit etmesini, iktisadi davranışı çok belirlenmiş kıldığı ve dolayısıyla varolan tarihsel gerçekliği ve onun nedensel ilişkilerini veri olarak aldığı için eleştirmektedir (Weber 1949, 88). Ama öte yandan soyut iktisat teorisini, tarihsel ve teorik bilgi arasındaki gerilimi aşmak için kendi kültür bilimleri metodolojisi için çok önemli

---

[7] Weber'in tin bilimleri yerine neo-Kantçı kültür bilimleri kavramını kullandığını belirtmek gerekmektedir. Weber'in neo-Kantçılığı tartışması için bkz. Rose (1995).

olan ideal tip kavramı ile bağdaştırmakta, bu yolla ilgili gerilimi aşmaya çalışmaktadır. Ona göre (1949, 89-90), soyut iktisat teorisinde (ki bunu neoklasik iktisat diye okumak gerekmektedir) tarihsel fenomenin 'idealar' olarak tasarımladığımız sentetik inşaları sergilenmektedir. Bu bilim mübadele ekonomisinin, serbest rekabetin ve rasyonel davranışın ilkelerine göre örgütlenmiş toplum şartlarında mal piyasası olaylarının ideal bir resmini vermektedir. Bu kavramsal yapı tarihsel yaşamın olaylarını ve belirli ilişkileri içsel olarak tutarlı bir sistem etrafında toplamaktadır. Temelde bu inşa tıpkı bir ütopya gibi gerçekliğin belirli unsurlarına dayanarak analitik olarak oluşturulan bir yapı ortaya koymaktadır. Yani bir ideal tip görevi görmektedir. Bu bir hipotez değildir, ama hipotezlerin inşasına imkan vermektedir. Gerçekliğin bir tasviri de değildir, ama böyle bir tasvir için muğlak olmayan ifade araçları sunmaktadır. Mübadele ekonomisine dayanan tarihsel olarak verili bir modern toplumun *idea*'sıdır.

Weber'in soyut iktisat teorisine ilişkin daha metodolojik düzlemdeki yaklaşımında da modern toplumun kendi tarihsel seyri içerisinde geldiği evrenin temeldeki rasyonel karakteri öne çıkarılmaktadır. Modern toplum içerisinde temel davranış kalıbını araçsal rasyonalite belirlemektedir. Neoklasik teorinin modern toplum gerçekliğini bir ideal tip olarak resmettiğini söylemek mümkündür. Weber'in metodolojik olarak neoklasik iktisadın doğa bilimlerinin yöntemlerini taklit etmesini eleştirmesi, teorinin mekanik karakterini eleştirmesi gibi unsurlar ayrı bir tartışmanın konusunu oluşturmaktadırlar. Çünkü en temeldeki iddia modern toplumun örgütlenme biçiminin bu rasyonel davranış kalıbı üzerine inşa edilmiş olduğudur ve bu anlamda iktisadın rasyonalite kavrayışı tam da bunu yansıtmakta-

dır. Nitekim Habermas da (1998, 108) Weber'in araçsal rasyonel eylemi yöntemsel olarak öncelikli bir yere koyduğunu öne sürmektedir. Weber'de iktisat bilimi gibi yalnızca bu eylem tipine izin veren teoriler normatif-analitik davranmaktadırlar. Toplumsal süreçler ancak araçsal rasyonalitenin yöntemsel temel ilkesine gerçekten denk düştüklerinde ampirik kapsamları olan hipotezlere doğru götürülebilirler.

Weber sosyoloji disiplini içerisinde kendinden sonrasında yorumcu sosyoloji geleneği olarak bilinecek bir akıma öncülük etmiş ve hermeneutik geleneğin sosyolojik düşünce içerisine eklemlenmesinde dolaylı ve kısmen doğrudan bir rol oynamışsa da, iktisadın neoklasik versiyonunun yerini modern toplumun tarihsel gidişatıyla denkleştirerek, onun rasyonalite temelli kurgusunu meşru kılmıştır denebilir.[8]

---

[8] Weber'in amacı iktisata yer açmak ve meşruiyet kazandırmaktan çok, onun paralelinde yeni gelişen sosyolojiye alan açmak olduğu öne sürülebilir. Çünkü iki disiplin arasındaki ilişkiyi her iki disiplinin de konularını tanımlayarak belirleyen isimlerin başında Max Weber gelmektedir. Bunu Weber'in *Methodenstreit* karşısındaki tutumunda da görmek mümkündür. Weber tarihselcilerle Avusturya iktisatçıları arasındaki meşhur yöntem kavgasında iki önemli noktada Menger'i desteklemiştir. İlki, iktisadın etik bir bilim olmadığı ve etik kurallar koyamayacağı meselesidir. İktisat bu yüzden objektif bir bilim olmalıdır. İkincisi, Weber sosyal bilimlerin tipik ilişkilerin pür teorisi biçiminde analitik bir çekirdeğe(core) sahip olması gerektiğini varsayan bir tarihsel yorumu desteklemektedir (Clarke, 1982: 192, 196).

Weber'e göre marjinalist iktisadın başlangıç noktası, iktisadi çıkarlarını rasyonel olarak takip eden rasyonel bireye ve buna dayalı geliştirilen pür bir rasyonel iktisadi eylem teorisine dayanmaktadır. Fakat Weber'in eylem tipolojisi, rasyonel iktisadi eylemi sosyal eylemin muhtelif çeşitlerinden yalnızca birisi olarak sınıflandırmaktadır. Bu yüzden iktisat sosyal bilimlerin yalnızca dallarından bir daldır ve ideal tip olarak nitelenebilecek olan rasyonel iktisadi eylem sergileyen bireylere dayanmak-

2.3. Epistemolojik Temel Arayışından Ontolojik Sorgulamaya: Heidegger, Gadamer ve Felsefi Hermeneutik

Sosyal bilimlerin ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmaya başlamasına paralel olarak, bu bilimlerin meşruiyetleri, yöntem olarak doğa bilimlerini taklit edip edemeyeceği gibi sorunlar da tartışma gündemine girmiştir. Gerçi bilimsel bilginin doğasına ilişkin tartışma yalnızca bu döneme has addedilemez. Çünkü bilim ve felsefe arasındaki gerilimde kendisini gösteren bu tartışma doğa bilimlerinin onyedinci yüzyılda ortaya çıkışına kadar geri götürülebilir. Doğanın bilgisine rasyonel bir temel bulma yönündeki çaba, yani modern bilim, o dönemde ortaya çıkmış ve bu da modern bilim ile geleneksel felsefenin arasındaki gerilimi başlatmıştır. Geleneksel metafizikle modern bilim arasında bir bağ kurma yönünde düşünen ilk isim onsekizinci yüzyılda Leibniz olmuş, bilim ile felsefeyi bir birlik içerisinde kavramaya çalışan son büyük çaba da Hegel'den gelmiştir (Gadamer 1977, 109-110).

Modern bilim, ki ilk haliyle doğa bilimidir, ile felsefi düşünce arasındaki bu ilişki ya da gerilim, ondokuzuncu yüzyılda felsefenin bir radikal yoruma göre dönüşmesinin bir sonucu olarak *Geistewissenschaften*'i ortaya çıkarmış, bu da *Geisteswissenschaften* ile *Naturwissenschaften* arasında

---

tadır. Sosyoloji iktisadı sosyal bilimler içerisindeki yerine yerleştirmeli ve onu tamamlamalıdır. Bunu da rasyonel iktisadi davranışla karakterize edilmeyen eylem biçimlerini inceleyen ideal tiplerle yapabilir (Clarke, 1982: 220). Weber esasında bütün bir sosyolojik geleneğin ortak kaygısını belirli sınırlar çizerek aşmaya çalışmaktadır. İktisadı, kendi sınırları içerisindeki inceleme biçimiyle meşru kabul etmek, sosyolojiye de bu anlamda sınırları daha belirgin bir alan açmak şeklinde özetlenebilir bu tutum.

yöntem birliği olup olmaması konusunda önemli tartışmalara yol açmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda şekillenen bu ayırım ilgili yüzyıla has bir biçimde epistemolojik temelli bir tartışma ortaya çıkarmıştır. Dilthey'ın öncülüğünü yaptığı bu tartışmada aklın (*Vernunft, reason*) tarihselliği öne çıkarılarak, tin bilimlerinin yönteminin doğabilimlerinden farklı olduğu öne sürülmüştür. Buna göre doğa bilimleri açıklamayı yöntem olarak kullanırken tin bilimleri de anlamayı kullanmalıdır. Bu metodolojik ayırımın daha felsefi ifadesi akıl (*Vernunft*) ile anlama (*Verstand*) arasındaki ayırımda yatmaktadır. Ama ilgili tartışma hep epistemolojik temelli bir tartışma olarak kalmıştır.

Yirminci yüzyılla birlikte Dilthey'ın hermeneutiği bilgi teorisinin bir çeşidi olarak gören epistemolojik yönelim ileriye doğru götürülmemiş, aksine bu epistemolojinin kendisini sorgulayan bir yöne doğru evrilmiştir. Özellikle Heidegger'in epistemolojinin ve hatta Batı metafiziğinin bütününü sorgulayan köklü çabası ve devamında Gadamer'in bunu hermenutik özelinde ilerletmesi, soruşturmayı ontolojik bir boyuta taşımıştır. Soru tin bilimleri ile doğa bilimlerininin her ikisi için de ayrı ayrı yöntemlere varacak olan "nasıl bilebiliriz?" sorusu olmaktan çıkmış, her ikisini de ve hatta bütün bir Batı metafiziğini kapsayacak bir şekilde "Yalnızca anlamada varolan varlığın varlık kipi nedir?" şekline dönüşmüştür (Ricoeur 1992, 53-54).

Heidegger, Max Weber'deki Batı rasyonalizasyonuna varan yazgısal gidişin kökenlerinin Platon'un hakikati 'idea'nın boyunduruğu altına sokmasına kadar geri gittiğini ortaya koyarak Batı tarihinin fundamental yönelimin nihilizm olduğunu ifade etmiştir. Bu durum çağımızda, yani dünya-tarihsel anımızda modern bilimsel teknolojinin hakimiyeti şeklinde kendini göstermektedir. Bu varlığın yaz-

gısının kendini ortaya koyuş biçimidir (Löwith 1995, 43). Heidegger temel eseri *Varlık ve Zaman*'da bütün bir Batı düşüncesinin yazgısal akışını ve birlikteliğini ortaya koyarken, Batı düşüncesindeki temel sorunun varlığın anlamının unutlumuşluğu olduğunu ifade etmektedir (Heidegger 1995, 2).

Ricoeur'ün de belirttiği gibi (1992, 54-56), Heidegger'le birlikte bilgi teorisi sorunu geride bırakılmış, özne ve onun karşısında duran nesne yerine varlık sorunu soruşturmaya açılmıştır. *Varlık ve Zaman*'daki orada duran olarak varlık, *Dasein* kavramı da bir özne değildir. *Dasein* varlık sorusunun çıkış yeridir, onun sergilenme yeridir. *Dasein* ontolojik olarak varlığı *ön-anlayandır*. Fundamental ontolojinin temel bir kavramı olarak ön-anlama (pre-understanding) özne-nesne düalizmine dayalı bir bilgi teorisi ile karıştırılmamalıdır. Ön-anlama bu faaliyetten de önce dünyada bulunuşumuzla edindiğimiz bir şeydir. Heidegger'in ön-anlama kavramına yaptığı vurgu hermeneutik geleneğin tin bilimleri metodolojisine yönelik önceki iddialarına pek bir şey ilave etmez. Aksine onun daha derinine giderek bizzat bu metodolojinin temellerini sorgulama imkanı ortaya koyar. Hermeneutik tin bilimleri üzerine düşünme değil, onun ve genel olarak bilimlerin ontolojik temellerini açığa çıkarma faaliyetidir. *Varlık ve Zaman*'da hermeneutiğe yüklenen bu fundamental anlam, hermeneutiğin Diltheycı anlamının köklü bir şekilde yenilenmesine yol açmıştır. Dilthey anlama sorununu öteki insanla ilişkilendirmişti. Diğer bir insanın zihnini anlama sorunu Diltheycı yaklaşımda tin bilimlerinin temel sorunuydu. Oysa *Varlık ve Zaman*'da anlama sorunu, diğer kişilerle iletişim probleminin çok ötesine geçmiş, asıl sorun varlığın dünyada olmasına (being-in-the-world) odaklanmıştır. Anlama

ilksel anlamında varlıktaki durumumuzun fundamental anlamasına dönüşmüştür. Oysa Diltheycı yaklaşım büyük ölçüde Kantçı bir ton taşıdığından şeylerin bilgisi bilinmeyene ilişkindi, oysa zihnin bilgisi bizim gibi olan ötekinin bilinmesi, anlaşılmasıydı ve bu yüzden tin bilimleri doğa bilimlerine göre daha avantajlıydı. Heidegger'de ise bu ayırım ortadan kalkmaktadır. Anlamanın ontolojisi bizim sübjektivitemizi çiftleyen ötekiyle olma ile başlamamakta, fakat dünyada olan varlık'la başlamaktadır. Felsefi odaktaki bu kayma aynı zamanda metodoloji sorunundan varlık sorununa kaymayı da göstermektedir. Dünya sorunu, öteki sorununun yerini almış ve anlama problemi psikolojizmden arındırılmıştır (*de-psychologise*).

Heidegger fundamental ontoloji kavramıyla, daha önce de değinildiği gibi, epistemolojinin ötesine geçmiştir. O, fundamental ontoloji kavramına ulaşmak için şu üç adımı atmaktadır (Habermas 1991, 143-45). İlk olarak, Heidegger transendental problematiğe ontolojik anlamda yaklaşmaktadır. Pozitif bilimler ise ontik sorunlarla ilgilenir. Onlar doğa ve kültür gibi doğadaki şeylere ilişkin bilgiler ortaya koyarlar. O halde bu ontik bilgi tarzlarının koşullarına ilişkin transendental analiz, bu nesnelerin alanlarının kategorik oluşumlarını Varlığın bölgeleri olarak netleştirir. Heidegger bu yüzden Kant'ı epistemolojik bir perspektiften yorumlamaz. Bunu *Varlık ve Zaman*'da şöyle dile getirmektedir (Heidegger 1995, 31): "Benzer bir şekilde Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'nin olumlu katkısı, bilgi 'teorisinde' değil, herhangi bir Doğaya ait olana yönelik yaptığı katkıdadır. Onun transendental *logic*'i, 'Doğa' olarak adlandırılan Varlığın bölgesinin öznesi için *a priori* bir *logic*'tir". Gerçekten de Heidegger'in fundamental ontolojik yaklaşımı hakim Kant yorumlarından hayli farklı bir Kant yorumu ortaya

koymaktadır. O, *Kant ve Metafizik Problemi*'nde (Heidegger 1997), Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'nin bir bilgi teorisi kitabı olmadığı, onun ontolojinin asli imkanları, yani varolanların asli ontolojik oluşumunu keşfetmenin asli imkanlarını sorgulayan bir çalışma olduğu üzerinde durmaktadır. Heidegger'e göre Kant bunu transendental bir şekilde yapmıştır. Kant varolanları değil, fakat insanlar olarak bizlerin varolanlar deneyimi öncesi imkanını, onların Varlığın anlaşılması imkanını incelemektedir. Heidegger için bu transendental olanın özünü sorgulamak anlamına da gelmektedir. Bu sayede Kant, içinde ontolojik bilginin oluştuğu bir aracı olarak transendental imajinasyonu keşfetmiştir (Taminiaux 1991, 149). Heidegger'in hakim felsefi söylemden radikal derecede farklı bu Kant yorumu bir yandan Heidegger'in Batı metafiziğini değerlendirme biçimindeki fundamental ontolojik tutumu yansıtırken, öte yandan da Kant'ın praxis'i öne çıkaran yorumlara elverişli yönlerini öne sürenleri destekleyen bir mahiyet de arz etmektedir. Heidegger'e göre bilimler neo Kantçıların öne sürdüğü gibi serbest bilişsel performanstan değil, ama içkin oldukları somut yaşam bağlamlarından çıkar. Onlar *Dasein*'in yaşam tarzıdır. Transendental felsefenin ontolojikleştirilmesi de böyle anlaşılabilir.

Heidegger'in fundamental ontolojiye yönelik ikinci adımı, fenomenolojik yönteme ontolojik bir hermeneutik anlamında yaklaşmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Fenomenoloji Husserl'de sezgi (intuition) ile ilgili bir çabayken, Heidegger'de metnin yorumuna dönüşmüştür. Yani sorun fenomenin kendini ortaya koyduğu ideal özlerin sezgisel sergilenmesinde değil, Varlığı açığa çıkaran karmaşık anlam bağlamlılığın hermeneutik tarzda anlaşılmasındadır. Böylece asli sezgilerin fenomenolojisinin metodolojik anla-

mı değil, onun varoluşsal olarak hermeneutik olan karşıtına geçilmektedir. Üçüncü olarak Heidegger *Dasein*'in analitiğini varoluşsal felsefe motifiyle bağlantılandırmaktadır.

Ama Heidegger'de, onu dönüştürmüş olsa da, Diltheycı kanaldan gelen etkiyle yoğrulmuş bir hermeneutiğin olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Özellikle Dilthey'ın 'transendental bilinç'in ötesine, yaşam dünyasına (*lebenswelt*) dönme talebinden hareketle kendi felsefesini fenomenolojik yönden temellendirmiştir. Bunu da hermeneutik problemini felsefi radikalizasyon içerisinde ele alarak yapmıştır. Buna göre varlık kendini anlamaktadır ve varolmak anlamak demektir. Anlama insani düşünme kiplerinden yalnızca birisi değil, tersine o varoluşun temel edimidir (Gadamer 1995a, 18-19).

Heidegger modern sübjektivizmi eylemi bütünüyle hesaplayan araçsal rasyonalitede ifadesini bulan ve yazgısal olarak nihilizme varan bir gidişat olarak yorumlar. Descartes'dan Nietzsche'ye doğru radikalleştirilmiş olan araçsal rasyonalite Varlığın modern anlaşılması içinde temellenmektedir. Modern olarak ifadelendirilen bu dönemde insan herşeyin ölçütü olmak anlamında *subjektum* olmuştur. İnsan bütün varolanların temelindedir, modern ifadeyle söylemek gerekirse bütün tasarımlamaların ve objektifikasyonların temelindedir. Heidegger öznenin, *subjektum*'un modern hakimiyetini metafiziğin tarihi olarak okumaktadır. Bu metafizik Descartes'ın merkezinde oturduğu, bir ucunda Protagoras'ın ve diğer ucunda da Nietzsche'nin olduğu bir metafiziktir. Bilincin sübjektivitesi temsilin mutlak kesinlikteki temelini oluşturmaktadır. Bu yüzden varlık bir bütün olarak temsil edilen nesnelerin sübjektif dünyasına dönüşmekte hakikat de sübjektif kesinliğe dönüşmektedir. Heidegger bu yolla modern aklı

(Vernunft, reason) fundamental olarak yapıbozuma (destruction) uğratmaktadır (Habermas 1991, 133).

Fakat burada asıl etki ondan gelmesine rağmen Heidegger'den çok Gadamer'in felsefi hermeneutiği tartışılacaktır. Heidegger'in düşüncesi yirminci yüzyılda çok büyük bir etkiye sahip olmuşsa da ve üstelik onun sorunu doğrudan Batı metafiziği ve dolayısıyla rasyonalitesinin kendisi olmuşsa da, burada Ricoeur'un kavramıyla söylemek gerekirse Heidegger'in yaklaşımı *aporia* sorununu çözmeye yönelik değildir. Hatta bizzat bir *aporia* sorunundan sözedilemeyeceği, sorunun kendisinin bu *aporia* olduğu üzerine kuruludur. Diltheycı *aporia* doğa bilimlerinin *açıklamasına* karşı, tin bilimlerinin objektif ve bilimsel bir *anlama* teorisine sahip olması iddiasındaydı. Heidegger'de ise epistemoloji içerisindeki iki bilme kipinin *aporiası* değil ama ontoloji ile epistemoloji arasındaki bir *aporia* söz konusudur (Ricoeur 1992, 59). Heidegger'in fundamental ontolojisi temelleri sorgulamaktan öte tin bilimleri ya da genel olarak bilimler için bize yeni bir çıkış yolu ya da başlangıç noktası önermez. Oysa Heidegger'in izleyicisi olarak Gadamer'de yeniden Neo-Kantçı bir epistemoloji önerisi şeklinde olmasa da bir öneri ve umudun olduğunu söylemek mümkündür.[9]

---

[9] Burada umuttan kastedilen Heidegger'in dünya-varlıkının yazgısal tarihini okuma biçiminin insani edime pek de yer bırakmamasına ilişkindir. Heidegger, tıpkı Weber'in 'dünyanın büyüden arındırılması' kavramındaki gibi, tanrıların geri çekildiği bir zaman olarak teknik-varlığın hakimiyetinde bir dünya zamanı tasvvuruna sahiptir, bu yazgısal zamandan çıkış önerisi barındırmaz. Çıkışa ilişkin her uğraşın insanı hep o düzenin içerisinde tutacağını ifade eder. Bu yüzden Heidegger'i rasyonalite eleştirmeni, Batı metafiziğinin yıkıcısı, teknoloji karşıtı ya da modernite düşmanı olarak vasıflandırmak pek yerinde değildir. Gadamer'de ise her zaman daha umutlu bir halden söz edilebilir. Örneğin yirminci yüz-

Oysa bu çalışma rasyonalitenin doğrudan ve tözel karakteriyle tartışma alanı olan felsefi alandan ve bu alanın belirleyici isimleri olan Kant, Hegel, Nietzsche ve dolayısıyla Heidegger'i doğrudan tartışmaya dahil etmemektedir. Onun yerine felsefeden sosyal bilimlere geçişin daha somut ve sosyal bilimleri hesaba katan tarzlara sahip isimleri olan Dilthey, Weber, Gadamer ve Habermas gibi isimleri merkeze alan bir tartışma yürütülmektedir. Çünkü çalışmanın nihayetinde ulaştığı mecra araçsal rasyonalitenin radikalizasyon alanı olarak iktisattaki kullanımıdır.

Yukarıda ifade edilen *aporia* Gadamer'in felsefi hermeneutiğinin temel sorunlarından birisidir. Gadamer, Ricoeur'ün de belirttiği gibi (1992, 60-61), Heidegger'in ontolojisini tin bilimlerine ilişkin tartışmalarda kullanmıştır. Gadamer'in felsefesi ve 'hermeneutik deneyim' kavramı onun epistemoloji ile ontoloji arasında bir sentez arayışında olduğunu göstermektedir. Hatta denebilir ki Heidegger'le varılan fundamental ontolojik pozisyon Gadamer'le birlikte epistemolojik bir soruna doğru geri dönmeye başlamıştır. Gadamer'in meşhur kitabı *Truth and Method*'da Heideggerci hakikat (truth) kavramı ile Diltheycı yöntem (method) kavramlarının birarada kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Gerçi Gadamer'in epistemolojik çaba içerisinde olduğu söylenebilse de onun kavramın Neo-Kantçı temeline itiraz ettiğini de eklemek gerekmektedir. Onun hermeneutik geleneğe getirdiği yenilik ve atılım da burada yatmaktadır. Kitabının başlığı da bu anlamda bir ironi ta-

---

yılın felsefi temellerini tartıştığı ve Hegel'in çabasını öne çıkardığı bir yazısındaki ifadeleri bunu göstermektedir: "Yüzyılımızın en gizli ve yine de en güçlü temeli olarak bana görünen şey, bilim dogmatizmini de içeren her tür dogmatizme karşı duyulan kuşkudur" (Gadamer 1977,128-29).

şımaktadır. Buna göre yöntem hakikate giden yol değil, aksine hakikate gidişi engelleyen bir şeydir (Palmer 2002, 216). Çünkü Heidegger ve Gadamer'le birlikte hermeneutik tin bilimlerinin bir alt disiplini olmaktan ya da *Geisteswissenschaften*'in yöntemi olmaktan çıkmıştır. Aksine varlığı sorgulayan bir düşünme şekline dönüşmüştür. Anlayan ve yorumlayan varlıklar olarak bizler dünyaya 'fırlatılmışızdır' ve bu yüzden insanı anlamanın yolu anlamanın kendisini bütün boyutlarıyla anlamaktan geçmektedir. Anlama öznenin diğer aktivitelerinden bir aktivite değildir, o bir olageliş ve ortaya çıkıştır (Bernstein 1983, 113). Gadamer bu yolla ondokuzuncu yüzyıl tin bilimleri geleneğinin hermeneutiğe yüklediği sübjektivizmi aşmaya çalışmaktadır. Anlama evrenseldir ve bütün aktiviteleri kapsamaktadır. Anlamanın obje ve süjesi bir çeşit ontolojik daire, ya da hermeneutik daire, içerisinde birbirleriyle ilişkilidir.

Gadamer'in Kant estetiğine atfettiği 'radikal sübjektifikasyon' kavramı yalnızca estetik fenomenle ilgili bir şey değil, aksine bütün Batı düşüncesini kateden bir düşünce tarzıdır. Kavramın kendisi modern objektivizm tutkusunun bir yansımasıdır. Bu yüzden Gadamer, Kant'ın eleştirel çabasının tin bilimlerini zor bir durumda bıraktığını düşünmektedir. Tin bilimleri ya doğa bilimlerinin yöntemini model alıp objektif bilgi peşine düşecekler, ya da kendi yerlerine razı olup doğa bilimlerinden arta kalanlarla, sübjektif alanla ilgileneceklerdir. Gadamer'in ondokuzuncu yüzyıl hermeneutiğine yönelttiği en büyük eleştirilerden birisi, bu geleneğin her ne kadar tin bilimlerini otonom disiplinler olarak meşru bir zemine oturtma çabası içerisinde olsalar da, zımni olarak sübjektif ve objektif dikotomisini kabullenmiş olmalarıdır (Bernstein 1983, 126). Oysa Ga-

damer süje-obje dikotomisini tarihsel yaşamın ontolojik devamlılığını öne çıkrarak aşmaya çalışır.

Gadamer'in uzun entelektüel yolculuğunun arka planında Romantik felsefenin Aydınlanmaya, Dilthey'ın pozitivizme ve Heidegger'in Neo-Kantçılığa karşı mücadelelerinin izlerinin olduğu söylenebilir (Ricoeur 1992, 61). Kendi ifadesiyle söylemek gerekirse, "Örneğin benim çabam, Alman romantizminin mirası olan Dilthey'ın felsefi gelişimine kadar geri gitmektedir, şu anlamda ki ben de *Geisteswissenschaften* teorisini kendi temam yaptım. Fakat umarım ki onu linguistik, ontolojik ve estetik olarak yeni ve daha geniş bir temele oturtmuşumdur..."(Gadamer 1977, 18). Ama Gadamer'in hermeneutiği *Geisteswissenschaften*'in nesnelci öz anlayışını da yıkmaktadır. Yorumlayan bilim adamı kendi başlangıç noktasını, bilen özneyi nesnesiyle hep bağlayan etki tarihsel bağlantının düşünülmesiyle elde eder (Habermas 1998, 349).

Geisteswissenschaften, Hakikat ve Yöntem'in başlangıç noktasını oluşturmaktadır, çünkü bu bilimler bilimin ötesinde yer alan ve bilim ve yöntemle ilgisi olmayan deneyimlerle ilişkilidirler. Örneğin sanat deneyimi, tarihsel geleneğin izlerini taşıyan kültür deneyimi bunlardandır. Bütün bu durumlarda geçerli olan hermeneutik deneyimin yöntemsel yabancılaşmayla bir işi yoktur, hatta tam da ona karşı bir yönelimdir. Hermeneutik deneyim bütün yöntemsel yabancılaşmalardan önceye aittir. Oysa modern sosyal bilimciler anlamayı, o da onu kullanmanın kaçınılmaz olduğunu farkettiklerinde, kontrollü bir yabancılaşma olarak, yani zihnin metodik gelişimi olarak kullanmaktadırlar (Gadamer 1977, 27).

Gadamer Aydınlanmanın akıl ile önyargı ve akıl ile otorite arasında koyduğu tipik karşıtlıkları da eleştirmekte

ve anlamanın önyargısız olamayacağını dile getirmektedir. Burada Heidegger'in ön-anlama kavramını hatırlamak gerekmektedir. Gadamer Aydınlanmanın bu karşıtlıklarının altında yatan şeyi de sorgulamaktadır. Göstermeye çalıştığı şey bu karşıtlık oluşturma yönündeki düşünme biçiminin problemli olduğudur. Ona göre akıl belirli gelenek içerisinde işlev görmektedir. Ama burada gelenek geçmişten bize kalan ölü bir miras olarak anlaşılmamalıdır. O yaşayan bir şeydir ve her an kendi içerisinde yeniden yapılanarak aslında bizi de ve aklı da şekillendirmektedir. Hatta Aydınlanmaya yönelik Romantik reaksiyon da geleneği yanlış yorumlamış ve o da tıpkı Aydınlanmacılar gibi geleneği tarihsel olarak 'veri' bir kavram olarak ele almışlardır. Bu yüzden temelde her ikisi de aynı şeyi yapmış ve aklın otonomisi ile geleneği karşıtlaştırmışlardır. Bernstein, Gadamer'in gelenek ile akıl arasındaki ilişkiyi yorumlama biçimini Kuhn sonrası bilim felsefesi çalışmaları kavramlarına ilginç bir biçimde aktarılabileceğini düşünmektedir. Buna göre Kuhn'un 'normal bilim'inin tarihsel boyutu ve onu yenileyen Lakatos'un araştırma programları kavramı bilimsel rasyonalitenin yaşayan gelenek içerisinde anlamlı olduğunu söylemektedir (Bernstein 1983, 130-131).

Sonuç olarak şu denebilir ki Gadamer'in felsefi hermeneutiği tin bilimlerine ayrı bir yöntem bulma yönündeki ondokuzuncu yüzyılın Diltheycı girişimini daha da öteye taşımış ve *Naturwissenschaften-Geisteswissenschaften* ayırımı da dahil olmak üzere, yöntem kavramının kendisini, modern bilimsel dünyanın bütün bir kavrayış biçimini sorgulama alanına çekmiştir. Heidegger özellikle büyük eseri *Varlık ve Zaman*'da hermeneutiği fenomenolojik bir tarzda kullanarak derinleştirdiyse de, onun çabası bunu disipliner bir forma taşıma yönünde ilerlememiş, aksine kendi

düşünsel yolunda çok daha köktenci bir sorgulamaya, özelde de içinde düşünülen dilin düşünülmesine doğru evrilmiştir. Heidegger'in bu derinlikli düşünce yolundan çok etkilenen Gadamer ise onu 'şehirleştiren' isim olarak hermeneutik kavramı etrafında bir düşünme tarzında ısrarlı olmuştur. O hermeneutiği elbette salt bir yöntem olarak önermemiş, ama modern bilimsel geleneğin sorgulanmasında, bir otonom alan olarak aklın hakimiyetinin sorgulanmasında ve bu kavrayış tarzının dönüştürülmesinde bir tarz olarak hep öne çıkarmıştır. Weber ve Heidegger'de görülen araçsal rasyonalitenin hakimiyetine dönüşmüş bir dünya tasavvuru, Gadamer'de de vardır. Fakat Gadamer kendi hermeneutik çabası ile araçsal rasyonalitenin kısırlaştırıcı hakimiyetinin dönüştürülebileceği imasını ve umudunu taşımaktadır.

Nitekim hermeneutik yönelim de yirminci yüzyılda, her ne kadar aynı dönemde felsefede Heidegger ve Gadamer'le daha köktenci bir tarza evrilmişse de, sosyal bilimler içersinde hep bir yöntem formunda yer bulabilmiştir. Bunda Heidegger'den çok Gadamer'in ısrarının etkili olduğu söylenebilir. Çünkü kendisi böyle bir imada bulunmasa bile Gadamer'in hermeneutik ısrarı ve tarzı, onun sosyal bilimler içerisinde bir yönteme evrilebilmesini kolaylaştırmaktadır. Gerçi bu yönteme evrilme öyküsü büyük ölçüde hermeneutiğin bu ontolojik kısmını unsurlardan birisine indirgeyerek ve onu dönüştürerek gerçekleşmektedir ve bu anlamda Gadamer'in bunda doğrudan bir payı olduğu söylenemez. Ama yine de ironik bir biçimde ondokuzuncu yüzyılın *Geisteswissenschaften*'ına bir yöntem olarak önerilen hermeneutiğini ve bizzat onun kökenlerini eleştiren yirminci yüzyıl felsefi hermeneutiği, sosyal bilimler içerisinde yeniden kendine bir yöntem formu edinme

yoluna girmiştir.[10] Hatta bu sosyal bilimler içerisinde araçsal rasyonalitenin en radikal bir biçimde yer bulduğu iktisatta bile, söz konusu olan heterodoks bir Avusturyan versiyon olsa da, yer bulabilmiştir. Bu konu ileride Avusturya iktisadı bölümünde ayrıntısıyla ele alınacaktır.

2.4. Aklın iade-i itibarı denemesi olarak iletişimsel rasyonalite ve Habermas

Habermas, Alman geleneği anlamında 'büyük teorisyen'ler sınıfında sayılmanın yanısıra, felsefe ve sosyal bilimlerde Kıta Avrupası düşüncesi ile Anglo-Saxon dünya arasındaki geleneksel farklılaşmayı aşmaya ve bu iki ana eğilimi bağdaştırmaya çalışan önemli isimlerden birisidir (Giddens 1997, 123). Temel düşünce geleneği aidiyeti Frankfurt Okulu olan Habermas felsefi ve sosyal düşünce alanından çok geniş bir biçimde yararlanmaktadır. Kant ve Hegel, Marx ve Weber, Parsons ve Piaget ve daha da artırılabilecek bir yelpazede Hebermas'ın etkilenme kaynakları, üzerine düşündüğü isimler sayılabilir. Outhwaite'in ilginç tasviriyle (1996, 5) denebilir ki, "eğer Max Weber bir burjuva Marx'ı olarak betimlenebilirse, Habermas da Marxist bir Max Weber olarak karakterize edilebilir".

---

[10] Oliver'ın (1983) eski (ondokuzuncu yüzyıl) ve yeni (yirminci yüzyıl) hermeneutik ayırımından hareketle sosyolojik teoriye hangisinin daha uygun olduğuna ilişkin çalışması da, ontolojik hermeneutiği unsurlardan bir unsur olarak kabul etmekle birlikte daha Weberci bir anlama geleneğini öne çıkarmaktadır. Oysa ontolojik ya da felsefi hermeneutiğin temel iddiası zaten unsurlardan bir unsur, sosyal teoriye katkı yapabilecek araçlardan bir araç olma düşüncesine karşıdır. Çünkü ontolojik olan doğası gereği epistemolojik alana hizmet veren bir araç olamayacaktır.

Habermas'ın rasyonalite analizi iki düzlemde ele alınabilir. İlki felsefi düzlemdir ki burada Habermas büyük ölçüde akla yönelik eleştirileri göğüslemeye çalışır. Bunu da bizzat bu konuda öne çıkan isimlerle yüzleşerek yapmaktadır. Gerçi bu isimlerin akla yönelik eleştirilerini büyük ölçüde kendisi de kabul etse de, onlardan farklı olarak çok daha iyimser bir tavır takınmakta, akıl eleştirmenlerini özne merkezli bilinç felsefesinin içinde kalmakla suçlamakta, bunu aşmak için de 'iletişimsel akıl' kavramını önermektedir. Bu kavramla birlikte Habermas'ın analizindeki ikinci düzlem de kendini açığa vurmaktadır. Bu da modernitenin ve onun paralelindeki rasyonalizasyonun analizidir ki bu Habermas'ta ilkine göre çok daha merkezi bir yer işgal eder. 'İletişimsel akıl' önerisi de büyük ölçüde bu düzlemde kendini gösterir ve işlevsellik kazanır.

The Philosophical Discourse of Modernity'de (1991) Habermas modernitenin rasyonalizasyon süreçlerini felsefi düzlemde tartışır. Tartışma büyük ölçüde moderniteye ve akla yönelik eleştirileri öne çıkan Nietzsche, Heidegger, Adorno ve Horkheimer, Derrida, Foucault, Bataille gibi isimler etrafında ve onların rasyonalite yorumları etrafında dönmektedir. Akıl (*Vernunft*) eleştirisi Nietzsche'den beri radikalleşmiş ve 'totalleşmiş'[11] bir akıl eleştirisi'ne dönüşmüştür. Nietzsche aklı insan yaşamı için gerekli koşullardan birisi olarak ele almaktaydı. Aklın kökeni güç ya da bolluk değil, fakat gereklilik ve kıtlıktır. O yaşamın devamlılığı ve kendini gerçekleştirme savaşındaki faktörlerden birisidir. Aklın bu şekilde doğallaştırılması Nietzsc-

[11] Hudson (1993, 116-117), Habermas'ın 'aklın totalleşmiş eleştirisi' (totalized critique of reason) ile ne kastettiğinin uğlak olduğunu, bu kavramı ayrıntılandırması gerektiğini iddia etmektedir.

he'nin hakikati, özel bazı türlerin onsuz yaşamlarını devam ettiremeyecekleri bir hata biçiminde ifade etmiş olmasında kendini göstermektedir (Böhme 1993, 90). Nietzsche tarihsel aklı başlangıcına doğru izlemekte ve onun kökeninden hareketle onu eleştirmektedir. Bu kökene gidiş ve aklın ötekisini orada bulma çabası daha sonra Heidegger tarafından da tekrarlanacaktır. Nietzsche'ye göre kültürün dini biçiminde sergilenen akıl artık asla geleneksel dinin birleştirici gücüne erişemeyecektir (Habermas 1991, 86). Nietzsche'den sonra da akla yönelik radikal eleştiri Heidegger, Derrida, Foucault, Bataille gibi isimlerle devam etmiştir. Habermas bütün bu gelenekle hesaplaşma gereği duyar.

Aslında modernitenin belirleyici vasfı olan rasyonalizasyon modern dönemde hem gerçek bir ilerleme kaydederken hem de aklın tahrifatına yol açan ikili bir etkiye maruz kalmıştır. Rasyonalitedeki ilerleme 'iletişimsel' rasyonalite perspektifinden algılanabilirken, tahrifatlar ise özne merkezli aklın öznelerarası bir şekilde kurulmuş olan yaşam-dünyalarına doğru gayrı meşru bir biçimde genişlemesinde kendini göstermektedir. Habermas yukarıda isimleri geçen akıl eleştiricilerini özne merkezli aklı bütün akıl gibi algılamış olmakla eleştirmektedir. Aydınlanmış aklı böylesine total bir eleştiriye tabi tutmak, mümkün bir rasyonel temelden yoksun kalmak gibi bir sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bu da Habermas'a göre ifadesel olarak irrasyonel olmayan ama aklın alanının dışında faaliyet gösteren iddialar ortaya atmak anlamına gelmektedir (Bernstein 1996, 245). Habermas'ın Batı düşüncesinde özne merkezli akla yönelik yükselen eleştirilere karşı en kapsamlı savunuyu gerçekleştirmeye çalışan isim olduğu söylenebilir. Bunu da sadece eleştirileri savuşturma ya da eleştirme

şeklinde değil, çünkü bu eleştirilerin birçoğunu kendisi de paylaşmaktadır, 'iletişimsel rasyonalite' gibi bir kavramla aşmaya çalışarak yapmaktadır.

Habermas'a göre (1991, 314-15), rasyonalite ilk anda konuşan ve eyleyen öznelerin yanlışlanabilir bilgiyi edinme ve kullanmalarına atıf yapmaktadır. Bilinç felsefesinin temel kavramları bizim bilgiyi objektif dünyadaki birşeylerin bilgisi olarak anlamamıza yol açtığından, rasyonalite izole olmuş öznenin temsili ve önermesel içeriklere kendini uyumlaştırma tarzıyla değerlendirilir. Özne merkezli akıl mümkün objeler veya olaylar dünyasına yönelik bilen ve amaçsal olarak eyleyen öznelerin arasındaki ilişkiyi yöneten hakikatin standartlarında ölçütünü bulmaktadır. Oysa bilgiyi iletişimsel olarak iletilen bir şey olarak algıladığımızda, rasyonalite öznelerarası kavrayışa uyan geçerlilik iddialarına kendini yönlendirmek için etkileşimdeki sorumlu katılımcıların kapasitesinin terimlerinde değerlendirilir. İletişimsel akıl ölçütünü, sübjektif doğruluğa ve estetik harmoniye doğrudan ya da dolaylı olarak iddialarını yönlendiren argümantatif süreçlerde bulur. Böylece süreçsel rasyonalite kavramı, muhtelif argümantatif formların iç içeliği ile işler, yani kavram argümantasyonun pragmatik mantığına dayanır. Bu kavram bilişsel-araçsal boyuta bağlı olan amaçsal rasyonaliteden daha zengindir. Çünkü bu kavram moral-pratik olanın yanısıra estetik-expresif olanları da bütünleştirmektedir. Bu, konuşmanın geçerlilik temeli üzerine inşa edilen bir rasyonel potansiyelin açığa vurulması demektir. Bu haliyle iletişimsel akıl *logos*'un eski ideasını hatırlatttığı gibi, katılımcıların sübjektif eğilimli yaklaşımlarını rasyonel olarak motive olmuş uzlaşma lehine terkettiği bir söylemin icbarsız birleştiriciliği ve uzlaşı inşa edici gücünü de içerir. Habermas'a göre aklın iletişim-

sel potansiyeli kapitalist modernleşmede eş zamanlı olarak hem gelişmiş hem de tahrif edilmiştir. Bu paradoksal bir durum ortaya çıkarmaktadır. "Bir taraftan belli bir konuda anlaşmaya varmanın öznelerarası bir şekilde kurulmuş dilsel örüntüleri aracılığıyla hayat-alanının rasyonalizasyonu, diğer tarafta para ve iktidar gibi kendi kendisini harekete geçiren amaçsal-rasyonel eylemin hayat-alanının bütünlüğünü aşındıran yayılması, bu paradoksu doğurur" (Çiğdem 1997b, 208).

Habermas bu paradoksu iletişimsel akla dayanan iletişimsel eylem teorisiyle aşmaya çalışmaktadır. Rasyonalite kavramının da özellikle tartışıldığı meşhur çalışması *The Theory of Communicative Action* (İletişimsel Eylem Kuramı) kitabı bu yöndeki önemli çabalarından birisi olarak addedilebilir. Bunu da ilgili çalışmada sosyolojik zemini öne çıkararak yapar. Habermas'a göre (2001, 25-26), felsefenin en temel konusu akıldır (*Vernunft*). Felsefe başlangıcından beri dünyayı bir bütün olarak açıklamaya çabalamıştır. Bunu da akılda ilkeleri bulunabilecek olan bir temel üzerinde görünümlerin çeşitliliğini bir birlik içerisinde göstermek şeklinde yapmıştır. Felsefe teorilerinin ortak yanı aklın deneyiminin kendisini açığa vurma yoluyla varolanı ya da dünyanın birliğini düşünme niyetidir. Fakat Habermas günümüzün modern dünyasında felsefenin bütünleştiricilik imkanını yitirdiğini, dünyanın, doğanın, tarihin ve toplumun tümüyle ilgili bir bilgi olmaktan kaçınılmaz olarak çıktığını söylemektedir. Buna yol açan şey yalnızca ampirik bilimlerin ilerlemeleri değil, ama aynı zamanda bu ilerlemeye eşlik eden düşünümsel bilinçtir (reflective consciousness). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak felsefe bilimsel konvansiyonların çerçevesi ile ilgili bir meta-felsefeye dönüşmektedir. Yani felsefe formel bir analize, bilişsel olanın,

dilsel iletişimin ve eylemin rasyonalitesinin formel koşullarının analizine dönüşmektedir. Hatta felsefenin postmetafizik, post-Hegelci akımlardan bir rasyonalite teorisine dönüştüğü de söylenebilir. "Hatta öyle görünüyor ki, bütünsellik ilişkisinden vazgeçen felsefi düşünce kendi kendine yeterliliğini de yitirmektedir. Rasyonellik koşullarının formel olarak çözümlenmesi hedefiyle, ne doğaya, tarihe, topluma vb. ilişkin maddesel olarak kapsamlı teorilere yönelik ontolojik umutlar ne de ampirik olmayan bir tür öznesinin, genel olarak bir bilincin donanımının a priori olarak yeniden kurulmasına yönelik aşkınsal felsefi umutlar bağdaşabilir" (Habermas 2001, 26). Nihai temeller bulma konusunda felsefenin tüm çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durumda felsefe ile bilimler arasında yeni bir ilişki biçiminin gündeme gelmesi gerekmektedir. Bilim felsefesi ve bilim tarihi örneklerinde olduğu gibi rasyonellik koşullarının formel izahı, rasyonalitenin tarihsel evrimi ve ortaya çıkışının ampirik analizi özgün bir biçimde birbirine bağlanmıştır. Aslında Habermas bu analiziyle felsefenin ve sosyal bilimlerin ondokuzuncu yüzyıldaki ayrışma biçiminden oldukça farklı bir evreye girdiklerini ima etmektedir. Durum bu olunca sosyal bilimler ile felsefe arasındaki ilişkilerin yeniden, yeni koşullara göre şekillendirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Habermas'a göre (2001, 27-28), sosyal bilimler içerisinde rasyonellik sorunuyla en fazla bağlantı kuran disiplin sosyolojidir. Bu anlamda yeni ilişki biçiminin şekillenme imkanını en fazla barındıran disiplin de sosyolojidir denebilir. Bunu diğer disiplinlerle karşılaştırarak da görmek mümkündür. Örneğin politikbilim rasyonel doğal hukuktan bağımsızlaşmıştır ve modern doğal hukuk da toplumu politik olarak kurulmuş ve hukuk kuralları üzerinden bü-

tünleşmiş olarak addeden eski Avrupalı yaklaşımdan yola çıkmaktadır. Gerçi, burjuva formel hukuku hukuksal-politik düzeni normatif açıdan rasyonel bir mekanizma olarak tasarlama imkanı sunmuştur. Ama ampirik yönelimli bir politikbilim bundan kendini radikal bir biçimde koparmıştır. Bu yönelim politiği toplumun bir alt-sistemi olarak ele almaktadır ve bu sayede toplumun bir bütün olarak tasarlanması görevinden kurtulmaktadır.Ahlaksal pratik meşruluk sorunlarını inceleme alanının dışına atarak, rasyonellik sorunuyla arasındaki köprüleri de atmış olur. Oysa politik iktisatta durum biraz farklıdır. Çünkü politik iktisat başlarda topluma bunalım teorileri bağlamında yaklaşma tavrını korumuş, iktisat sisteminin dinamiğinin, toplumu normatif olarak bütünleştiren düzenleri nasıl etkilediği sorunuyla uğraşmıştır. Ama daha sonra politik iktisat özerk bir iktisat bilimine evrilmiş, ekonomiyi toplumun bir alt-sistemi olarak ele alan, meşruluk sorunlarıyla ilgilenmeyen bir bilime dönüşmüştür. Bu sayede de rasyonellik sorunu iktisatta denge sorunu ve rasyonel seçim sorununa indirgenebilmiştir.

Oysa sosyoloji kendini alt-sistemleri açıklamaya adayarak özelleşmiş bulunan politikbilim ve iktisattan farklı olarak bu iki disiplinin kenara ittiği sorunları ele almaktadır. Sosyoloji eski Avrupa'da modern devlet sisteminin ve bundan bağımsız piyasanın düzenlediği ekonomi sisteminin ortaya çıkışının doğurduğu sosyal bütünleşme sorunlarını konu edinmiştir. Bu haliyle de geleneksel toplum sistemlerinin çözülmesinin ve modern toplum sistemlerine geçişin ortaya çıkardığı bunalımları ele alan mükemmel bir bunalım bilimi olmuştur. Bu haliyle de kapitalist modernleşmeyi ve gelişmeyi gündemine alan, toplumu bir bütün olarak ele alıp toplumsal rasyonaliteyi problem edi-

nen yegane sosyal bilim sosyolojidir. Habermas bu konuda özellikle Max Weber'e yaslanarak (Dallmayr 1988, 556) toplumsal rasyonalite ve gelişmeci rasyonalizasyonu üç düzeyde ele almaktadır. İlki metateorik düzeydir ki eylemin rasyonalitesinin analizi için genel çerçeve formüle etmekle ilgilenir. İkincisi, sosyal-bilimsel anlamanın etrafında dönen metodolojik düzeydir. Üçüncüsü de, modernizasyon ve rasyonalizasyon özelinde toplumsal yapıların fiili dönüşümlerine odaklanan ampirik düzeydir.[12] Habermas'ın sosyolojiyi öne çıkarması onun asıl inceleme konusu olarak modernitenin dönüşümünü merkeze almasıyla tutarlıdır. Çünkü Habermas'ın daha felsefi temelli analizleri bile hep bu merkezi sorun etrafında düğümlenmekte ve ona doğru yönelmektedir.

Sonuçta Habermas temelde iki tip rasyonalite kavramı ortaya koymaktadır. İlki bilişsel-araçsal rasyonalite (cognitive-instrumental rationality), diğeri de iletişimsel rasyonalitedir (communicative rationality) (Dallmayr 1988, 558). Bunların ilki kökenini özne merkezli bilinç felsefesinde bulan ve modernitenin gelişiminde aklın tahrifatına yol açan gelişmeleri doğuran rasyonalite tarzıdır. İkincisi ise modernitenin geldiği bu evrede Habermas'ın 'modernitenin

---

[12] Dallmayr (1988, 556-57), Habermas'ın 'rasyonalitenin formel koşulları' kavramıyla açık bir Kantçı ya da Neo-Kantçı ton taşıdığını iddia etmektedir. Kant'ın (bilme, eylem vb) imkanının koşullarını salt bilince yüklemesi gibi Habermas da bu koşulları dile yüklemektedir. Kant'ın süje-obje kutupsallığı ya da sübjektif kategorilerle objektif data arasındaki dualizmi ona göre Habermas'ta (öznelerin çoğulluğunca paylaşılan) öznelerarası dil ve objektif dünya arasındaki bir kutupsallığa ikame edilmektedir. Dallmayr'ın bu iddiası Bernstein'ın tepkisini çekmiştir. Çünkü Habermas sosyal disiplinlerin hermenutik ve eleştirel boyutuna vurguyu öne çıkaran bir isim olmanın yanısıra, entelektüel uğraşı büyük ölçüde süje bilinci merkezli felsefeyle mücadele içinde geçmiş bir isimdir. Bu ilginç itiraz için bkz. Bernstein (1988).

kendi projesini tamamlaması'(Habermas 1996) konusunda öne çıkardığı kavramdır ve yukarıda da değinildiği gibi argümantatif konuşmanın uzlaşı üreten ve özgürce bütünleştiren gücüne dayanmaktadır. Bu ikinci tip rasyonalite dar bir şekilde ampirik bilgiye ya da fiili 'hakikatin' standartlarının yönlendirdiği bilginin kullanımına bağlı değildir. İletişimsel rasyonalitenin bütünleştirme, birleştirme gücü önemlidir, çünkü modernite ile birlikte aklın birliği dağılmış ve farklılaşmıştır. Çünkü toplumsal yapı alt-sistemler olarak farklılaşmıştır. Bunların yaşam-alanları arasındaki ilişkinin niteliği çoğu zaman bilişsel-araçsal rasyonalitenin aşırı yayılımına yol açmakta, bu da modernitenin problemi, yukarıda bahsi geçen paradoks olarak ortaya çıkmaktadır.

Ekonomi gibi alt-sistemlerin bilişsel-araçsal rasyonalitesi, bu gelişmiş, farklılaşmış ve çoğullaşmış kapitalist modernleşme evresinde hep yayılmacı bir eğilim sergileyebilmektedir. Bu da yaşam-dünyalarından bir kısmının diğerleri aleyhine gelişmesi, bir çeşit diğer yaşam-dünyalarının *sömürgeleştirilmesi* durumunun ortaya çıkması anlamına gelmektedir (Habermas 2001, 769-773). Bu Habermas'ın 'modernliğin patolojileri' dediği şeydir.

Habermas'ın modern kapitalizmin ve rasyonalitenin gelişimine, alt-sistemler olarak farklılaşmalarına yönelik analizleri, Weber ve Heidegger'in farklı bağlamlarda ortaya koyduğu yazgısallığın nihai durağı olarak araçsal rasyonaliteden temel bir farklılık taşımaktadır. Heidegger ve Weber'de bu durum bütün bir toplumsal yaşamı belirlerken, Habermas çok daha farklılaşmış bir sistemler bütünü olarak bu toplumsallığı kurgulamaktadır. Hal böyle olunca ilgili araçsal rasyonalitenin, sömürgeleştirme eğilimleri olsa da, bütünü belirleme durumundan söz edilemez. Ya-

ni Habermas oldukça iyimser bir modern kapitalizm tasviri yapmaktadır.

Habermas'ın iktisatta rasyonalite tartışması açısından önemi, mevcut ekonomi alanını özelleşmiş bir alt-sistem olarak kabul etmesi ve mevcut iktisat bilimini de, ilgili meşruiyet sorunlarını söylemine dahil etmeden, rasyonaliteyi araçsal karakteri ile kullanan özelleşmiş bir bilim olarak görmesindedir. Fakat Habermas'ın 'sömürgeleştirme' diye nitelediği durumun iktisat açısından, Habermas'ın iyimserliğini haksız çıkartacak denli yol aldığını kabul etmek gerekmektedir. İktisadın araçsal akıl kavramı eylemin rasyonalitesine ilişkin bütün kamusal söyleme hakim olmaya başlamıştır (Campbell 1993, 133). Üstelik bu gelişme yalnızca ekonomi alt-sisteminin diğer sistemlere yönelik sömürgeleştirmesi şeklinde değil, yirminci yüzyılın son çeyreğinde iyice ivme kazanarak iktisat biliminin araçsal rasyonalitesinin metodolojik bir emperyalizm olarak diğer sosyal bilimlere doğru genişlemesi şeklinde de kendini göstermektedir.

3. İktisat ve Rasyonalite

İktisadı bilimden korumanın bir başka yolu,
neoklasik iktisadın "bilim" imajını rakip araştırma programlarını
disipline etmek ve ortadan kaldırmak için
nasıl kullanmakta olduğunu açıkça göstermekten geçer.
Philip Mirowski

Daha önce de belirtildiği gibi iktisat bilimi, Batı düşüncesi içerisinde bilimlere evrilen felsefi düşüncenin araçsal rasyonaliteye indirgenen faaliyetinin sosyal bilimlerdeki en ileri örneğini oluşturmaktadır. Araçsal rasyonalite iktisadın kurucu temelini oluşturan bir kavram olduğu gibi, onun diğer sosyal bilim dallarına nazaran çok daha erken bir şekilde teorik bütünlük ve toplumsal meşruiyet kazanmasına yol açmıştır. Fakat iktisat biliminin tarihi içerisinde rasyonalite kavramının seyrini izleyebilmek için, iktisat biliminin kendi özel disipliner seyrine ilişkin tanımı da netleştirmek gerekmektedir. Bilindiği gibi iktisat, yine diğer sosyal bilimlerden farklı olarak hayli güçlü bir ortodoksiye sahiptir. Neoklasik teorinin oluşturduğu bu ortodoksi aynı zaman-

da araçsal rasyonalite kavramının en net bir biçimde tanımını bulduğu ve hatta bizzat bu teorinin tanımını oluşturan bir yapı arz etmektedir. Öte yandan iktisat biliminin bütünüyle bu ortodoksiden ibaret olduğunu da söylemek mümkün değildir. Her ne kadar ortodoksinin hakimiyeti çok güçlüyse de, iktisat disiplini içerisinde heterodoks okullar da her zaman varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunların ortodoksiye itirazları genelde metodolojik düzeyde gerçekleşmiştir. En temel itiraz noktasını da çoğunlukla neoklasik teorinin kökeninde ve tanımında yer alan rasyonalite ya da daha spesifik ifadesiyle rasyonel seçim oluşturmuştur.

İktisatta rasyonalite tartışması ile ilgili netliğe kavuşturulması gereken diğer bir unsur da kavramın bizzat kendisinin ifade ettiği şeydir. Bu kısımda yapılmaya çalışılan şey iktisadi düşüncenin evriminin kendisinin rasyonel olup olmadığını, rasyonel bir zeminde ilerleyip ilerlemediğini tartışmak değildir. Ya da rasyonalite kavramını gelişigüzel isimlerin çalışmalarının içerisindeki kullanımının teknik olarak tespitinin yapılması değildir. Aksine çalışmanın ilk kısmında öne sürüldüğü tarzda, tıpkı diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi ve onlardan daha da olgunlaşmış bir tarzda iktisat biliminin araçsal rasyonalite kavramı çerçevesinde belirlenebileceği iddiasından hareketle, kavramı disiplin içerisinde izleme çabasıdır.

3.1. Klasik İktisat ve Rasyonalite

Hakim yaklaşım iktisat biliminin tarihini genel hatlarıyla klasik, neoklasik, neo-Keynesyen, moneterist, yeniklasik ve yeni keynesyen şeklinde tasnif etmektedir. Fakat neoklasik iktisat, literatürde burada sayılan diğer okulları

da kapsayan paradigmanın adı olarak kullanılmaktadır. Burada da neoklasik iktisat dendiğinde bu paradigmayı ifade eden kapsayıcı anlamı öne çıkarılmaktadır. Rasyonalite tartışması açısından muhatap alınması gereken kavram da yine bu paradigmadır. Çünkü rasyonalitenin neoklasik iktisatta kavuştuğu araçsal karakter, okul içi bölünmelerde hemen hiç ihtilaf konusu olmadığı gibi, kavramın kendisi de hiç sorgulanmaz. Hatta kavramın kendisinin disiplinin seyri içerisinde pür aksiyomatik matematiksel ilişkiler içinde ifade edilir bir tarza kavuşması ile birlikte, disiplinin düşünce tarihi açısından entelektüel bir ard alanı bile kalmamıştır denebilir.[13]

Ama asıl tartışma alanını oluşturan neoklasiklere geçmezden evvel, hem bu teorinin oluşmasında belirleyici bir rolü olan ama paradoksal bir şekilde hem de ondan hayli farklı bir analiz biçimi olan klasik döneme göz atmak gerekmektedir.

İktisadın özerk bir disiplin olarak ortaya çıkışı Adam Smith'le başlatılır. Bu yargı büyük ölçüde doğrudur, çünkü Smith'le birlikte iktisat bilimi toplumsal yapıda varolduğu düşünülen toplumsal düzenin ve bu düzen işleyişinin genel toplum yararına olduğunun açıklanması görevini üstlenmiş ve bu anlamda doğa bilimleri benzeri bir bilim olma yönünde ilk sistematik adımını atmıştır. Smith'in 1776'daki *The Wealth of Nations* kitabıyla başlayan iktisadın bu klasik dönemi 1871 yılına kadar uzanan bir periyodu kapsayacaktır.

---

[13] Disiplinin düşünce tarihini, kendi iç seyrinin matematikselleşmesi paralelinde geri plana ittiği doğrudur. Hatta bu durum iktisadın asli bir alan olarak düşünce tarihine ihtiyacı olup olmadığı sorununu bile gündeme getirmiştir. Bu tartışmada düşünce tarihi açısından daha çok karamsar yorumları içeren şu derlemeye bakılabilir, E.Roy Weintraub (2002).

Adam Smith'in teorisinin temelinde harmoni kavramı yatmaktadır (O'Brien 1975, 29-30). Fizyokratlara büyük ölçüde borçlu olduğu doğal düzen fikrinin altında yatan felsefe ise doğal hukuk felsefesidir. Fakat Smith'in doğal hukuk kavrayışı fizyokratlardan farklıdır. Fizyokratlar Skolastik geleneğe çok daha yakındılar ve çok daha mutlakçı bir analiz yapmaktaydılar. Smith'inki ise Grotius ve Hutcheson'un da etkisiyle seküler bir doğal hukuk sistemini yansıtmaktaydı. Adam Smith kişisel çıkar dürtüsüyle hareket eden bireylerin oluşturduğu harmonik bir toplum düzeninin varlığını ortaya koymaktaydı. "Yiyeceğimizi kasabın, bira satıcısının ya da fırıncının yardımseverliğinden dolayı değil, onların kendi çıkarlarını gözetmelerinden dolayı elde ederiz. Onların insaniyetlerine değil, bencilliklerine hitap ederiz ve hiçbir zaman kendi ihtiyaçlarımızdan değil, onların kazançlarından söz ederiz" (Smith 1993, 22). Bu çokca alıntılanan pasaj kişisel çıkar dürtüsüyle hareket eden bireylerin oluşturduğu toplumsal harmoniye işaret etmek için kullanılır. Bu kişisel çıkar dürtüsü aynı zamanda kaynakların optimal bir biçimde dağılmasına da yol açmaktadır. Bunu da sağlayan rekabetin varlığıdır. Rekabet iktisadi çıkarların izlenmesi yoluyla kaynak tahsisini ortaya çıkaran bir araç işlevi görmektedir (O'Brien 1975, 31).

Adam Smith'in rasyonalite konusundaki yaklaşımından önce kendisinden çok etkilendiği ve arkadaşı olan Hume'un bu alandaki katkısını ele almak gerekmektedir. Çünkü Hume yalnızca Adam Smith'i etkilemekle kalmamış daha sonra iktisadın tanımına yerleşecek olan araçsal rasyonalitenin ilk formülasyonlarından birisini de vermiştir. Hume'a göre tutkular bazen akıl ile çelişebilmektedir. Tutku tasarımlanan amaca uygun olmayan araçları seçebilmektedir. Bu durumda akıl uygun araçları sağlayabilir. Akıl bu-

rada bir kral olmaktan çıkarılıp bir danışman konumuna indirgenmektedir. Tutkular amaçları vermekte, akıl da bu amaçlara ulaşmak için uygun araçları sağlamaktadır. Yani akıl tutkuya tabi olan bir hizmetçi rolündedir (Coleman 1995, 75). Adam Smith'de, Hume'un neoklasiklerin formülasyonun andırır tarzdaki denli açık bir rasyonalite tartışması yoksa da, o da tıpkı Hume gibi akla hakikat peşinde koşma ehliyetine sahip yegane unsur olarak değil de, toplumsal hayattaki genel düzeni izleme görevi vermektedir.

'Kapitalizmin henüz şafağında' (Ekelund and Hebert 1975, 57) yazan Adam Smith iktisat biliminin kurucusu olsa da, onda birey davranışı teorisi ekseninde kurulmuş ve neoklasiklerdeki olgunluğuna erişmiş bir araçsal rasyonaliteden söz etmek mümkün değildir. Ama bireysel çıkarlara göre hareketin sağladığı genel yarar etrafında örgütlenmiş bir doğal düzen fikrinin en temelde rasyonalist olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Adam Smith'in *The Wealth of Nations*'da bireyin bencil davranışı merkezli analizi literatürde meşhur *Das Adam Smith Problem* olarak bilinen sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır (Tribe 1999, 613). Adam Smith ilk kitabı *The Theory of Moral Sentiments* kitabında toplumsal düzenin motoru olarak sempatiyi öne çıkarırken ve onu bir davranış ilkesi olarak sunarken, ikinci kitabı *The Wealth of Nations*'da insanın bencil çıkarlarına dayalı bir davranış ilkesini ikame etmektedir. Bu yüzden Smithiyen moral felsefesi ile Smithiyen iktisadın birbirleriyle uyuşmadığı yönündeki tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmanın moral felsefe açısından bir öneminden söz edilebilse bile,[14] iktisat di-

[14] Smith'in hangi 'tip'i ideal kabul ettiği tartışması bu çalışmanın metodolojisi açısından dışarıda kalan bir tartışmadır. Çünkü nihayetinde Smith öngördüğü doğal düzenine bu çıkarcı bireylerin dolayımında ulaşmak-

siplinin şekillenmesine etkileri açısından şüphesiz ikinci kitap asıl rolü oynamıştır.[15] Bu kitapta Smith iktisada modern terimlerle bir rasyonel davranış tanımı getirmese de, bencil bireylerin davranışlarının görünmez bir elin marifetiyle toplumsal kazançta bir artışa yol açtığına ilişkin temelde rasyonel olan bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Bir kurucu olarak Adam Smith'den rasyonalitenin neoklasiklerde ulaştığı tanımını beklemek anlamsızdır. Ama bireyin analizin temeline yerleşmesi ve bu bireyin kendi çıkarları peşinde koşan bir birey olması daha sonra sübjektivist atılımı kolaylaştıracaktır. Yani Smith'de olgunlaşmış bir 'araçsal rasyonalite' tanımına henüz ulaşılmamıştır.

Adam Smith refahın sebepleri ve onun birikimi üzerine daha çok 'pratik' kabul edilebilecek bir araştırma ortaya koyarken, iktisadın Ricardo ile birlikte çok daha 'teorik' bir araştırma alanına dönüştüğü söylenebilir. Bunu Ricardo kendisi Malthus'a mektuplarında da dile getirir. Onun

---

tadır ve bu hiçbir şekilde çıkarcı bireylere ahlaki bir üstünlük ya da öncelik verme anlamına gelmek zorunda değildir.

15 *The Wealth of Nations*'ın hakim iktisat tarafından yorumlanma biçimi konusunda, Adam Smith problemi tartışmasını da kapsayacak şekilde, yaygın bir tartışma vardır. Bu yorumlar Smith'in yalnızca *The Theory of Moral Sentiment*'de değil, *The Wealth of Nations*'da da bir yandan ticari toplumun övgüsünü yaparken, diğer yandan gelişen bu ticari toplumun geleneksel kurumlar üzerinde doğurduğu gerilimi dikkate aldığı ve bu yönüyle tarihsel bir analiz yaptığı yönündedir. Buna göre Smith bu ikinci kitabında ticari toplumun içsel eleştirisini yaptığı gibi (Göçmen 2007, 119-120), bu kitabındaki rasyonalite kavramsallaştırması da iktisatta sonradan egemen olacak dar rasyonalite yorumundan farklıdır (Rothschild and Sen 2006). Smith'in ticari toplum, düzen ve rasyonalite gibi temel kavramları kullanma biçiminin kendisinin de bir parçası olduğu İskoç Aydınlanmasından etkilenme tarzlarının tartışması için bkz., Haakonsen (1996), Goldsmith (1988), Hont and Ignatieff (1985), Griswold, Charles L. (1999).

amacı iktisadı çok daha teorik ve bilimsel kılmaktır. Bunu da metodolojik tartışmaların yedeğinde değil, doğrudan teorinin kendisini daha tutarlı bir hale getirme çabasıyla gerçekleştirir. Smith ile Ricardo arasında ekonomi politiğe ilişkin kavramsallaştırmada asıl fark metodolojik olmaktan ziyade, temel araştırma alanına yöneliktir. Ricardo'ya göre ekonomi politik bölüşümü temel problem olarak alan kanunların belirlenmesi ile ilgilenen teorik bir araştırma türüdür (Ochangco 1999, 18-19). Bilindiği gibi Adam Smith'in temel ilgi alanını üretim oluşturmaktaydı ve kitabına emeğin işbölümünü inceleyerek başlamıştı. Oysa Ricardo ile birlikte ilgi üretimden bölüşüme kaymıştır. Nitekim kendisi de ekonomi politiğin temel çabasının, üretimin toprak sahibi, sermayedar ve emekçi arasındaki dağılımını belirleyen *kanunları* bulmak olduğunu söylemektedir (Ricardo 1983, 5). Ricardo bütün bir çabasını bu teorik probleme hasretmiş ve bu teorik bağlamda bir değer teorisi oluşturmaya çalışmıştır.

Ricardo'da iktisadın daha sonraları çok daha ileri boyutlarda uygulayacağı soyutlamanın ilk ileri örnekleri görülür ve sistematik tutarlılığa ilişkin en önemli adımlar yine Ricardo tarafından atılmıştır. Bu yüzden Ricardo'ya iktisadi model inşasının ilk başarılı örneklerinden birisi vasfını yakıştırmak yanlış olmaz (O'Brien 1975, 37). Ricardo'nun soyutlamanın gücünü iktisatçılara göstermesi ile birlikte iktisatçıların kendi disiplinlerinin kanunları keşfedip çok daha bilimsel olabileceğine ilişkin güvenleri de artmıştır. Bu anlamda ilgili soyutlama içerisinde bencil birey davranışı da veri olarak alınmaktadır. İktisat veri bir birey davranışına dayalı bilinebilen kanunları olan bir disipline dönüşme yolunda önemli bir adım atmıştır.

İlki daha pratik ve ikincisi daha teorik katkılar yapan bu iki iktisatçıdan sonra, disiplinin ilk kez kendi bilincine vararak metodolojik arayış ve meşrulaştırmalar peşine düştüğü gözlenmektedir. Bunda da öne çıkan isimlerin başında J.S.Mill gelmektedir. J.S.Mill ile birlikte faydacı felsefe de iktisadın bilimsel seyrinde katkı yapan unsurlardan birisi olarak yerini almıştır. Faydacı felsefe insanın zevklerini maksimize ederken acılarını minimize etme peşinde koştuğu yargısıyla asıl ilkesi olan en çok insan için en fazla mutluluğa ulaştığı sonucuna ulaşmaktadır. İktisat marjinalist devrimle birlikte bir seçim teorisine dönüşürken Ayşe Buğra'nın da belirttiği gibi (1989, 76) bu faydacı felsefenin genel unsurları terkedilecektir, ama faydacılığın haz maksimizasyonu ilkesi disiplinin temel davranış ilkesi olarak devralınacaktır. Üstelik bu davranış ilkesi bütün bir insani faaliyeti tanımlamak için kullanılacaktır. Bunun izlerini Mill'de görmek mümkündür. Mill'e göre (1995, 52) ekonomi-politik bütün insan davranışlarını ele almaz. Ekonomi-politik insanın yalnızca servet sahibi olma arzusunu ele alır ve bu haliyle insan amacına ulaşmak için mukayeseli olarak etkin araçları kullanabilen bir varlıktır. Mill bu tanımıyla yirminci yüzyılda en olgun tanımına ulaşacak olan neoklasik iktisada yaklaşmıştır. Mill'e göre insanı daha çok zenginliği daha azma tercih eden bir varlık olarak soyutlamak, bütün insan gerçeğini ifade etmiyorsa da, bilimin ilerlemesi için bu tarz bir soyutlama zorunluluğu vardır (Mill 1995, 53). Mill'in de diğer ondokuzuncu yüzyıl iktisatçıları gibi temel kaygısının ekonomi politiğin bilimsellik standartlarını meşrulaştırmak olduğu söylenebilir.

Mill metodolojik açıdan ekonomi politiğin *a priori* varsayımlara dayanması gerektiğini öne sürmektedir. Fayda-

cı felsefeye dayalı birey tanımlaması da böyle bir yöntemin ürünüdür. Mill bunu ekonomi politiğin tanımında açıklıkla ifade etmektedir. Ona göre (Mill 1995, 56) ekonomi politik soyuttur ve yöntem olarak da *a priori* yöntemi kullanır. Ekonomi politik olgulardan değil varsayımlardan hareket eder. O, diğer soyut bilimlerde olduğu gibi hipotezler üzerine kuruludur. Buna göre ekonomi politiğin bir insan tanımı vardır. Bu insan en az emekle en çok hazzın peşinde olan bir varlıktır. Bu durum gerçekliğe birebir uymasa bile soyut geçerliliği olan bir varsayımdır.

Ekonomi politiğin daha bilimsel kılınması konusunda klasik iktisatçılarda görülen bu genel çaba, esasında iktisadın *a priori* kanunlara ulaşma yönündeki çabasıdır. Bu da rasyonel olarak bilinebilir kanunlar demektir. Klasik iktisadın kendinden sonraki döneme en önemli mirası da metodolojik açıdan *a priori* ve bireyci bir analizin benimsenmiş olmasıdır. Birey, faydacı felsefeden haz peşinde koşmayı alırken, *a priori* yöntemden de amaçlara ulaşmak için araçları rasyonel olarak kullanmayı alacaktır. Neoklasik iktisat bu temel üzerine araştırma nesnesini sınırlayan faydacı felsefenin yüklerini atarak rasyonel seçim teorisine varan ve bilimsellik standartlarına daha da yakınlaşan adımları atacaktır.

Bilimsel bilgiyi rasyonel bilgi olarak alırsak ve çalışmanın başından itibaren Batı metafiziğinin gelişimi olarak *ratio*'nun öyküsünü hatırlarsak, iktisadın bunda en önde giden sosyal bilim olduğunu söylemek abartı olmaz. Nitekim bilimsellik yolunda yirminci yüzyıldaki performansıyla da iktisat bu yargıyı haklı çıkaracaktır.

3.2. Rasyonalitenin iktisadın tanımına yerleşmesi hamlesi olarak neoklasik iktisat

İktisat bilimi diğer sosyal bilimlerde görülen *Naturwissenschaften*'in yöntemini takip etme yöneliminin en radikal bir biçimde kendini gösterdiği ve disiplinin sosyal bilimler içerisindeki yeri açısından bakıldığında neredeyse diğerlerinden niteliksel bir farklılığa doğru evrildiği bir görünüm arz etmektedir. Bu durum özellikle neoklasik teorinin ortaya çıkışı ve hakimiyeti ile birlikte pekişmiştir. Neoklasik teori bir yandan iktisatçıların en başından günümüze değin peşinde oldukları birleşik bir teori (a unified theory) arayışının en somut örneğini verirken öte yandan da *Naturwissenschaften* yönteminin taklidi konusunda özbilincin çok daha yerleşik olduğu bir evreyi işaret etmektedir. Doğa bilimleri ve özelde de fizik bilimine yalnızca metafor devşirme anlamında değil, ama bütün bir yöntemin taklidi anlamında yönelme, iktisadı araçsal-rasyonaliteyi sosyal bilimler içerisinde en yoğun kullanan ve hatta onu tanımının bir parçası yapan bir bilim haline getirmiştir.

Birleşik bir teoriye sahip olma konusundaki yaygın istek iktisatçıların en başından beri bağlı oldukları pozitivist yönelimi de göstermektedir.[16] İktisatçılar yöntemini taklit

---

[16] Bu yönelim neoklasik teorinin öncülerince çok açık bir şekilde ifade edilmiştir, ama aynı yönelimin, bilim felsefesindeki yaklaşımların çoğullaşması ve farklılaşmasına karşın, iktisatta hala bütün canlılığını koruduğunu söylemek yanlış olmaz. Örneğin *The Royal Society*'nin prestijli dergisi *Economic Journal*'ın iktisat biliminin ve derginin gelecek yeni yüzyılı için çıkardığı yüzüncü yıl sayısında muhalif tonu ağır basan bir iktisatçı olarak tanınan Joseph E.Stiglitz (1991, 135) "Gelecek yüzyıl boyunca şuna eminim ki enformasyon maliyetlerinin ve emek, sermaye ve üretim piyasalarındaki diğer aksaklıkların önemini kavramış olan birleşik bir teori inşa edeceğiz" demektedir. Oysa aynı Stig-

ettikleri doğa bilimlerinin sahip olduğu tutarlılığın peşindeydiler. Bu da disiplin çatısı altında barınan farklı paradigmaların varlığıyla mümkün olamazdı. Çünkü bilimsel bilgi nihai gerçeğin yegane temsilcisiyse, aynı alana yönelik farklı bilgi türlerinin olması bu bilimselliğin kendisine aykırıydı. Daha sonra kendi içerisinde belirli bir evrim geçirecekse de neoklasik teori bu konudaki en önemli atılımı oluşturmaktadır.

Faydacı felsefeden devralınan haz peşinde koşma güdüsü, bu dönemle birlikte kendi ardalanındaki felsefeyi büyük ölçüde geride bırakmış ve bu hazzın maksimizasyonu sorununu araçsal rasyonalitenin yönettiği bir seçim sorununa dönüştürmüştür.

Bu bölümde neoklasik teorinin önce ortaya çıkışı ve özellikleri doğabilimlerini taklit bağlamında ele alınacak, daha sonra teorinin ikinci büyük atılımı olan 1930'lu yıllara, bu dönemin getirdiği metodolojik tartışmalara değinilecektir. 1930'lu yılların yönelimi asıl olgunluğuna ise 1950'li yıllarda ulaşacaktır. Bu dönem de genel denge teorisi tartışmaları çerçevesinde ele alınmaktadır. Daha sonra kökeni biraz daha önceye dayansa da, özellikle 1970'li yıllarla birlikte ivme kazanan rasyonalite tanımına yönelik yeni açılımlar ya da sınırlamalar üzerinde durulacaktır.

---

litz ilgili yazının bir önceki sayfasında, Samuelson'un 1947 tarihli *Foundations of Economic Analysis* kitabıyla mantıkçı pozitivizmi iktisada taşımaya çalıştığı yıllarda mantıkçı pozitivizmin çok ciddi olarak saldırıya uğramaya başlamış olduğu ironisine değinmektedir. Ama aynı ironi sosyal bilim sınırları içerisindeki bir disiplin için Comtecu pozitivizmin en ortodoks talebi olan birleşmiş bir teori (a unified theory) talebi için de geçerlidir.

3.2.1. Marjinalist Devrim: 1870'ler

Klasik iktisatçılar, her ne kadar genel rasyonalist çizginin içindeyseler de, disiplin henüz sınırları belirgin bir tarzda şekillenmediğinden, moral ilgiler etrafında da dolanmışlardır. Öte yandan iktisadi analiz tarzları büyük ölçüde üretim, bölüşüm ve büyüme üzerine odaklandığından, işin içine kaçınılmaz olarak diğer sosyal faktörler girmiştir Özellikle değer teorisinin emek-değere dayanması ve bundan kalkan Marxist itiraz, ki genel rasyonalist çizginin içindedir, iktisadın neoklasik teoride asıl formunu bulacak olan 'araçsal rasyonaliteye' varmasını engellemiştir.

Klasik iktisattan neoklasik iktisada geçişin bir kopuş mu yoksa bir devamlılık ilişkisi mi olduğu iktisat metodolojisi literatüründe hayli tartışmalıdır. Ortodoksinin yorumu, ilgili geçişin elbette ki bir devamlılık yönünde olduğudur. Metodolojik açıdan bakıldığında ise bir paradigma değişikliğinden söz edilebilecek unsurların mevcudiyetini kabul etmek gerekmektedir. Nitekim Walsh'ın da belirttiği gibi (1996, 6) iktisatçı olmayanlar için 'neoklasik' kavramı hayli kafa karıştırıcıdır. Çünkü kavram klasik teorinin yeniden canlanması, onun üzerine yeni bir şeylerin inşa edilmesi imaları içermektedir. Oysa neoklasik teori kendinden öncekinden temel konularda hayli farklılaşmaktadır.

Gerçekten de Jevons, Walras ve Menger'in 1870'lerin başlarında ortaya koydukları yaklaşımlar iktisadi analizin gelişiminde büyük bir entelektüel atılım ve hatta devrimci sonuçlar getiren gelişmeler doğurmuştur (Coats 1993, 63). Literatürde 'marjinal devrim' olarak bilinen bu atılım Manchester'da Jevons, Lozan'da Walras ve Viyana'da Menger'in statik mikroiktisadın temeline azalan marjinal fayda kavramını koymalarıyla gerçekleşmiştir. Marjinalist devrimle birlikte iktisat ilk kez alternatif kullanımları olan

verili kıt kaynaklarla, verili amaçlar arasındaki ilişkiyi inceleyen gerçek bir bilim haline gelmiştir. Klasik iktisadi gelişme teorisi statik bir çerçeve içindeki genel denge teorisiyle yer değiştirmiştir (Blaug 1980, 309-310).

Marjinalist devrimin teorik bir kırılma, bir kopuş ifade ettiğini düşünen Ochangco'ya göre (1999, 121) bu devrimin belli başlı unsurları şunlardır: Öncelikle emek, değerin kaynağı olmaktan çıkarılmıştır. İkincisi, değerin nihai açıklaması olarak marjinal fayda kavramı ortaya atılmış ve bunun sistematik bir izahı yapılmıştır. Üçüncüsü, matematik iktisat teorisinin içinde bir dil olarak kullanılmaya başlanmış ve özellikle de marjinal fayda kavramına uygulanmıştır. Mirowski ise bu kopuş tezini bizzat bu devrimi gerçekleştirenlere müracaatla olumlamaktadır. Ona göre devrimin öncüleri yeni bir teori ortaya koyduklarının bilincindeydiler (Mirowski 1984, 363). Öncüler büyük ölçüde fizik bilimlerini ve özelde fiziği örnek almaktaydılar.[17] Jevons kendi mübadele eşitliklerinin fizik bilimlerinden genel karakter olarak farklı olmadığını beyan etmekteydi (Jevons 1931, 147). Hatta Jevons'a göre mekanik için enerji ne anlama geliyorsa iktisat için de değer kavramı o anlama gelmektedir. Jevons'ın yazdıklarının yarısından biraz fazlasının mantık ve bilim felsefesi üzerine olan çalışmalar olduğu düşünülürse, fizik bilimini onun yalnızca bir metafor olarak değil ama iktisat için birleştirici bir ilke olarak dü-

---

[17] Mirowski iktisat biliminin tarihi açısından ufuk açıcı çalışmalarında iktisat ile fizik arasındaki ilişkileri incelemektedir. Özellikle Smithiyen iktisadın Newtonyen mekaniği taklit ettiği yolundaki genelgeçer yargıyı yıkan bu çalışmalarında Mirowski iktisatçıların özellikle neoklasikler ve sonrası kuşağının fizik biliminin yönteminden ve temel metaforlarından nasıl yararlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar için bkz. Mirowski (1988; 1991a).

şündüğü ortaya çıkar. Jevons'ın insani tecrübenin izahını fizik bilimleri benzeri bir metodolojiye indirgeme arzusu olduğu oldukça aşikardır (Mirowski 1991a, 218-219).

Jevons'la birlikte (1931, 37), haz ve elem 'iktisadın kalkülüsünün' nihai nesneleri olurken, hazzın maksimizasyonu ilkesi iktisadın temel problemi haline geldi. Bu da niceliklerle ilgilenen iktisat biliminin en temelde matematiksel bir bilim olması gerekliliğini getirmekteydi. Jevons'ta iktisadın matematikselleşmesi vurgusu çok öne çıkmaktadır. Ona göre (Jevons 1931, 3) iktisat, eğer bilim olacaksa, matematiksel bir bilim olmalıdır. Bir çok kişi matematiğin fizik bilimleri için geçerli olduğunu ve bu yüzden moral bilimler için farklı bir yöntem uygulanması gerektiğini düşünüyorsa da, Jevons buna katılmamaktadır. Onun iktisat teorisi pür bir biçimde matematikseldir. İktisat teorisi differansiyel kalkülüsün servet, fayda, değer, talep, arz, sermaye, faiz, emek ve diğer niceliksel nosyonlara uygulanmasından oluşmaktadır. Eğer diğer bilimlerin tamamlanmış teorileri bu kalkülüsü kullanıyorsa, iktisadın bundan mahrum kalması düşünülemez. Onun meşhur sözleriyle söylemek gerekirse *"bilimimiz matematiksel olmalıdır, çünkü miktarlarla ilgilenmektedir.* Değerlendirilen şeylerin *azlığı ya da çokluğundan* bahsedilen yerde, kanunlar ve ilişkiler doğası gereği matematiksel olmalıdır" (Jevons 1931, 3). Jevons, dikkat edilirse artık kanunların varlığını tartışmamaktadır. Çünkü neoklasik dönemde artık sosyal ilişkilerde kanunların varlığı tartışması geride kalmıştır. Bu kanunlar vardır ve iktisat da bu kanunların niceliksel boyutlarını matematiksel dilde ifade imkanına sahiptir.

Burada rasyonalite kavramının teoriye nasıl girdiğini tartışmak yararsızdır. Ya da kavramın matematikselleşme yoluyla iktisadın metodolojisine sirayet ettiğini söylemek

de tek başına doğruyu ifade etmemektedir. Çünkü rasyonalite ontolojik olarak teorinin kendisine içkin durumdadır. İktisat bir bilim olarak rasyonel bir faaliyettir, neoklasiklerle birlikte vukubulan şey rasyonel kavramının çok daha araçsal karakterinin teorinin kullanımına sunulmasıdır.

Walras'da da matematikselleşme yönünde aynı tarz bir motivasyondan söz etmek mümkündür. Walras'a göre (1977, 71) iktisadın pür teorisi(*pure theory of economics*) her açıdan fiziko-matematik bilimlere benzemek zorundadır. Walras bu iddianın yeni olduğunu fakat ilgili iddianın doğruluğunu bu kitabında kanıtlayacağını ileri sürmektedir. İddia tek başına olduğunda Walras dönemi için yeni sayılabilse de, klasiklerden beri iktisatçıların bilim olma konusundaki ısrarları ve çabalarının temelinde esasında hep fizik bilimlerinin olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Özellikle onsekizinci yüzyıl ve ondokuzuncu yüzyılın ilk üç çeyreği için konuşulduğunda bilim tanımının büyük ölçüde fizik bilimlerini ifade ettiği ortadadır. Daha önce de belirtildiği üzere *Naturwissenschaften* ile *Geisteswissenschaften* ayırımının ortaya atılıp bunun metodolojik tartışmalara konu olması ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde mümkün olmuştur. İlgili çeyrek ise klasik iktisadın yerini neoklasik iktisadın aldığı dönemdir. Nitekim tam da bu tartışmalar ekseninde yürümemiş olsa da yüzyıl dönemecinde ortaya çıkan neoklasiklerle Alman tarihçi iktisatçıları arasındaki *Methodenstreit* kısmen de olsa bunun izlerini taşımaktadır.

İktisadın özellikle 1950'lerden sonra erişeceği formel atılımda adı tekrar gündeme gelecek olan Walras, gerçekten de neoklasiklerin matematiksel dile aşinalığının ve teorinin matematiksel biçimlenişinin belki de en önde gelen

ismidir. Ona göre "Eğer iktisadın pür teorisi ya da mübadele teorisi ve mübadeledeki değer, yani kendisiyle değerlendirilen sosyal refah, mekanik ya da hidrodinamik gibi fiziko-matematik bir bilimse, o halde iktisat matematiğin dilini ya da yöntemlerini kullanmakta çekinmemelidir. Matematik yöntem *deneysel* değil *rasyonel* bir yöntemdir" (Walras 1977, 71). Walras'ın fiziğin metodunu iktisatta kullanma yönündeki yaklaşımı 1909 tarihli "İktisat ve Mekanik" başlıklı makalesinde daha da açık bir şekilde ifade edilmektedir (Walras 1990) Bu makalede neoklasiklerin, dengenin rasyonel mekaniği ve bireyler arası ilişkilerin matematiksel ifadesi şeklindeki iki favori metaforu öne çıkarılmaktadır. Nitekim makale de iktisat biliminin niceliklerle uğraşan bir bilim olarak matematiksel olması gerektiği yönündeki Jevons'ın meşhur yargısını epigrafına alarak başlamaktadır.

Morishima'ya göre de (1977, 4) Walras'ın temel çalışması *Elements of Pure Economics*'deki amacı kapitalist sistemin işleyişini inceleyebileceğimiz bir model inşa etmektir. Bu model ikinci ve üçüncü bölümlerde önce üretim, sermaye, birikim ve parayı ihmal ederek en basit formunda mübadele üzerine kurulmakta, dördüncü bölümde üretimi işe dahil ederek daha genel ve gerçekçi bir modele doğru evrilmekte, beşinci bölümde tasarruflar ve yatırım devreye girmekte ve son olarak da altıncı bölümde parasal işlemler ve para tutumu modele dahil edilmektedir.[18]

---

[18] *Elements of Pure Economics*'i İngilizceye çeviren Jaffe, Morishima'nın bu yorumunun Walras'ın projesini yansıtmadığı kanaatindedir. Ona göre (Jaffe 1980, 529-530), Walras'ın katkıları konusundaki yorumlarda Pareto, Hicks ve Schumpeter'in (Schumpeter'in Walras yorumu için bkz. Schumpeter 1972, 54) öncülüğünü yaptığı hakim bir yorum vardır ve bu Walras'ın katkısını oldukça dar bir açıdan yorumlamaktadır. Jaffe, Wal-

Walras ve Jevons'ın iktisat teorisini yeni bir evreye taşıdıkları açıktır. Teori bu haliyle çok daha kendine güvenen, matematiksel dilin kullanımına uygun ve bilimsel kesinlik ısrarını daha güçlü dile getirebilecek bir hale dönüşmüştür. Bu iki isme matematikselleşme konusunda ciddi bir destek de Francis Ysidro Edgeworth ve Vilfredo Pareto'dan gelmiştir (Mirowski 1991a, 220-221). Özellikle Pareto dengeyi belirleyen eşitliklerin kendisine hiç yabancı olmadığını, bunların bütünüyle rasyonel mekaniğin eşitlikleri olduğunu belirtmekte ve bu yüzden pür iktisadı bir çeşit mekanik olarak görmektedir.[19] Hatta matematik veya rasyonel mekaniği bilmeyenlerin kendi kitabını anlama şanslarının olmadığını öne sürmektedir.

Pareto metodolojik açıdan Walras'ın pür rasyonalizmine karşı deneyciliğe daha yakın duruyordu. Ama daha temeldeki metodolojik tutum itibariyle o da iktisadın doğabilimlerini taklit etmesi gerektiğini düşünüyordu. Onun

---

ras'ın yalnızca yukarıda zikredilen kitabının değil, deneysel iktisadı da içeren diğer çalışmalarının da değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedir. Oysa önde gelen bu yorumcular işin bu kısmını ihmal etmekte ya da önemsiz göstermektedirler. Jaffe'ye göre Morishima da bu geleneğe dahildir. Jaffe'ye göre Walras *Elements*'de modelini işleyen gerçek bir kapitalist sistemin analizinden çok geleneksel doğa felsefesinde kökleri bulunan adalet ilkeleri ile uyumlu muhayyel bir sistemi resmetmek için tasarlamıştır. Jaffe'nin bu itirazı ve Morishima'nın cevabı için bkz. Jaffe (1980), Morishima (1980).

Jaffe her ne kadar daha geniş bir Walras yorumu peşindeyse de, Walras'ı iktisat teorisinin gelişimi üzerinde asıl belirleyici kılan şey *Elements of Pure Economics* kitabıyla gelen genel denge nosyonu ve teorinin matematiksel bir formalizme bürünebilme kabiliyetinin sergilenmesidir. Bu yüzden ilgili tartışma, iktisat teorisinin rasyonalite kökenindeki birliği konusunda bir alternatif yorum sunuyor değildir.

19 Pareto'nun genel denge analizinin Walras'ın doktrinlerinin çok daha parlak bir biçimde yeniden ifadesi olduğu yönünde iktisatçılar arasında genel bir kanaat vardır (Hicks 1978, 12).

deneyciliği rasyonel (ya da tümdengelimci) yöntem ile ampirik (nicel-betimsel) yöntemin birleşmesinden oluşmaktaydı. Pareto doğa bilimlerinin temel yönteminin bu olduğunu ve bu yüzden iktisadın da bunu taklit etmesi gerektiğini öne sürmekteydi (Marchionatti and Gambino 1997, 1326).[20]

Pareto'nun 1892-1900 yılları arasındaki doğa bilimlerini taklitten hareketle deneysel yönteme dayalı epistemolojik tutumu, değerin ölçülebilirliği tartışmalarının ordinalist bir mecraya doğru yönelmesini de sağlamıştır. Bu, 1930'lu yıllarda Hicks ve Allen tarafından tamamlanacak olan teorik bir devrimin de başlangıcı sayılmalıdır. Yani ordinalizm, faydanın ölçülebilirliğine ilişkin salt mantıksal bir problemden öte, metodolojik bir devrimin sonucunu gös-

---

[20] Gerçi Marchionatti ve Gambino (1997, 1325) Fisher ve Pareto'nun deneyciliğe dayalı pozitivizmlerinin Walras'ın rasyonalizminden ayrıldığını düşünmektedirler, ama en temelde doğabilimlerinin taklidi söz konusu olduğuna göre bu metodolojik ayırım tali bir unsur gibi durmaktadır. Çünkü pür metodolojik tartışmada neoklasikler tümdengelim ile tümevarımın birarada kullanıldığı bir senteze hep daha yatkın olmuşlardır. Hatta bunun J.S.Mill'den devralınmış bir miras olduğu bile söylenebilir. Ama bu durum özellikle Alman tarihçi okulla yaşanan *Methodenstreit*'ten sonra J.N.Keynes'in tutumunda belirginleşmiştir. J.N.Keynes'e göre *methodenstreit* ekonomi politiğin teorik, soyut ve tümdengelimci bir bilim olduğuna ilişkin yaklaşımla onun etik, realist ve tümevarımcı bir bilim olduğu yaklaşımı arasında yaşanmıştır. Oysa Keynes'e göre her iki yöntemin de avantajları vardır (Milford 1995, 26). Fakat metodolojik düzeydeki bu sentezci tutuma karşın iktisadın 1930'lar sonrası hızlanan matematikselleşme adımlarıyla birlikte teori asıl mecrası olan *a priori* temelli yönelimine oturmuştur.

Pareto'nun hakim literatürde Walras'ın genel denge teorisini daha düzgün ve kesin bir formda yeniden dile getirdiğine ilişkin kavrayışa rağmen, Walras'dan temel farklar içerdiğini, seçim kavramının da iktisat teorisine Pareto ile girdiğini öne süren bir çalışma için bkz. Tarascio (1974).

termektedir. İktisat bu sayede fayda kavramının temelindeki faydacı felsefenin her türlü felsefi ve psikolojik hipotezinden kurtulup, çok daha formel bir teori geliştirme imkanı yakalamıştır (Marchionatti and Gambino 1997, 1341). Marjinalizmin kurucu üçlüsü içerisinde sayılmasa da Pareto, iktisadın bilim olma yönündeki doğabilimlerinin yöntemini taklit etme iştiyakının önemli isimlerinden birisini oluşturmuş ve ordinal fayda kavramına geçişte Fisher ile birlikte yaptığı katkılarla teorinin yirminci yüzyıldaki yönelimini etkileyen isimlerden birisi olmuştur.

Neoklasik iktisadın fizik bilimleri benzeri bir bilim olma yönündeki önemli adımlarından birisini de Fisher atmıştır. 1892'deki doktora teziyle Walrascı genel denge teorisinin ustaca bir sunumunu yapan Fisher bu kitapta fiziği model olarak almaktadır.[21] İktisadi sistem ile termodinamik arasında analojiler kurmakta ve bunu vektör kalkülüsüne uygulamaktadır. Fayda fonksiyonlarının ve bunların maksimizasyonlarının matematik yoluyla izahını yapmaktadır. Fisher matematiksel yöntemin iktisattaki kullanımı konusunda 1933 yılındaki Ekonometri Topluluğunun kuruluşuna değin öncü isimlerden birisi olmuştur (Tobin 1985, 32-33).[22]

Neoklasik iktisatçılarda görülen bilim olma yönündeki bu coşku ve bilimi de fizik bilimlerinden ve özelde de fizikten ibaret sayma duygusu, neoklasik teorinin oluşumu-

---

[21] Fisher bu kitapta yalnızca genel birkaç kavram analojisi ile yetinmemiş, mekaniğin temel kavramlarının iktisattaki karşılıklarını içeren bir tablo bile hazırlamıştır. Bu tablo için bkz. Marchionatti and Gambino (1997, 1342).

[22] Tobin'in (1985) bu yazısı neoklasik iktisadın özellikle J.B.Clark ve Fisher'in katkılarıyla Amerika'da nasıl tutunduğu ve yayıldığının izahını içermesi bakımından da önemlidir.

nu da belirlemiş ve bu durum yirminci yüzyılda da hızını hemen hiç yitirmemiştir. Hatta bu durum kendini çoğu zaman iktisadın bir sosyal bilim olduğu yönündeki itirazlara tahammülsüzlük olarak da göstermiştir. Bunu özellikle marjinalist devrimin üçlüsünden birisi olan Menger'e yönelik tutumda da görmek mümkündür. Jevons çalışmalarının hiçbirinde Menger'i zikretmezken, Walras ise Menger'in yalnızca kendisinin çalışmasının matematiksel doğasını anlamadığını belirtmektedir. Bu da Walras için Menger'in çalışmasını devrimci olarak kabul etmeme konusunda yeterlidir. Walras, Menger'in 1871 tarihli *Principles of Economics*'ini marjinalist fikirlerin gündelik dile tercümesi olarak yorumlamaktadır. Böylece ona marjinalist devrimde eşitlerden birisi olma payesini verme bir yana, onun çalışmasında herhangi bir yenilik ya da özgünlük olduğunu dahi kabul etmemektedir (Mirowski 1984, 370).[23] İşin ilginç tarafı bu tutum birçok modern neoklasik iktisatçı tarafından da savunulmaktadır.[24] Bu durum şu açıdan da ilginçtir ki Menger, neoklasik teorinin oluşum yıllarında Alman tarihçi okulu ile yaşanan *Methodenstreit*'in de neoklasikler cephesindeki kahramanlarındandır.

Oysa Carl Menger neoklasik iktisadın 'araçsal rasyonalite' temelli tanımında metodolojik temeli sağlayacak olan bireyciliğin olgun haline erişmesinde en önemli katkıyı yapan isimdir. Walras ve Jevons sübjektif değeri geliştirirken hala faydacı felsefeden yararlanmaktaydı, oysa

---

[23] Menger'in neoklasikliği konusu Avusturyan perspektiften bakıldığında tartışmaya açıktır. Nitekim Mirowski, farklı açılardan da olsa, Avusturyanların neoklasikliğini tartışmakta ve bu çerçevede Menger'i farklı bir yere konumlamaktadır. Avusturya iktisadının daha radikal kolları da onu neoklasik çerçevenin dışında değerlendirmeyi yeğlemektedirler.

[24] Örneğin bir otoritenin görüşü için bkz. Samuelson (1952, 61).

Menger faydacı felsefeden kopmayı başarmış ve psikoloji merkezli bireyciliği aşma imkanı yakalamıştır (Buğra 1989, 94). Bireyciliğin faydacı temellerinden kopuşu, metodolojik bireyciliğin daha sonra bütün insan davranışlarını açıklamada kullanılmasının önünü açacaktı. Buğra'nın ifadesiyle Menger'in metodolojik bireyciliği iki önermeye indirgenerek ele alınabilir: "1)Ekonomik faaliyeti bireysel kararlar belirler. Ekonominin işleyişi, 'toplum', 'sistem', 'tarih' gibi soyut kategorilerle değil, somut insanların aldıkları somut kararlarla açıklanabilir. Bu önermeyle Menger'in doğrudan doğruya Alman tarihçi okulu yöntemine karşı çıktığı kolayca görülebilir. 2) İnsan davranışları amaçlı davranışlardır. Yani insanlar, karar alırken, belirli amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için kullanılması gereken araçları göz önünde tutar, bu amaç-araç ilişkisi bağlamında hareket ederler" (Buğra 1989, 94-95). Görüldüğü gibi Menger'de de 'araçsal rasyonaliteyi' tanıma yerleştirmeyi zorunlu hale getiren amaç-araç arasındaki ilişki biçimi öne çıkmaktadır.

Marjinalist devrimin üç isminden sonra neoklasik iktisadın kavramlarını bir disiplin oluşturacak şekilde toparlayan isim Alfred Marshall olmuştur. Marshall'ın marjinalist devrimin pür teorideki atılımına katkısı Mirowski'nin yerinde tesbitiyle (1991a, 262), teorinin popülerleştirilmesi ve disiplinin istikrarlı bir görünüm kazanması yönünde olmuştur. Metod tartışmalarına çok isteksizce katılan ve bunları çoğu zaman kuşkuyla karşılayan Marshall bu tartışmalarda hep orta yolcu bir tavra daha yatkın olmuştur(Buğra 1989, 83). Nitekim bunu iktisadı tanımlama biçiminde de görmek mümkündür. Ona göre (Marshall 1972, 1), "ekonomi-politik ya da iktisat insanın gündelik iş yaşamının incelenmesidir; iktisat, daha iyi yaşamın maddi ihti-

yaçlarının elde edilmesi ve kullanımı ile çok yakından bağlantılı olan bireyin ve sosyal eylemin bu yönünü incelemektedir. O halde bu bir yönüyle servetin araştırılması, diğer ve daha da önemli yönüyle insanın araştırılmasıdır". Walras ve Jevons ile mukayese edildiğinde Marshall'ın tanımının onların bilimsellik kavrayışları açısından çok daha 'gevşek' kaçtığı ortadadır. Marshall'ın iyi bir matematikçi olmasına karşın, iktisatta matematiğin yoğun kullanımı ile ilgili de Jevons ve Walras kadar hevesli olmadığı, matematiği büyük ölçüde işlevsel bir araç olarak düşündüğü bilinmektedir (Ochangco 1999, 175). Ama bu Marshall'ın iktisadın bilimselliğini sosyal alana doğru yayıp, tanımın sıkılığını gevşettiği anlamına gelmez. Marshall modern diagramatik iktisadın kurucusu olarak marjinalistler içerisinde disiplinin sınırlarının şekillenmesinde en büyük rolü oynayan isim olmuştur. Yine klasik iktisadın kimi argümanları marjinalist analize katarak önemli bir sentez işlevini de yerine getirmiştir (Oser and Blanchfield 1975, 257). Marshall'ın hem iktisadı tanımlamada, hem analiz tarzında ve hem de metodolojik yaklaşımlarında eklektik denebilecek bir tutuma sahip olması, belirli bir istikrar kazandırdığı neoklasik çerçevenin oluşumunu genel rasyonalist zeminin dışına çıkardığı anlamına gelmez.[25] Hatta disiplin onunla

---

[25] Neoklasik iktisatçıların bilimsellik kriteri olarak kendilerine fizik bilimini örnek seçmeleri ve metaforlarını büyük ölçüde fizikten devşirmelerine karşın Marshall'ın biyolojik metaforların iktisat için daha iyi olacağını öne sürdüğüne ilişkin yaygın bir kanaat vardır. Bu da Marshall'ın (1972, xii) "İktisatçının Mekke'si iktisadi dinamikte değil iktisadi biyolojide yatmaktadır" cümlesi alıntılanarak desteklenir. Ama bunun devamındaki cümle çoğu zaman alıntılanmadan bırakılır. Burada Marshall şöyle devam eder: "Fakat biyolojik kavramlar mekanik kavramlardan çok daha karmaşıktır; Temeller üzerine bir cilt bu yüzden mekanik analojilere nispi olarak daha çok yer vermelidir; ve statik analojiyi ima eden

birlikte klasiklerden beri gelen bir devamlılık iddiasının da imkanıyla bilimsellik konusunda özgüvenini artırmıştır.

3.2.2. Neoklasik teorinin yön tayini: 1930'lu yıllar

1870'lerde ortaya çıkan neoklasik teori, iktisat disiplini içerisindeki hakimiyetini hemen tesis edemedi. Bunda diğer okulların neoklasiklerdeki mekanik analojiye karşı duydukları alerjinin yanısıra, neoklasiklerin henüz matematikteki ustalıklarının yeterince artmadığı bir dönem olmasının da payı vardı. 1920'lerde Amerika'da neoklasiklerin mekanik analojisine ve onunla aynı paralelde algılanan matematikselleşmeye karşı, Amerika'da kurumsalcılar ve Almanya ile İngiltere'de tarihselcilerin itirazları sürmekteydi (Mirowski 1991b, 148).[26]

'denge' terimi daha sık kullanılmalıdır". Gerçekten de Marshall'ın Jevons ve Walras'da olduğu denli 'mekanik' veya matematiko-fizik ısrarından söz edilemese de, onun analizi de nihayetinde Naturwissenschaften alanını kendine örnek seçmekliğiyle, bilimselliği sıkı bir rasyonel faaliyet olarak algıladığını göstermektedir. Marshall'ın biyoloji metaforlarını kullanımı, bunların Darwinci ya da Spencerci evrimciliğe mi yakın olduğu gibi konuları özelde tartışan ilginç bir makale için bkz. Hodgson (1998).

[26] Hatta dönemi İkinci Dünya Savaşına kadar olan periyotla birlikte inceleyen Morgan and Rutherford'a göre (1998) ilgili dönem bu haliyle iktisat teorisinde yabana atılmayacak bir çoğulculuğun olduğu dönemdir. Ama dönemin çoğulculuğunun en öne çıkan okulu kurumsalcılar bile bu dönemde bilim kavramı ile ampirik ve deneysel olan doğa bilimlerini kastetmekteydiler (Morgan and Rutherford 1998, 6). İktisat, kendi içinde barındırdığı muhalif, heterodoks okullarıyla da *Naturwissenschaften* yönelimi sergilemekteydi. Muhaliflerle ortodoksi arasındaki fark *a priori* yönteme karşı ampirik yöntemi savunmak şeklinde gerçekleşmekteydi. Oysa ontolojik temel aynıydı. Ayrıca yirminci yüzyıl başındaki neoklasiklerle Alman tarihselci okulu arasında yaşanan meşhur *Methodenstreit* ve bunun İngiltere'deki uzantıları konusunda şu çalışmaya bakılabilir, Kurmuş (1982).

Neoklasik teorinin 1870'lerdeki ilk büyük atılımının devamı, teorinin kendi iç tutarlılığı ve birleşmiş bir yapıya ulaşma yönündeki büyük hamlesi 1930'larda geldi. Pozitivizm bilim felsefesi tartışmalarından ilk kez iktisat metodolojisi tartışmalarına bu dönemde taşındı. Teori, Lionel Robbins ile (1948, 16) bugün de geçerli olan "İktisat, insan davranışını alternatif kullanımları olan kıt araçlar ile amaçlar arasındaki ilişki olarak inceleyen bir bilimdir" şeklindeki meşhur tanımına kavuştu. Bu yolla iktisadi davranış da belirli bir sınır dahilinde tanımlanmış oldu. Kıt kaynakların yarışan amaçlar arasında dağılımı ile ilgili her davranış türü iktisadi davranış tanımına girmektedir ve iktisat teorisi de bu davranış türünün implikasyonlarını tasvire çalışmaktadır (Hollis and Nell 1975, 201). İktisat bilimi ile birlikte iktisadi davranışın da bu tarzda belirlenmesi önemlidir, çünkü 1960'lı yıllar sonrası iktisat disiplininin metodolojik emperyalizmi de bu tanıma dayanarak gerçekleştirilecektir. Neoklasik teori kendi iç gidişatında Marshall'ın daha eklektik yöntemi ve onun uzantıları ile mi yoksa kökleri Walras'a dayanan daha formel bir yapıya mı bürüneceğinin kararını vermiş oldu.[27] Walrascı genel denge yaklaşımı tercih edilen taraf oldu ve özellikle 1930'lu yıllarda Hicks'in çabaları bu yönelimin 1950'li yıl-

[27] Neoklasik teoride bu ayırıma yönelik farklı adlandırma ve gruplandırmalara rastlamak mümkün. Ama genel olarak fomalizasyon ile daha informel bir teorik yapı arasında bir ayırım konusunda herkesin hemfikir olduğu söylenebilir. Örneğin Katouzian (1980, 15) ve Colander and Koford (1979, 718) Marshallcı Cambridge okulu ile Walrascı Lozan okulu ayırımı yaparken, Cooter and Rappaport'da (1984) maddi refah okulu ile ordinalist devrimciler ayırımına rastlamak mümkün. Aslında Robbins'in (1948, 1-4) yaptığı iktisadın 'kıtlık' temelli tanımı ile iktisadın 'maddi' temelli tanımı arasındaki ayırım da buna paraleldir.

lardaki neo-Walrascı genel denge yaklaşımına doğru evrilmesinin altyapısını oluşturdu.[28]

Fayda tartışmaları bir sonuca bağlandı ve Hicksci ya da ordinalist devrim yaşandı (Cooter and Rappoport 1984, 507). Hicks'e göre (1978, 17-18), Pareto'nun teoriye basit bir geometrik ilave olarak görülen katkısı büyük bir metodolojik önem taşımaktadır.[29] Değer teorisinde 'veri isteklerden' ya da 'veri beğenilerden' neyin kastedildiğinin tanımlanabilmesi gereklidir. Jevons, Walras ve Avusturyalılarda olduğu gibi Marshall'da da 'veri istekler' veri bir fayda fonksiyonu, özel bir mal grubuna karşı veri yoğunluktaki bir arzu olarak yorumlanmaktaydı. Bu varsayım da bir çok kişiyi pek tatmin etmeyen bir varsayımdı. Pareto ile birlik-

---

[28] 1930'lu yıllar iktisat açısından bir başka büyük olaya daha şahitlik etti. O da Keynes'in *General Theory*'sinin 1936 yılında yayınlanışıydı. Keynes ile birlikte teori makro ayağına da kavuşurken hemen yine o yıllarda Hicks'in büyük katkısıyla Keynes'in makrosu neoklasik teorice içselleştirildi. Meşhur "Mr.Keynes and Classics" (Hicks 1937) makalesi Keynesci makroyu neoklasik mikro ile bir senteze soktu, Keynesci analizi daha sonra 'özel bir durum'a indirgeyecek olan gelişimi başlattı. Keynesci iktisat IS-LM analizi olarak onunla birlikte büyük teoriye dahil oldu. Hicks'in neoklasik iktisadın 1930'lu yıllardaki yönelimini belirleme kaderi üzerindeki payı gerçekten büyüktür. Hicks değerlendirmeleri için bkz. Hahn (1990), Collard (1984). Mikro ile makronun Hicksci sentezi ve bu yöndeki tartışmalar için bkz. Colander and Koford (1979). Keynes'in 'klasikleri' eleştirisi ve analize yeni bir ufuk katması, bu çalışma bir analiz tarihi olmadığı için, burada ihmal edilmektedir. Keynes'in iktisat metodolojisine getirdiği katkılar ise mevcut teorinin gidişatı üzerinde pek etkili olmamış, fakat daha sonra Post-Keynesyen iktisat olarak heterodoks karakterli bir okulun doğuşuna yol açmıştır. Keynes'in metoduna ilişkin ayrıntılı bir tartışma için bkz. Carabelli (1988).

[29] Hicks and Allen'e göre (1934, 52), fayda kavramının ölçülebilirlik probleminden kurtarılıp bir *tercih skalası* olarak anlaşılmasına imkan verilmesi genelde zannedildiği gibi yalnızca bir yaklaşım farkını değil temel bir metodolojik farkı da göstermektedir. Bu, gözlenebilir davranışların tercihler skalasını teorik bir inşaya konu etmesine imkan tanımaktadır.

te bu varsayıma ihtiyaç ortadan kalkmıştır. 'Veri istekler' veri bir *tercihler skalası* şeklinde uygun bir tarzda tanımlanabilirdi. Varsaymamız gereken tüketicinin bir mal grubunu diğerine göre %5 daha fazla arzuladığı değil, tüketicinin bir mal grubunu diğerine tercih ettiğiydi. Bu bir yandan faydacı felsefenin yükünden teoriyi kurtarmakta, diğer yandan da piyasayı açıklamak için faydanın hesaplanabilirliği gereğini ortadan kaldırmaktadır.

Ordinalist devrim Hicks ve Allen'in (1934, 54)[30] belirttiği gibi sübjektif değer teorisinin genel bir seçim teorisine dönüştürülme imkanını vermiştir. Bu da ilgili yaklaşımın daha geniş bir insan davranışları kümesine uygulanabilirliğini artırmıştır.[31] 1930'larda Hicks ve Allen'in çabasıyla Pareto'dan beri bilinen ordinalist fayda kavramı neoklasik teorinin sınırları dahilinde kendi yerini bulmuş, üstelik fayda kavramının faydacı felsefenin yükünden nihai olarak kurtulmasını sağlamıştır. Faydacı felsefenin bu dönemde gözden düşmesinin iki önemli sebebinden bahsedilebilir (Walsh 1996, 35-37). Bunların ilki bütünüyle iktisat teorisi içindeki gelişmelerle ilgilidir. Aslında faydacı felsefenin terkedilip yerine seçim mantığını koyabilmek için gerekli araçların temininde ilk adımlar Edgeworth ve Pareto tarafından atılmıştı. Kendisi bir faydacı olmasına karşın Edgeworth farksızlık eğrileri analizi ile tercihler skalası arasından bir seçim imkanını gündeme getirmiştir. Pareto'nun bu yöndeki katkısına ise değinildi. Fakat bu imkan

---

[30] Ordinalist devrimin şekillenmesinde Hicks ve Allen'in iki bölümlük bu yazılarının önemini vurgulamak gerekmektedir. Bkz. Hicks and Allen (1934)

[31] Özellikle bu son noktanın önemi iktisadın bütün bir insan davranışlarını açıklama iddiasıyla ortaya çıktığı 1960'lar sonrasında çok daha iyi anlaşılacaktır.

başlarda pek ilgi çekmedi ve faydacı felsefe Pigou'nun refah iktisadında kendine yer buldu. Pigou'nun çalışması 1930'ların İngilteresinde toplumun faydasının, gelirin daha eşit dağıldığı bir durumda daha yüksek olacağı sonucunu ortaya koyunca bu ortodoksi için hayli can sıkıcı bir durum ortaya çıkardı. Robbins faydanın kişiler arası mukayesesi imkanına şiddetle saldırdı. Ama asıl teorik destek Hicks ve Allen'den geldi. Hicks ve Allen, Edgeworth ve Pareto'dan beri bilinen tercih ve farksızlık eğrileri kavramlarını neoklasik teorinin merkezine yerleştirecek hamleyi yaptılar. Teori içerisinde Hicks-Allen devrimi ya da ordinalist devrim olarak bilinen bu atılım aslında daha sonra üzerinde durulacak olan 1950'lerdeki neo-Walrascı denge teorisinin formalizasyonuna giden yolu açacaktı.[32] Hatta denebilir ki neo-Walrascı genel dengenin gerçek ruhu Hicks-Allen devriminde yatmaktadır. Hicks ve Allen tarafından informel olarak elimine edilen faydacı felsefe kalıntısı Arrow-Debreu ile birlikte formel olarak da elimine edilecektir.

1930'larda faydacı felsefenin devreden çıkarılmasında rol oynayan ikinci önemli sebep de mantıkçı pozitivizmin bu dönemde İngiltere'ye ulaşmış olması ve iktisatçılar arasında da yaygınlık kazanmasıdır. Mantıkçı pozitivizmin değerden bağımsız bilim idealine ulaşmayı hedef edinen iktisatçılar faydacı felsefe gibi kavramların yükünü çekmek istemiyorlardı.

1930'lu yıllar iktisat metodolojisinin de yirminci yüzyıldaki ilk adımlarının atılmaya başladığı yıllar olmuştur.

---

[32] Weintraub'a göre de (1986, 58) Hicks makro iktisadın mikro iktisadi temellerini tanımlayarak neo-Walrascı devrimin gerçekleşmesinin önünü açmıştır.

Yirminci yüzyıl iktisat metodolojisi literatürü, iktisatçıların bilim felsefesindeki gelişmelerden yararlanarak kendi disiplinlerinin bilimselliğini ortaya koyma yollarından birisi olarak ortaya çıkmıştır. Fakat ilgili literatür bilim felsefesi tartışmalarını hep geriden ve gecikerek izlemiştir. Özellikle de pozitivizme yönelik bilim felsefesinde artan eleştirilerin iktisat metodolojisi literatürüne sirayeti hayli geç olmuştur.

İktisat metodolojisi literatürünün bir diğer özelliği de, iktisat teorisi üzerine hemen hiçbir etkisi olmadığı gibi onu da geriden izliyor oluşudur. Ama söz konusu olan rasyonalite kavramı olduğunda bu kavramın literatürde 'araçsal rasyonalite' olarak yerleşiklik kazanmasında olumlu bir katkısı olduğundan söz edilebilir. Çünkü bu literatürün temel ilgilerinden birisi, biraz da mantıkçı pozitivizmin etkisiyle, iktisadın bilim olup olmama sorunudur. Tartışma bu sorun etrafında şekillenince, kaçınılmaz olarak rasyonel birey davranışı temelli disiplin tanımının bilimselliği gündeme gelmektedir. Nitekim metodoloji tartışmalarının bu tanım etrafında şekillendiği söylenebilir. Burada genel hatlarıyla 1930'lu yıllardan 1950'li yıllara doğru evrilen teorinin paralelindeki metodoloji tartışmalarına göz atmakta fayda var.

Bu konuda yirminci yüzyılda öne çıkan ilk kitap Robbins'in eseridir. 1932 tarihli *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science* kitabında Robbins (1948) temel iktisadi genellemelere kendiliğinden (self-evident) bilgi ile ulaşılabileceğini, ampirik kanunların kullanımının ve faydasının çok sınırlı olduğunu öne sürmüştür. Aynı zamanda öndeyinin de iktisatta pek mümkün olmadığını düşünmektedir (Caldwell 1994, 103).

İktisat metodolojisi literatürünün yirminci yüzyıl bilim felsefesi (ya da daha doğru bir ifadeyle yirminci yüzyıl

pozitivizmi) ile ilk çağdaş teması 1930'lu yılların sonlarına doğru T. Hutchison yoluyla olmuştur. 1930'lu yılların sonlarında Hutchison'un pozitivizmi ortodoks metodoloji tartışmalarına getirmesinden önce bu literatürdeki egemen metodolojik eğilim Caldwell'in ifadesiyle sübjektivizm, yöntembilimsel bireycilik ve iktisat teorisinin temel postülalarının kendiliğindenlik (self-evident) tabiatıydı (Caldwell 1994, 99).

Hutchison 1935-1938 yıllarında Bonn'da hocalık yapmış, bunun da tesiriyle olsa gerek mantıkçı pozitivizmi ve Popper'in fikirlerini tanımıştır.[33] Hutchison öncelikle disiplini bilim kılma kaygısıyla mantıkçı pozitivistlerin ayırım (demarcation) çizgisine yaslanmıştır. Bu yüzden kendinden önceki egemen yaklaşım olan *a priorisme* saldırmıştır. Bu aynı zamanda Robbins'e yönelik bir saldırı olarak anlaşılabilir. Robbins'in 'sahte bilimci' metodolojisine itirazı dört temel eleştiride dile getirilebilir (Caldwell 1994, 107): "pür teori önermelerinin boşunalığı; rasyonalite postülası için 'tam beklenti' varsayımının gerekliliği; iktisatta ampirik tekniklerin kullanımının gerekliliği; ve temel postülaları değerlendirmek için bir zemin olarak 'psikolojik metodun' (veya içebakışın) kullanımın gayrımeşruluğu".

Hutchison'un kendinden bilme (self-evident) yöntemine ya da *a priori* yönteme saldırırken dayandığı temel, ampirizm ve iktisadi önermelerin ampirik sınanabilirliği-

---

[33] Meşhur kitabında Popper'e referanslarının mevcudiyetine -Popper'in kitabının yayınlanmasından yalnızca 4 yıl sonradır bu referanslar. Bu nokta önemlidir çünkü Popper'in bu kitabının İngilizce konuşulan dünyaya tercümesi ve tanınması çok sonradır- rağmen, onunla mantıkçı pozitivizm arasındaki farkı pek görememiştir. Bunun için bkz. M.Blaug (1992, 83).

dir. Hutchison'ın buradaki amacı Robbins'inkinden farklı değildir: İktisat disiplinini hakim standartlar ölçüsünde bilim kılmak. Fakat Robbins'den farkı, Hutchison'ın kendi döneminin bilim felsefesi tartışmalarına yakın durması ve bilim olma standardını bu literatürden devşirmeye kalkmasıdır. Bu açıdan Hutchison'ın çabası, ortodoks iktisat metodolojisi tartışmalarının çağdaş anlamda bilim felsefesi tesirinde ve paralelinde yürütülmeye başlandığı bir döneme işaret eder.

Hutchison'ın iktisadı ve özellikle mikro iktisadi teoriyi pozitivist temelli ampirik teste tabi bir bilim kılma çabası, disiplinin içinden sert itirazlara maruz kalmıştır. Bu konuda en sert itirazlardan birisi Frank Knight'dan gelmiştir. Knight, Hutchison'ın *a priori* yöntemi eleştirirken yaslandığı pozitivist temeli şiddetle eleştirmiştir. Knight'a göre pozitivist veya ampirist yaklaşım bilimsel teorilerin sınanmasını basite indirgemektedir. Bu yaklaşımdaki bilim felsefesinin sosyal ve insan bilimlerine uygun olmadığını oysa bu bilimlerde davranışı ve akletmeyi etkileyen güdüler, değerler ve amaçların mevcut olduğunu iddia etmektedir. Knight bilimsel yöntemin birliğine, yani yöntembilimsel monizme karşıdır ve bunu da *Verstehen* geleneğine yaslanarak yapmaktadır (Boylan and O'Gorman 1995, 14). Knight bir anlamda yöntembilimsel monizme karşı, yöntembilimsel dualizmi savunmaktadır.

Hutchison'ın ampirik olarak sınanabilir ifadeler kıstasına yönelik eleştirilerden birisi de F. Machlup'unkisidir. Machlup'un Hutchison'a yönelik *ultra ampirisist* tanımlaması meşhurdur.

Machlup, ne tür önermelerin doğrulanabilir (verifiable) olduğunu ve doğrulanamayan varsayımların bilimsel sistemden tardedilip edilmemesinin tartışmalı olduğunu

belirtmektedir. Yani tüm bilimsel önermelerin doğrulanabilir olması gerektiği varsayımı tartışmalıdır. Machlup'a göre bu tartışmada taraflar ekstrem a priorism ve *ultra ampirisism* olarak ikili bir sınıflamaya tabi tutulabilir (Machlup 1978, 141-44). Apriorism taraftarları arasında Ludwig Von Mises, Frank Knight, Max Weber, Lionel Robbins, Cairnes ve J. S. Mill gibi iktisatçılar sayılabilir. Bu görüşe göre "iktisat bilimi a priori hakikatlerin, pür aklın bir ürününü, bir sistemidir, tıpkı pür bir aksiyomatik disiplin, bir seri postüladan hareketle pür tümdengelim sistemi olan ve deneyim temelinde bir doğrulama ya da yanlışlamaya açık olmayan matematik gibi iktisat da evrensel kanunlara ulaşan tam bir bilimdir" (Machlup 1978, 141). Machlup'a göre *ampirisistlerin* özelliği ise, radikal *apriorisme* karşı oluşları ve teorinin deneye bağımlılığına vurgu yapıyor oluşlarıdır. *Ultra ampirisistler* ise bağımsız olarak doğrulanabilirliğe dayanmayan hiçbir önermenin tahlil aleti olarak kullanımını meşru görmezler. Bunların tanımı, iktisat teorisinin varsayımlarına saldırılarında daha da belirginleşir. *Ultra ampirisistlere* göre bu 'varsayımlar', doğrulanamaz, hayali ve gerçekdışıdırlar. Üstelik "realist olmayan ve doğrulanmayan varsayımlar üzerine inşa edilen hipotetik-tümdengelimci sistem, ya aldatıcı ya da ampirik içerikten mahrum olmakla suçlanmaktadır. Bu sistem öndeyi veya izah gücünden, gerçek dünyanın verilerine veya problemlerine uygulanmaktan mahrum olmakla da suçlanmaktadır" (Machlup, 1978, 143-44).

Machlup teori karşıtı olan *ultra ampirisistlerin* zaafının, temel hipotezler ile-ki bunlar sınanabilir değildir— spesifik varsayımlar-ki bunların da gözlem olgularını temsil ettikleri farz edilir— arasındaki farkı görememeleri olduğunu düşünmektedir. Machlup ile Hutchison arasındaki bu

tartışmada, Machlup'un kendi çağdaşı olan bilim felsefesiyle temasının Hutchison'a göre daha iyi olduğu söylenebilir (Caldwell 1994, 145).

Bu arada, bu tartışmaların çağdaşı olan başka bir gelişmeye değinmek gerekmektedir. O da P. Samuelson'un 1938'de yazmaya başladığı ve ancak 1948'de yayımlanabilen ve iktisat metodolojisi literatürüne işlemcilik (operationalism) kavramını katan meşhur kitabı *Foundations of Economic Analysis*' tir.[34] Samuelson, iktisat teorisinde son derece temel bir yer edinen bu çalışmasında, standart sınırlı maksimizasyon varsayımlarının bir çok iktisadi öndeyiyi belirlemede yetersiz olduğunu savunmaktaydı. Samuelson'un meşhur ismiyle literatüre kattığı mütekabiliyet prensibi (correspondence principle) kavramına göre mukayeseli statik ile dinamik (sistem) arasında bir bağımlılık mevcuttur. Dinamik sistem olmazsa, mukayeseli statik metodu pek bir işe yaramaz (Samuelson 1971, 257-62,84).[35] Samuelson iktisatta 'işlemsel olarak anlamlı teoriler' peşindedir. Anlamlı teori ona göre ". . . ideal şartlar altında, kavramsal olarak çürütülebilir olan ampirik verilere dair bir hipotezdir basitçe" (Samuelson 1971, 4). Fakat Samuelson'un 'işlemcilik' tanımı, kavramın geleneksel karşılığın-

---

[34] Samuelson'un metodoloji tartışmalarına pek özgün bir şey kattığı söylenemez. Onun önemi Friedman'dan bile daha fazla olarak yirminci yüzyılda bir bilimadamı olarak iktisatçı imajına yaptığı katkıdandır. 1930'lu yıllardan günümüze süregiden bir tesire sahiptir, bunun için bkz. P. Mirowski (1991a, 378).

[35] Mirowski'ye göre, Samuelson 'correspondence principle' kavramını meşhur fizikçi Bohr'dan almış, fakat bunu Bohr'un teorik içeriğini boşaltarak yapmıştır. Bunun için bkz. P.Mirowski (1991a, 379). Mirowski'ye göre Samuelson'un önemi de işte bundan gelmektedir. Yani onun iktisadı bilimselleştirmedeki yirminci yüzyıl fizik biliminin kavramlarını teorik içeriklerini boşaltarak devşirmesinde.

dan farklıdır. Geleneksel anlayışta bilimsel teorilerin soyut kavramlarının, fiziksel ölçümün deneysel işlemlerine (operations) bağlanması anlamını taşır (Blaug 1992, 87-88).

3.2.3. Neoklasik teorinin formalizasyonu, neo-Walrascı genel denge modeli: 1950'li yıllar ve sonrası

1930'lu yıllarda iktisat teorisinin yönelimindeki bu şekillenme asıl meyvelerini 1950'li yıllar ile birlikte vermiştir. 1950'li yıllar ile birlikte iktisat bugün de halen hakimiyetini sürdüren formel biçimine kavuşmuştur. Teoride neo-Walrascı Arrow-Debreu genel denge modeli, metodolojide Friedman'ın "The Methodology of Positive Economics" makalesi dönemin ruhuna uygun bir yapı ortaya çıkarmışlardır.

1950'li yıllar ile birlikte iktisat teorisindeki rasyonalite kavramı genişletilmiş genel denge modellerindeki dengenin varlığı ve optimalitesinin kanıtlarının çıkarılabildiği formel bir kavram haline gelmiştir. 1930'lu yıllarda başlayan bu proje 1950'li yıllarda olgunluğuna erişmiştir. Bundan sonra formel matematiğin aksiyomatik yöntemleri iktisat teorisinin temel kavramlarına sistematik olarak uygulanabilir hale gelmiştir. Bir iktisadi ajanın seçimleri artık tercih teorisinin (preference theory) ya da beklenen fayda teorisinin (expected utility theory) aksiyomlarını tatmin ediyorsa rasyonel olarak kabul edilmektedir. İktisat teorisinin kendi dilini matematikselleştirme yönünde gösterdiği bu atılım diğer sosyal bilimcilerce gıpta ile karşılanmaktaydı. İktisat önce kendisi mantıkçı pozitivizmin değerden bağımsız rasyonalite kavramı tarafından işgal edilmiş, da-

ha sonra da kendisi diğer sosyal bilimleri işgal edebilecek pozisyona erişmişti. Bu yüzden 1960'lı ve 1970'li yıllar bir eylemin ya da seçimin rasyonelliğinin tanımının iktisat teorisindeki inşa edilmiş rasyonalite olarak algılanması ile geçti. Rasyonalite kavramı 'rasyonel mikro iktisadi ajanın' davranışı olarak şekillendi (Walsh 1996, 4). Bu durum esasında Batı düşüncesindeki rasyonalite kavramının 'araçsal rasyonalite' olarak iktisatta vardığı evrenin kavramın en radikal versiyonu olduğunu da göstermektedir. Kavram bütün dilsel ve felsefi yükünden arındırılmış olarak teknik bilimlerin hizmetine sunulmaktadır.

Öncelikle dönemin metodoloji literatürüne bakmak gerekirse karşımıza 1950'li yıllar ve sonrasında iktisat metodolojisi literatüründe en belirleyici ve aynı zamanda en tartışmalı metin olan M. Friedman'ın 1953 tarihli "The Methodology of Positive Economics" adlı makalesi çıkmaktadır. Friedman'ın bu derece meşhur olan makalesi, üç temel görüş çerçevesinde şekillenmiştir (Demir 1995, 147); birincisi, bir teorinin değerlendirilmesinde, varsayımların gerçekçiliğinin pek bir öneminin olmadığı savunulmaktadır. Gerçekten de iktisatçılar genellikle yanlışlığı son derece açık varsayımlarda bulunurlar. Mesela, malların sonsuz bölünebilirliği, simetrik ve tam bilgi, taşıma masraflarının olmaması, bütçenin dengede olması, hatta devletin olmaması gibi daha da genişletilebilecek varsayımlardır bunlar. Daha 'gerçekçi' bir bilim taraftarı olanlarsa bu gerçekçi olmayan varsayımların teoriden olabildiğince atılması taraftarıdırlar. İşte Friedman tam bu noktada, 'gerçekçi' olmayan varsayımların bir zaaf değil, aksine iktisadın önemli meziyetlerinden birisi olduğunu iddia etmiştir. Bu yüzden iktisadi teori gerçekçi olmayan varsayımlara sahip olmakla eleştirilemez, bunu yapmanın yolu teorinin tahminleri-

nin gerçeklerden saptığını göstermektir. Bu konu Samuelson'un adlandırmasıyla F-saptırması (F-twist) olarak bilinir (Musgrave 1996, 178-79). Aynı konuda Friedman'ın kendi ifadesine başvurmak gerekirse şunu söylemektedir: "bir teorinin 'varsayımları' hakkında sorulan gerekli soru, bunların 'betimsel' olarak realist olup olmadığı değildir, çünkü asla değillerdir, fakat soru, bunların eldeki amaçlar için yeterli derecede iyi tahminler olup olmadığıdır. Ve bu soru sadece, teorinin işleyip işlemediğini görme yoluyla, yani teorinin yeterince uygun öndeyiler temin edip etmediğini görme yoluyla cevaplandırılabilir" (Friedman 1953, 15). Görüldüğü gibi Friedman'a göre teorinin tek amacı tahmin yapmaktır, yoksa bu bir sınama yöntemi değildir.

Tahminin (ya da öndeyinin) önemi Friedman'ın makalesinin ikinci önemli unsurunu oluşturmaktadır. Friedman'ın varsayımların gerçekçiliğini hesaba katmayışı ve bunun üzerine tahmine yaptığı vurgu eklenince, Caldwell onu yöntembilimsel araçsalcı (instrumentalist) olarak adlandırmak gerektiğini düşünmektedir (Caldwell 1994, 173). Üçüncü unsur da basit teorilerin, karmaşık olayların yerine tercih edilebileceğidir.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki Friedman'ın pozitivist tutumu kendi çağdaşı olan mantıkçı ampirisistlere göre hayli katıdır ve ondokuzuncu yüzyıl pozitivizmini andırmaktadır (Caldwell 1994, 175). Dahası Friedman'ın iktisadi rasyonalite kavramına katkısı iktisatta Keynes ile birlikte bir ölçüde sarsılan bu kavramın yerini sağlamlaştırma ve iktisadın teknikleşmesine yardım şeklinde olmuştur (Buğra 1989, 159).

Fakat rasyonalite kavramının araçsal karakterinin yerleşiklik kazanmasında pay metodoloji literatüründen ziyade iktisat teorisinde genel denge modeli ile başlayan mate-

matiksel dilin yerleşmesidir. 1930'lu yıllarda başlayan matematiksel yönelim 1950'li yıllarda tamamlanmıştır. Arrow ve Debreu'nun rekabetçi bir ekonomide genel dengenin varlığını ispatlayan yazıları (Arrow and Debreu 1954) ve McKenzie'nin (1954) aynı yıl Arrow ve Debreu'dan farklı olarak üretimde sabit getiri varsayımına dayanan[36] çalışmaları iktisat teorisinin sert çekirdeğini oluşturacak genel denge teorisinin ortaya çıkmasını sağladı.[37] Rasyonalite kavramının bütün araçsal özellikleri genel denge teorisi ile birlikte iktisat teorisi içerisindeki formalizasyonuna kavuşmuş oldu. Rekabetçi denge kavramına Arrow and Hahn'a (1971, 107) göre, veri fiyatlarda her bir firmanın karını maksimize ettiği, hane halklarının faydalarını maksimize ettiği ve toplam talebin toplam üretimi geçmediği ve yine bu fiyatlardan ortaya çıkan gelirin varlıklar ve karlar ola-

---

[36] Duffie and Sonnenschein'e göre (1989, 569), McKenzie'nin bu varsayımı biraz sunidir. Çünkü Arrow-Debreu modeli McKenzie'ninkini içerebilmektedir. Bu iki formülasyon arasındaki asıl fark ise Arrow-Debreu modeli bireysel tüketiciler ve refah bölüşümü ile başlarken, McKenzie'ninki sürekli toplam talep fonksiyonu ile başlamaktadır. Literatürde Arrow-Debreu modeli olarak bilinen genel denge teorisi Weintraub'da (1986) görüldüğü gibi Arrow-Debreu-McKenzie modeli olarak da adlandırılabilmektedir. Gerçekten de dengenin varlığı temelindeki tartışma ekseninde bu adlandırmanın tercih edilebileceği ortadadır.

[37] Morishima (1991, 69) genel denge teorisini, iktisat teorisi içerisinde bir sürekliliğe oturtarak şu analizi yapmaktadır: "Genel denge teorisi, makroekonomik vizyona mikroekonomik bir temel sağlama amacıyla bu mikroekonomik düzeyde işler. Genel denge teorisi makroekonomik teorideki gelişmelere çok şey borçludur; geçen yüzyılın (ondokuzuncu yüzyıl) son kısmındaki Marx ve Walras gibi teorisyenler Ricardo'nun iktisadını yenilerken (ben Marx ve Walras'ın teorilerini eski Genel denge teorisi olarak görüyorum), bu yüzyılın ikinci yarısında Keynes, Arrow-Debreu ve Arrow-Hahn'dan etkilenen Hicks, Patinkin ve Malivaud, Hicks'in teorisini yeni bir genel denge teorisi oluşturmak üzere aksiyomatize etmişlerdir".

rak dağıldığı bir işleyişi ifade etmektedir. Bu genel denge modelinde her bir mal için arz ve talebi eşitleyen bir fiyat vektörü mevcuttur ve dahası denge fiyat vektörü Pareto optimum olan bir mal bölüşümüne yol açmaktadır (Arrow and Debreu 1954, 265).[38] Hargreaves Heap'a göre (1989, 42-43) bu denge durumu 'görünmez el' sloganında ifadesini bulan bir kendiliğinden dengeyi ifade etmektedir. Bu teori araçsal rasyonalite ve niyetsel açıklamaların niyetlenilmemiş sonuçlarına işaret etmektedir. Bireylerin niyetsel eylemleri niyetlenilmemiş bir denge sonucunu ortaya koymaktadır. Niyetlenilmemiş sonuçların kavranması, araçsal rasyonalite ile açıklanabilecek olan bir alanın ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Çünkü niyetlenilmemiş sonuçlara referansla ilgili durum açıklanabilecektir.

---

[38] Weintraub (1988, 214-15) Lakatos'un kavramlarını kullanarak neo-Walrascı araştırma programının sert çekirdeğini ve yardımcı varsayımlarını (positive and negative heuristics) şöyle sıralamıştır: Sert çekirdek; "1-iktisadi ajanlar vardır, 2-ajanların çıktılara ilişkin tercihleri vardır, 3-bağımsız ajanlar kısıtlara bağlı olarak optimizasyon yaparlar, 4-seçimler birbirine bağlı piyasalarda yapılır, 5-ajanlar ilgili konuda tam bilgiye sahiptir, 6-gözlenebilir çıktılar denge durumlarına göre koordine edilmeli ve tartışılmalıdır". Yardımcı varsayımlar ise şunlardır: "1-iktisadi ajanların optimizasyon yaptığı teoriler inşa et, 2-denge durumlarındaki değişikliklere ilişkin öndeyiler yapan teoriler inşa et, 3-irrasyonel davranışın rol aldığı teoriler inşa etme, 4-dengenin bir anlam ifade etmediği teoriler inşa etme, 5-sert çekirdek önermelerini test etme".

4. 'Rasyonel Seçim' Yılları

İktisat çok önceden değerden bağımsız rasyonalite, mantıkçı pozitivizm ve formalist matematik tarafından istila edilmişti, şimdi devir değişmiş ve iktisat diğer alanları istila etme pozisyonuna gelmiştir. Nitekim istilaya da devam etmektedir.

Vivian Walsh

1950'li yıllarla birlikte neoklasik iktisat teorisi kendi sert çekirdeğinden (hard core) emin, matematiksel dili içselleştirmiş ve bütün disipline kendi adını verecek denli hakim olmuş bir ortodoksi haline gelmiştir. Rasyonalite disiplinin en önemli aracı olarak araçsallık karakterinin olgunluğuna ermiştir. Araçsal rasyonalitenin teorideki adı rasyonel seçimdir (rational choice). Rasyonel seçim kavramı yirminci yüzyılın ikinci yarısında yalnızca iktisada damgasını vurmakla kalmamış, 'rasyonel seçim teorisi' adıyla diğer sosyal bilimlere de sirayet etmiştir. Bu bölümde yirminci yüzyılın ikinci yarısı boyunca rasyonalitenin iktisat teorisi içerisinde ne tür bir kullanıma tabi olduğu üzerinde durulacaktır. Bu aynı zamanda rasyonel seçim kavramının teori

içerisindeki uzun erimli bir tanımlanma çabası olarak da anlaşılabilir. Önce, 'rasyonel seçim' olarak kavramsallaşan rasyonalitenin kendi felsefi meşruiyetini Hume ve İskoç Aydınlanması üzerinden nasıl ürettiği üzerinde durulacak, daha sonra da kavramın iktisat teorisi içindeki seyrinde iki önemli aşama incelenecektir. İlki kavramın kesinlik dünyası içinde tanımlanma ve formüle edilme biçimidir. İkincisi ise belirsizlik koşullarının devreye sokulması sonucu kavramın nasıl şekillendiğinin incelenmesidir.

4.1. Rasyonel seçim: yeniden felsefi kökenlere bağlama çabası

Bu çalışmanın ilk kısmında rasyonalite kavramı Batı düşüncesi içerisinde yazgısal bir karakter olarak ele alındı. Batı metafiziği olarak adlandırılan bu düşünce tarzı içerisinde rasyonalite kendisini özellikle modern dönemle birlikte bilimler şeklinde açığa vurmuştur. Özellikle ondokuzuncu yüzyıl ile birlikte de sosyal bilimler ortaya çıkmış, bu da sosyal bilimlerin özelde bilimselliği tartışmasını peşisıra getirmiştir. Sosyal bilimlerin bilimsellik konusunda kendilerine standart aldıkları faaliyet türü kuşkusuz *Naturwissenschaften* (doğabilimleri) idi. Doğa bilimlerinin temel karakteri de onların rasyonel bir faaliyet içeriyor oluşlarıydı. Sosyal bilimlerin bilimsellik konusundaki meşruiyet arayışı, onların kendi rasyonalitelerini üretme çabasına dönüştü. Özellikle iktisat bu konuda en öncü disiplinlerden biri olageldi. Rasyonalite kavramını eylemin rasyonelliği olarak kendi tanımına yerleştirmesinin yanısıra, kavramı faydacılıktan da yararlanarak kendine has bir araçsal bileşim içerisinde kullanmayı başarmıştır.

Burada ilk kısımdan farklı olarak iktisadın rasyonalite kavramını felsefi kökenlerinden kendine has bir araçsallık-

la nasıl çıkardığı üzerinde kısaca durulacaktır. Sugden'in çalışmasında (1991, 753) çok açık ifadesini bulan bu yaklaşım, iktisattaki rasyonalite kavramının kökenlerini İskoç Aydınlanması ve faydacılıkta bulmaktadır. Hume araçsal rasyonalite kavramının en meşhur ifadesini ortaya koymuştur. Ona göre akıl (reason) tek başına istemin eylemi için herhangi bir motivasyon oluşturmaz, o olsa olsa tutkuların bir kölesi durumundadır. O halde herhangi bir eylem için gerekli olan nihai motivasyon pür bir duygu (feeling) ya da 'tutku'dan kaynaklanmalıdır. Hume arzularımızın bazılarının rasyonel düşünüm yoluyla oluşturulabileceğini kabul etmektedir, fakat bu tarz düşünümlerin bu arzuları veri olarak alması gerektiğinde ısrar etmektedir. Eylemler yalnızca arzular tarafından motive edilebilirler ve hiçbir arzu tek başına akıl tarafından varlığa getirilemez.

Motivasyon teorisi ile ilgili bu yaklaşım hayli ihtilaflı olsa da buna modern felsefecilerden de destek bulmak mümkündür. Sugden bunun için Michael Smith'e başvurmaktadır. Smith (1987, 53-61) zihin durumlarını ikiye ayırarak ele almaktadır. İnançlarca temsil edilen ilk durumda inancın dünyanın durumuna uyması gerekliliği ön plandadır. Eğer inanç dünyaya uymuyorsa, o hatalıdır ve reddedilmesi gerekir. Arzularca temsil edilen ikinci durumda ise dünya ile farklı bir uyum doğrultusu aranır. Arzu, dünyayı arzuya uydurarak gerçekleştirilir. Durum bu olunca arzuların inançlardan çıkarılamayacağı da ortadadır. İnsanın eylemini motive eden şeyin ne olduğu sorusu, arzular alanında anlamlı olan bir sorudur. Çünkü eylemin motivasyonu bir çeşit hedef sahibi olmaktır ve hedef sahibi olmak dünyayı uydurmayı gerektirir bir zihni durum demektir.

Seçimleri belirlemede aklın rolü konusunda ise Hume, tutkuların irrasyonel olarak adlandırılamayacağını öne

sürmektedir. Tutkunun akıl dışı olabilmesi için yanlış bir yargının refakatinde olması gerekmektedir, bu durumda da akıl dışı olan şey tutkular değil, ama yargılardır. O halde akıl kendisi akıl tarafından verilmeyen amaçların ya da hedeflerin gerçekleştirilmesinde bir araç rolü üstlenmektedir. Bir eylemin irrasyonel olduğunu, eğer o eylem amaçlara ulaşmak için en iyi araç değilse, dile getirebiliriz. Üstelik bu irrasyonel eylem de normal olarak aktörün arzusunca motive edilmiştir. Eylemi irrasyonel yapan şey ise ilgili arzunun yanlış bir inanca, yani bu eylemin aktörün amacını gerçekleştirecek en iyi araç olduğu inancına, dayanmaktadır. Dolayısıyla irrasyonalite eylemin kendisinde değil, ama inançta yatmaktadır (Sugden 1991, 753-54).

Sugden (1991, 754) bu Humecu araçsal rasyonalite yorumunun modern iktisatta bir çok yansımasının bulunabileceğinin, ama standart rasyonel seçim teorisini meşrulaştırmada işe yarayabilmesi için hala iki önemli eksiğinin olduğunu göstermektedir. Bunların ilki, bireyin seçim problemine yönelik sübjektif davranışlarının, yani arzu ve inançlarının, tasviri veri iken aklın ona ne yapacağını daima söyleyip söyleyemediği sorunudur. İktisatçılar rasyonel seçim teorisinden bu özelliğe sahip olmasını isterler. Rasyonel bir insanın herhangi bir rasyonel değerlendirmenin kuşku duyamayacağı tercihlere sahip olduğu varsayılır, fakat bir kez bu tercihler veri alındığında onun seçimleri de belirlenmiştir. Bu *belirlenmişliğin* yalnızca bir istisnasına izin vardır, o da kayıtsızlık durumudur. Bu durumda kişinin iki ya da daha fazla eylemi arzuda tamı tamına eşit görmesi imkanı vardır. Samuelson bu istisnayı kendi açıklanmış tercihler (revealed preference theory) teorisi ile aşmaya çalışmıştır. Seçilmiş olan kesin olarak diğerlerine tercih edilmiştir. Fakat bu da Samuelson analizini fiyat alı-

cısı tüketicilerin tercihleriyle sınırladığı için işlemektedir. Sugden'e göre bu belirlenmişlik sorunu Humecu yorumda yoktur. Humecu kavrayışta olmayan diğer unsur ise rasyonel seçim teorisinde varolan kişinin tercihlerinin geçişlilik gibi belirli tutarlılık koşullarını tatmin etmesi gereğidir. Hume'da tutkuların birbirleriyle tutarlı olup olmadıklarını söylemek zordur.

Kabul etmek gerekir ki araçsal rasyonaliteyi Hume'a dayandırma tarzı, felsefi tutarlılığı olsa da, çok 'içeriden' bir değerlendirmedir. Yani temel kurgusunu oluşturmuş olan bir disiplinin kendi temel kavramlarından birisini, yine kendi paradigması içerisinden değerlendirme ve haklılaştırma tarzıdır. Hume'un yalnızca bu bağlam içerisinde ele alınamayacağı açıktır. Nitekim onun Batı düşüncesinin seyri içerisinde oynadığı role daha önce kısaca değinilmişti. Burada Hume'un neoklasik paradigma içerisinden değerlendirilmesindeki amaç, 'rasyonel seçimin' kendi teknik tartışmasına geçmezden evvel, onun kendini felsefi kökenleri itibariyle nasıl meşrulaştırdığını göstermektir. Aslında rasyonel seçim teorinin geldiği bu teknik mükemmellik itibariyle bu meşrulaştırmaya pek ihtiyacı olmadığı da söylenebilir ki çok da yanlış bir yargı olmaz.

4.2. Kesinlik dünyasında rasyonel seçim

Standart rasyonel seçim teorisi, faydacılığın hemen bütün felsefi ve psikolojik etkilerini geride bırakmış olarak kanonik formunu kesinlik (certainty) şartlarındaki Arrow-Debreu formalizasyonunda bulmuştur. Buna göre eğer her bir ajan geleceğe ilişkin tam ve kesin bilgiye sahip olarak plan yaparsa, biz artık Hicks ve Allen'de informel olarak ifadesini bulan durumun formalizasyonunun başlangıcındayız demektir. Ajanın seçim için ihtiyaç duyduğu tek şey

ilgili alternatifleri sıralayıp her durumda en fazla tercih edilen alternatifi kazandıracak olan planı seçmekten ibarettir. Bu kanonik Arrow-Debreu modelinde fayda ya da fayda fonksiyonu teorinin başlangıcı bile sayılmaz. Çünkü teori başta aksiyomatizasyonun öncelikli terimleriyle tanımlanmaktadır. Önce sıralama (ordering) formalize edilmekte ve daha sonra bu terimler çerçevesinde ve buna süreklilik (continuity) kavramı eklenerek fayda fonksiyonu tanımlanmaktadır (Walsh 1996, 40).[39]

Arrow-Debreu aksiyomatizasyonunun rasyonel seçim ile doğrudan ilgili kısmı standart teoride tüketici teorisi olarak bilinen kısımdır. Rasyonel seçimin *içsel tutarlılık* özelliği tartışmalarında bu konuya tekrar ayrıntılı olarak dönülecek olmasına rağmen aksiyomatizasyonun temellerini ortaya koymak açısından burada önce tüketici tercihlerinin genel özelliklerine göz atmakta fayda var.[40] Bunlar parametrik bir ortamda araçsal rasyonalitenin nasıl ortaya çıktığının da önemli bir göstergesi olmaktadır. Tesadüfi olarak seçilmiş x, y ve z gibi mal demetlerine yönelik tüketici tercihlerinin genel özellikleri olarak şunlar sayılabilir: Aşağıdaki ilişkilerde R 'birinin diğerine tercih edildiği (preferred to) ya da ikisi arasında kayıtsız kalındığı (indifferent between)' anlamına, P 'birinin diğerine güçlü bir şekilde tercih edildiği (strictly preferred to)' anlamına ve I da 'kayıtsız (indifferent)' anlamına gelmektedir.

---

[39] Gerçi Walsh'ın temel iddiası hem standart aksiyomatik fayda teorisi hem de beklenen fayda teorisinin kimi faydacılık unsurlarını içerdiği yönündedir. Bunun için bkz. (Walsh 1996, 40-41)

[40] Bu özellikler şu çalışmalardan derlenmiştir: Hargreaves Heap (1989, 40-42), Walsh (1996, 41-42), Suzumura (1983), Arrow (1963), Arrow and Hahn (1971, 78-79), Quirk and Saposnik (1968, 9-12). Bu özelliklerin ilk üçü, bilindiği gibi, standart mikroekonomi kitaplarının tüketici tercihleri bölümlerinde de yer almaktadır.

1. Yansıtma (reflexivity): Herhangi bir x demeti için xRx'dir. Yani x daima kendisi kadar iyidir, açıktır ki her alternatif kendisi kadar iyi olmalıdır.
2. Tamlık (completeness): x ve y gibi herhangi iki mal demeti için ya xRy'dir ya da yRx'dir. Yani iki mal demeti daima mukayese edilebilirdir. Tüketici bunlar arasında bir sıralama yapabilir.
3. Geçişlilik (transitivity): Eğer xRy ve yRz ise o halde xRz'dir. Bir mantıksal gereklilik olarak ortaya konan bu özelliğe göre tercih sıralaması bir içsel tutarsızlık göstermemelidir. Bu her üç özellik de tüketicinin tercih için mallar arasında bir sıralama yapabilme ehliyetini varsaymaktadır.
4. Süreklilik (continuity): Herhangi bir x demeti için A(x) en azından x kümesi kadar iyi tanımlansın ve B(x) de x kümesinden daha iyi olmayan şeklinde tanımlansın. Bu durumda A(x) ve B(x) yakınsamaktadır. İki vektör arasındaki sıkı tercih, bunlardan herhangi biri yeterince küçük miktarlarca değiştirilse bile, değişmez. Yani bir demetteki iki malın verili olduğu durumda, mallardan herhangi birinden bir parça azaltıp diğerinden bir parça artırarak, ilkinden farksız olan yeni bir mal demeti tanımlamak mümkündür. Yani A(x) ve yeni oluşan B(x) arasında kayıtsızlık söz konusudur.
5. Doymamışlık (non-satiation): x, y'den en az bir mal fazlasını içerip yine y'den eksiği yoksa xPy'dir. Bu tercihleri en iyi tatmin eden eylem bütçe kısıtının alanıyla sınırlanmaktadır.
6. Dışbükeylik: Eğer xRy ise, $0<\pi<1$ için $\pi x + (1 - \pi)y$ Ry'dir. Birbirine kayıtsız olan mal demetleri karışımı bu demetlerin herhangi birine tercih edilir.

İlk dört özellik tercih sıralaması pozitif monotonik dönüşüm eğrisi olan fayda fonksiyonunca temsil edilmektedir. Yani bir U(x) fonksiyonu vardır ve xPy durumunda U(x)>U(y) ve xIy durumunda da U(x)=U(y)'dir. Fakat burada fayda fonksiyonuna ulaşılmasını sağlayan özellik dördüncü özelliktir. İlk üçü kanonik Arrow-Debreu modelinde tüketicinin seçimlerindeki sıralamayı göstermektedir. Fayda fonksiyonuna ulaşmak için ise bir dördüncü özelliğe, yani süreklilik özelliğine ihtiyaç vardır. Özellikle Debreu süreklilik aksiyomunu tatmin eden herhangi bir sıralamanın gerçek-değerlenmiş fonksiyonla temsil edilebileceğini ispatlamıştır. Bu sayede fayda fonksiyonun taşıdığı enformasyon bireyin ya da tüketicinin sıralamasından ve süreklilik aksiyomundan çıkarılmış olmaktadır. Bu da bu tarz temsillerin 'ordinal' fayda fonksiyonu olarak tasvirine imkan vermektedir (Walsh 1996, 43-44).

4.3. Belirsizlik dünyasında rasyonel seçim

Standart Arrow-Debreu modelinde temellenen rasyonel seçim teorisi kesinlik şartları altında anlamlıydı. Oysa belirsizliğin de (uncertainty) modele dahil edilmesi gerekiyordu.[41] Bunu sağlayan da beklenen fayda teorisi (expec-

[41] Belirsizlik kavramı ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Hatta bu farklılıklar okul farklılaşmalarına dahi kaynaklık edebilmektedir. Kavrama yönelik Türkçedeki özgün çalışmasında Alada (2000, 11-12) kavramın iktisattaki dört farklı kullanımına dikkat çekmektedir. Bunların ilki, öncülüğünü J. F. Muth ve R. E. Lucas'ın yaptığı Rasyonel Bekleyişler yaklaşımıdır. Bu yaklaşım belirsizliği, sayısal olarak ölçülebilir olasılık oranları olarak görmektedir. Olasılık dış dünyaya ilişkin bilgiye ulaşmanın aracıdır. İkinci yaklaşımda ise yine belirsizlik sayısal olarak ölçülebilir olasılık oranlarına bağlıdır ama bu sefer söz konusu olan olasılık

ted utility theory) oldu. Beklenen fayda teorisinin ilk aksiyomatik çıkarımını sağlayan çalışma John von Neumann ve Oskar Morgenstern'in (1972) 1944'de yayınladıkları *Theory of Games and Economic Behavior* kitabı oldu. Rasyonel seçim teorisinin belirsizlik altında pür bir araçsal rasyonalite kavramı çerçevesinde tanımlanması ise Savage'ın 1954 yılındaki *Foundations of Statistics* kitabıyla olmuştur (Sugden 1991, 757). Burada önce rasyonel seçim teorisinin gidişatı von Neumann ve Morgensern'e uzanan beklenen fayda teorisi çizgisi etrafında ele alınacak daha sonra da Savage'ın modern karar teorisine açılan katkıları üzerinde kısaca durulacaktır. Bu kısa tarihsel serencamın, daha sonra rasyonaliteyi *tutarlılık* (consistency) ve kendi çıkarı peşinde koşma (pursuit of self interest) kavramları çerçevesinde yeniden ele alıp tanımlamada yararı olacaktır.

Aslında beklenen fayda teorisinin tarihi oldukça eskidir. Beklenen fayda hipotezi kendinden önceki çok daha sınırlı risk teorilerine bir alternatif olarak geliştirilmiştir. Onyedinci yüzyılda modern olasılık teorisinin gelişimi sıra-

---

dış dünyaya değil zihinsel bekleyişlere tekabül etmektedir. Beklenen Faydanın Maksimizasyonu hipotezine dayanan bu yaklaşımın öncülüğünü ise L. J. Savage ve M. Friedman yapmaktadır. Üçüncü yaklaşımda belirsizlik, sayısal olarak ölçülemeyen olasılığa ya da olasılık bilgisinin olmadığı bir duruma tekabül etmektedir. Keynes'in iktisada kazandırdığı bu yaklaşımda da olasılık zihinsel tasarım ve bilgiye karşılık gelmekteyse de, belirsizlikten bağımsız bir konuma da sahiptir. Dördüncüsü, belirsizliği ölçülebilen, ki bu risk olarak adlandırılır ve istatistiksel olasılığa dayanmaktadır ve ölçülemeyen olarak ikiye ayıran F. H. Knight'ın ayırımında ortaya çıkan yaklaşımdır. İlk iki yaklaşım ortodoks iktisadın kanonik formunu veren yaklaşımı temsil etmektedir. Bu çalışmada da bu formun şekillenişi ele alınmaktadır. Alada'nın çalışması ise büyük ölçüde üçüncü ve dördüncü yaklaşımlar olarak tasnif edilen yaklaşımları ayrıntısıyla analiz etmekte ve bunların iktisattaki etkilerini incelemektedir.

sında Blaise Pascal ve Pierre de Fermat'ın varsayımı, $(p_1, \ldots, p_n)$ olasılıklı ve $(x_1, \ldots, x_n)$ bir kumar oyununda beklenen değerin $x=\sum x_i p_i$ olduğu şeklindeydi. Bireylerin yalnızca beklenen değerden fazlasıyla ilgilendikleri gerçeği Nicholas Bernoulli'nin 1728 yılına ait ve şimdi *St.Petersburg Paradox*'u olarak bilinen örneğiyle ortaya çıktı. Bu paradoksu açıklamak için şu özgün örnek kullanılabilir: Bir paranın tura gelinceye değin atıldığı varsayılsın. İlk atışta bu gerçekleşirse size 1$, ikincide gerçekleşirse 2$, üçüncüde gelirse 4$, dördüncüde gelirse 8$ verilsin. Bunun sonsuza değin tekrarlandığı düşünülürse kişi bu oyunu bir kere oynamak için ne kadarlık bir gelirden vazgeçmeyi göze alacaktır? Bu kumar 1$ kazanmak için ½ şans, 2$ kazanmak için ¼ şans vb şanslar verdiğine göre bunun beklenen değeri $(1/2).1\$ + (1/4).2\$ + (1/8).4\$ + \ldots = 1/2\$ + 1/2\$ + 1/2\$ + \ldots = \infty\$$ olacaktır. Bu durumda da oyuncu bu sonucu sonlu olan herhangi başka bir kazanca tercih edecektir. Ama gerçekte çok az insan bu bir kerelik oyun için mütevazi bir miktarın fazlasını vermeye razıdır. Bu kazancı öneren sınırsız bir finansal imkan gerçekçi değilse de, sonuç açısından bunun pek bir önemi yoktur. Çünkü para atışını en fazla bir milyon gibi bir sayı ile sınırlandırsak bile insanların çoğunun bu yeni kumarı değerlemeleri ile onun 500 000$'lık beklenen geliri arasında önemli bir farklılık doğmaktadır. Bu paradoksun çözümü Gabriel Cramer ve Nicholas'ın kuzeni Daniel Bernoulli tarafından birbirinden bağımsız olarak ortaya konmuştur. Bunlar 200$'lık kazancın 100$'lık bir kazancın tam olarak iki katı 'değerinde' olması gerekmediğini öne sürerek, bireyin bugün *von Neumann-Morgenstern fayda fonksiyonu*, U(.), olarak bilinen bir fonksiyona sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna göre birey kumar oyunlarını değerlendirirken $x=\sum x_i p_i$ şeklindeki

beklenen değeri değil, onun yerine $u = \sum U(x_i)p_i$ şeklindeki beklenen faydayı kullanmaktadır (Machina 1987, 122).[42]

Bu paradoksa göre insanların kazanç faydaları onların kayıplarının faydasını geçmektedir. Yani bireyin marjinal fayda fonksiyonu onun servetinin azalan fonksiyonu haline gelmektedir (Samuelson 1977, 24,26). İnsanlar para kazanç ve kayıplarını beklenen ya da aritmetik ortalama değerlere göre değerlendirmemektedirler. Beklenen kazanç sonsuz olmasına rağmen birey bu kumara önemli miktarda parayı yatırmamaktadır (Machina 1982, 283).

İşte von Neumann ve Morgenstern analizlerini *St.Petersburg Paradoksu*'ndaki *beklenen fayda* (expected utility) ile *beklenen değer* (expected value) arasındaki farka dayanarak geliştirmişlerdir. Matematikçi olan von Neumann ile iktisatçı olan Oskar Morgenstern *beklenen faydayı* maksimize eden bir ilkeye dayanan karar teorisini geliştirmişlerdir. Beklenen fayda kriterini anlayabilmek için şu basit kumar oyunu örneğine başvurulabilir (Dawes 1988, 11-13). Aşağıdaki gibi iki oyun arasında bir seçim olduğu varsayılsın.

(a) %20 olasılıkla 45$ kazan, ya da hiçbir şey kazanma

(b) %25 olasılıkla 30$ kazan ya da hiçbir şey kazanma

---

[42] Beklenen fayda analizine giden yolda sırasıyla von Neumann-Morgenstern, Friedman-Savage hipotezi ve St.Petersburg Paradox'unun etkileri, fayda fonksiyonunun çıkarılmasında faydanın sınırlılığı (boundedness) tartışmaları ve buna Menger, Arrow ve Samuelson'un katkıları konusundaki tartışmaların genel analizi için bkz. Machina (1982, 277-284). Machina'nın bu çalışmasının asıl amacı ise beklenen fayda teorisinin temel davranışsal ilkesi olan 'bağımsızlık aksiyomunun' pratikte sistematik olarak ihlalinin sonuçlarını tartışmaktır. Bağımsızlık aksiyomu şudur: Eğer A, B ve C, S'nin elemanı ise $A \geq B$ olabilmesi için, $(Ap C) \geq (Bp C)$ olmalıdır Dawes, 1988, 152).

Her birinin beklenen değeri, kazanma olasılığıyla kazanılacak miktarın çarpımına eşittir. O halde (a) oyununun beklenen değeri 0.20 x 45$=9$ iken, (b) oyununnunki 0.25 x 30$=7.50$ olur. Fakat insanlar yalnızca beklenen değeri daha yüksek olduğu için (a)'yı seçmeyebilirler. Duruma göre 30$'ın, 45$'ın 4/5'inden daha fazla bir *faydaya* sahip olduğunu düşünebilirler. Bu durumda da (b) oyununu seçeceklerdir. Örneğin hafta sonuna parasız giren bir birey kendisini pazartesiye ulaştıracak olan bir parayı arzulayabilir. Bu durumda, birey 30$ ile 45$ arasındaki fayda farklılığını, bir şekilde para elde etmenin oranları olan 1/4 ile 1/5 oranlarına göre ihmal edilebilir bulabilir. Böyle bir tercih von Neumann ve Morgenstern'in teorisine göre 0.25 olasılıklı 30$'ın faydasının 0.20 olasılıklı 45$'ın faydasından daha büyük olmasıyla sonuçlanmaktadır. Cebirsel olarak 30$, 45$'ın faydasının 4/5'i kadar bir fazlalığa sahiptir. 30$'ın faydası U(30$) ile ve 45$'ın faydası U(45$) ile sembolize edilirse bu durumda 0.25 x U(30$)>0.20 x U(45$) olacaktır ki bu da yalnızca U(30$)/U(45$) > 0.20/0.25 = 4/5 durumunda geçerlidir.

Von Neumann ve Morgenstern'in çalışması karar vericilerin seçimleri belirli aksiyomları izlediğinde, bunlardan hareketle faydaların çıkarılabileceğini gösterdi. Alternatiflerden birisinin beklenen faydası diğerinden daha yüksek ise bu yüksek olan seçilmekteydi (Dawes 1988, 146).

Rasyonel seçim kavramının her türlü faydacı kökenden kurtulması yönündeki gidişat Savage'ın teorisi ile tamamlanmıştır. Savage'ın teorisi, sübjektif olasılığın kumar oyunundaki tercihlerin terimleriyle ve ilk kez beklenen fayda teorisinin aksiyomatik çıkarımını yapan von Neumann ve Morgenstern'in terimleriyle tanımlanabileceğini

gösterdi. Savage kendi teorisinin temel amacının normatif olduğunu düşünmekteydi. O karar verme yönündeki akıl yürütmenin implikasyonları ile ilgilenmekteydi ve bunu çözmek için de kendi aksiyomları ile mantık ilkeleri arasında analojiler kurmaktaydı. Asıl amacı ise mantığın belirsizliği de kapsayacak şekilde genişletilmesi yönündeydi. Savage olasılığı tercih terimleri ile tanımlamaktaydı. Çok paranın daha az olana tercih edildiği varsayımı altında, Savage'ın aksiyomlarına uyan ve A olayına bağlı olarak 100$'ı, B olayına bağlı olan 100$'a tercih eden kimse durumunda A'nın B'ye göre daha olasılık dahilinde olduğu söylenebilir. Savage bunu olasılığın sübjektif kavramsallaştırımı olarak görmektedir. Olasılığın sübjektif yaklaşımı bireyin akledilebilir davranacağını varsaymakta, fakat aynı durumla karşılaşan iki makul bireyin farklı tavır alabileceğini de reddetmemektedir. Savage tercihin seçim terimleri ile yorumlanması gerektiği konusunda ısrarlıydı. Aksiyomları tercih kavramının terimleri ile formüle edilmiş olsa da o seçimi çok daha temel bir kavram olarak görmekteydi. Yani amacı rasyonel tercih değil, bir rasyonel seçim teorisi geliştirmekti. Ona göre tercihlerin tam olmasının hayati önemi vardı. Yani f ve g gibi iki eylem türünde bunlar 'f güçlü bir şekilde g'ye tercih edilir', 'f ve g farksızdırlar' ve 'g güçlü bir şekilde f'ye tercih edilir' gibi üç durumdan birisinde olmalıydılar. Tamlık Savage'ın rasyonel seçim teorisi geliştirmesi için asli unsurlardan birisiydi. Eğer tercihler tam değilse seçimlerin tercihleri açığa çıkardığından söz etmek mümkün değildir. Yine bu tamlık sayesindedir ki tercihlerin tutarlılığına ilişkin ilkeler seçimlerin tutarlılığına ilişkin ilkelere tercüme edilebilirler (Sugden 1991, 757-758).

Von Neumann-Morgenstern ve Savage ile birlikte bireyin belirsizlik altında da rasyonel seçim yapabileceği

mantıksal olarak güvence altına alınmış oldu. Belirsizlik ortamında olasılık dağılımı yoluyla bireyin eyleminin rasyonelliği korunmuş olmaktaydı. Temel modele birkaç aksiyom ilavesiyle genişletilerek yeni bir şekil verilmiş oldu. Belirsizlik dünyasında fayda maksimizasyonu yerine beklenen fayda maksimizasyonu kavramı ikame edilmişti.

Görüldüğü gibi rasyonel seçim teorisinin kökenleri teorik iktisat ve istatistiktedir. Aslında rasyonel seçim teorisinin 1930'lardan 1950'li yıllara doğru evrimi, iktisadın kendi 'fayda' kavramını mevcut felsefi yüklerinden arındırıp, modern versiyonuna doğru geliştirmesi şeklinde de anlaşılabilir. İktisadi aktörlerin bireysel faydalarını maksimize etme peşinde oldukları yönündeki geleneksel yaklaşım, yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde çok etkili olan mantıkçı ampirizmin kıstaslarına vurulduğunda hayli problemli bir durum teşkil etmekteydi. Mantıkçı ampirizme göre bu kavram 'metafizik' yüklüydü ve metafizik önermeler tümüyle geçersiz addedilmekteydi. Bu yüzden iktisatta klasik fayda kavramının yerine modern fayda kavramının yerleştirilmesini, sıklıkla yapıldığı gibi, basit bir kavramsal netleştirme olarak görmek hatalıdır. Savage'ın katkılarıyla modern fayda kavramına geçiş, rasyonalitenin bir tutarlılık olarak analizine imkan tanımıştır (Nida-Rümelin 1997, 17).[43]

---

[43] Nida-Rümelin, klasik fayda kavramından modern fayda kavramına bu geçişin, araçsal ve egoist olarak pratik rasyonaliteden bir tutarlılık (coherence) olarak rasyonaliteye geçiş anlamına geldiğini ve bu tutarlılık olarak rasyonalite kavramının hem egoistik olanı hem de araçsal olanı geride bırakan ve ondan bağımsız olan bir kavram olduğunu öne sürmektedir. Bu çalışmanın genel tezi ise rasyonalite kavramının Batı düşüncesi içerisindeki seyrinin giderek araçsal bir karaktere doğru yol aldığı ve iktisadın da bu araçsallığın en radikal örneklerinden birisini

Rasyonalite kavramı bu gelişmelerden sonra iktisatta araçsal karakterinin en radikal boyutuna ulaşmış oldu. Kavram artık rasyonel seçim kavramı etrafında mantığın ve matematiğin aksiyomları çerçevesinde anlamlı olan ve kendisiyle ilgili tartışmaların büyük ölçüde matematiğin ikili bağıntı (binary relations) analizi çerçevesinde yürütüldüğü bir tarza büründü. Bu yüzden iktisattaki rasyonalite kavramının ulaştığı bu noktada temel tanımlanma biçimini ortaya koyabilmek için, onun iki temel özellik etrafında tanımlanmasının üzerinde durmak gerekmektedir. Bunlardan ilki rasyonalitenin tutarlılığı özelliği ya da sorunudur. İkincisi ise çıkar peşinde koşma olarak rasyonalite kavramıdır. Şimdi sırasıyla bu iki temel özellik çerçevesinde rasyonalitenin iktisattaki modern tanımına ulaşılmaya çalışılacaktır.

4.4. Tutarlılık olarak rasyonalite

Modern iktisatta rasyonalite, rasyonel davranış tanımlaması olarak çok önemli bir yer tutmaktadır. Modern iktisat teorisi öncelikle fiili davranışı rasyonel davranış olarak tanımlamakta ve daha sonra da rasyonel davranışın doğasını dar bir terminolojinin spesifikasyonuna indirgemektedir. İktisat teorisinde davranışın rasyonalitesi iki hakim ta-

---

oluşturduğu yönündedir. Nida-Rümelin ile ortaya çıkan bu farklılaşma bütünüyle adlandırma sorunu gibi görünmektedir. Çünkü onun klasik faydadan modern faydaya geçiş yönüdeki analizi ve rasyonalite kavramını tutarlılık (coherentist) ile sonuççuluk (consequentialist) olarak iki farklı tarzda tanımlaması, bu çalışmanın genel gidişatı ile uyumludur. Nida-Rümelin'in bir diğer adlandırma farkı tutarlılık olarak rasyonalite kavramındadır. Literatürün genellikle *consistency* olarak ifade ettiği bu özelliği o *coherence* olarak kullanmaktadır.

nımla dile getirilmektedir (Sen 1998, 12-14, Sen 1994, 385). Bunlardan ilki rasyonaliteyi seçimin içsel tutarlılığı olarak görmekte, diğeri de rasyonaliteyi bencil çıkarın maksimizasyonu olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla birey kendi çıkarının maksimizasyonu yönünde tutarlı kararlar verdiğinde rasyonel davranmış olmaktadır. Burada önce tutarlılık olarak rasyonalite kavramı üzerinde durulacaktır. Tutarlılık olarak rasyonaliteden kasıt kavramın ya da seçimin içsel tutarlılığıdır, bu da geçişlilik (transitivity) gibi mantıksal olarak zorunlu olduğuna inanılan temellere dayandırılmaktadır (Suzumura 1983, 19).[44] Standart içsel tutarlılık analizi, bazı ikili bağıntıya (binary relations) göre maksimizasyondan kaynaklanan fiili seçimler kümesini açıklama imkanına dayanmaktadır. Bazı formülasyonlarda sınırlı bir ikililiğe ihtiyaç duyulurken, diğer bazılarında seçim fonksiyonu bütünüyle ikili bağıntı tarafından temsil edilmektedir.

Rasyonel seçimin tutarlılığı ile ilgili literatür hayli zengindir. Örneğin Sugden (1985) minimal tutarlılık (minimal consistency) kavramını önermektedir. Minimal tutarlılık: Eğer $(x) = C((x))$ ise bütün uygun kümeler için $s = (x.y, ...) (y) \neq c (s)$'dir. Sugden'e göre (1985, 167) bu ilke bilinen tutarlılık koşullarının çoğunun içerdiği bir ilkedir. Minimal tutarlılık yukarıda değinilen ve α unsuru olarak da bilinen Chernoff koşulundan daha zayıftır.[45] Çünkü Chernoff koşulunda, $S_1 \subset S_2$ ve $x \in S1$ olduğu durumda x gibi bir nihai durum ve S_1, S_2 gibi uygun kümeler için şu koşul yerine gelmelidir: Eğer $x \in C(S_2)$ ise $x \notin C(S_1)$ 'dır. Bu

---

[44] Suzumura'nın da belirttiği gibi (1983, 19) bu geçişlilik ilişkisi zaman içerisinde önemli ampirik eleştirilere uğramıştır.

[45] Bunun için bkz Chernoff (1954).

koşul en temel rasyonalite koşullarından birisi olarak kabul edilir.

Yine Sugden'in de belirttiği gibi (1985, 167-68) seçim teorilerinin bir çoğunda temel kavram seçim fonksiyonu değil ama tercih nosyonudur ve bu X kümesindeki R ikili ilişkisi olarak yorumlanır. xRy 'x en azından y kadar tercih edilir' anlamındadır. Bu ilişki belirli bir çevre için tanımlansa da uygun kümenin kompozisyonundaki değişikliklerden etkilenmez. Genellikle bu ilişkide güçlü bir şekilde tercih P ile farksızlık ilişkisi I ile gösterilir, bu durumda da $xPy \Leftrightarrow (xRy \ \& \approx yRx)$ ve $xIy \Leftrightarrow (xRy \& yRx)$ 'dir. Tutarlılık koşulları da R ilişkisinin formu üzerine kısıtlamalar getirme ve seçim fonksiyonu ile tercih ilişkisi arasında belirli biçimlerde mütekabiliyeti gerekli kılma şeklinde formüle edilmektedir. Bireysel seçim teorilerinin birçoğunda ve bazı sosyal seçim teorilerinde tercihler bir sıralama (ordering) formuna sokulur. Yani R, X kümesi üzerinde tamlık, yansıtma ve geçişlilik ilişkisine sahip olmalıdır. Dahası tercihler seçimlerde açığa çıkmalıdır. Açıklanmış tercihler şartı denilen bu şart[46] şöyle formüle edilebilir: S gibi uygun

[46] Samuelson'un (1938) ortaya attığı açıklanmış tercihler teorisi tüketici davranışının rasyonelliğini talep fonksiyonları terimleriyle ortaya koymaktadır. Zayıf açıklanmış tercih aksiyomu olarak bilinen Samuelson'un bu yaklaşımına göre, x reddedilirken y'nin seçildiği bir durumda, y'nin varlığı halinde x'in seçilmesi imkansızdır. Diğer bir deyişle A kümesindeki y, x'e güçlü bir şekilde açıklanmış olarak tercih edilmektedir. Böyle bir durumda x herhangi bir y'ye açıklanmış olarak tercih edilemez. Yani A kümesinin reddedilmiş alt kümesi, A'nın seçilmiş kümesine hiçbir şekilde tercih edilemez (Bandyopadhyay and Sengupta 1991, 207). Samuelson'un bu kavramı daha sonra Houthakker (1950) tarafından güçlendirilmiş ve güçlü açıklanmış tercihler teorisi ortaya çıkmıştır. Geçişlilik varsayımı üzerine kurulan açıklanmış tercihler teorisinin bu aksiyomu daha sonra eleştirilere uğramış ve bu konuda geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Bunun için bkz Arrnstrong (1939, 1951), Georgescu-Roegen (1958)

kümeler için $C(S) = \{x/x \in S$ ve $(\forall y \in S)\ xRy\}$'dir. Bir seçim fonksiyonunun varlığı veri ise açıklanmış tercihler koşulu R tam, yansıtan ve acyclical olmalıdır. Dolayısıyla konvansiyonel bireysel seçim teorisi rasyonalite için iki şeyi gerekli saymaktadır. İlki açıklanmış tercihler koşulu ve ikincisi de bu koşulun geçişliliğidir. Açıklanmış tercihler Chernoff koşulundan daha güçlüdür ve Sugden'in önerdiği minimal tutarlılık ise bu ikisine göre daha zayıf bir koşul oluşturmaktadır.

Seçimin içsel tutarlılığının temel şartlarını Sen (1993, 500) şu koşullar olarak biraraya toplamaktadır:

1. Temel daralma tutarlılığı (α unsuru):
   $[x \in C(S)\ \&\ x \in T \subseteq S] \Rightarrow x \in C(T)$
2. Temel genişleme tutarlılığı (γ unsuru):
   $x \in \bigcap_j C(S_j)$ bir sınıftaki her S_j için $\Rightarrow x \in C[\bigcup_j S_j]$

α unsuru (ki Chernoff koşulu ya da ilgisiz alternatiflerin bağımsızlığı olarak da bilinir), S kümesinden seçilen ve T alt kümesine ait olan bir alternatifin aynı zamanda T'den seçilmesini gerektirmektedir. γ unsuru belirli bir sınıftaki her kümeden seçilen x elemanı aynı zamanda onların birliğinin içinden seçilmek zorunluluğunu ifade etmektedir.[47]

---

[47] Bu iki unsurun daha iyi anlaşılabilmesi için Walsh'ın (1996, 82) örneklerine de başvurulabilir. *Daralma* tutarlılığı, x_1 alternatifinin X kümesinden seçildiği ve x_1 alternatifinin X'in alt kümesi olan A'nın bir elemanı olduğu durumda, ilgili birey için seçenekler *daraldığında* bile x_1 'in hala seçilmesi gerekliliğini gösterir. Yani x_1 A'da hala ulaşılabilir bir elemansa, seçilmelidir. *Genişleme* tutarlılığı ise x_1 özel bir sınıfın her kümesinden seçiliyorsa, onun aynı zamanda bütün kümelerin birliğinden seçilmesi gerekliliğini ifade etmektedir.

Sonlu kümeler için bu ikisi, seçim fonksiyonuyla ortaya çıkan açıklanmış tercihler ilişkisinde ısrar eden seçim fonksiyonunun ikililiği (binariness) için gerekli ve yeterlidir. Açıklanmış tercihleri de şöyle gösterebiliriz:

3. Açıklanmış tercihler (R_c):
   $xR_c y \Leftrightarrow \exists S : [x \in c(S) \ \& \ y \in S]$

4. Seçimin ikililiği:
   $C(S) = [x | x \in S \ \& \ \forall y \in S : xR_c y]$

Bu şartlar rasyonel seçimin ikililiğini ve içsel olarak tutarlılığını, dolayısıyla geçişliliği, sağlamaktadır. Ama Sen (1993; 1994; 1998) seçim kümelerinin yalnızca *içsel* temelde tutarlılığını sorgulamakta ve eleştirmektedir. Ona göre (Sen 1998, 14) pür bir içsel tutarlılık pek de inandırıcı değildir. Çünkü gözlemlenen bir seçimler kümesindeki tutarlılık bu seçimlerin yorumuna ve seçime *dışsal* olan bazı özelliklere bağlı olmalıdır. Bu dışsal özellikler tercihlerin, amaçların, değerlerin ve motivasyonların doğasına ilişkin unsurlardır.

Sen (1993, 500), seçimle ulaşılmaya çalışılan amaçlar ya da değerler gibi *dışsal* unsurları hesaba katmaksızın bir seçimler kümesinin pür olarak içsel temellere dayalı bir şekilde tutarlı olup olmadığına ilişkin karar verilemeyeceğini dile getirmektedir. Bunun için de şu örneğe başvurmaktadır:

(a) $\{x\} = C(\{x, y\})$

(b) $\{y\} = C(\{x, y, z\})$

Bu tarz bir seçim standart içsel tutarlılık koşullarının birçoğunu ihlal etmektedir. İhlal edilen yalnızca zayıf ve

güçlü açıklanmış tercihler hipotezleri değil, aynı zamanda seçimin ikililiğinin (binariness) en zayıf gereklilikleri ve temel daralma ilkesi olan α unsurudur. x ve y arasındaki bir seçimde y'yi reddederek x'i seçen birinin menüye z ilave edildiğinde x'i reddederek y'yi seçmesi tuhaf karşılanabilir. Burada dikkat edilmesi gereken şey standart maksimizasyon varsayımlarına göre bu seçimdeki gerilimin ilk durumda x'in ikinci durumda da y'nin seçilmesi değildir. Çünkü seçici x ve y arasında kayıtsız ise bu seçimde bir tuhaflık ya da problemden söz etmek mümkün değildir. Oysa buradaki problem ilk durumda x'in seçilip y'nin *reddedilmesi* ve ikinci durumda da y'nin seçilip x'in *reddedilmesidir*.

Fakat buradaki tuhaflık ya da tutarsızlık, bireyin ne yapmaya çalıştığına ilişkin daha fazla şey bilindiğinde, yani bağlam bilindiğinde, anlaşılabilir hale gelir. Sen (1993, 501) bunu şu iki örnekle göstermektedir. Bireyin akşam yemeğinde masadaki meyve tabağında kalan son meyve (y) ile hiç meyve almayarak ondan vazgeçme (x) arasında bir seçim yaptığı farz edilsin. Birey kibar davranıp son elmayı almaktansa (y), hiçbir şey almama (x) seçeneğini seçmektedir. Bunun yerine tabakta iki elma olduğu durumda, birey hiçbir elma almama (x), elmalardan birisini alma (y), ya da diğerini alma (z) arasında bir seçim yapacaktır ve bu bireyin herhangi bir iyi davranış kuralını bozmaksızın elmalardan birini (y) seçebileceği söylenebilir. Diğer bir elmanın (z) ortaya çıkışı bu iki elmadan birinin kibarca seçilebilmesine imkan tanımıştır. Fakat bu seçim kombinasyonu, özelde bireyin değerleri ve vicdanı açısından bir 'tutarsızlık' arz etmese de, α unsuru da dahil olmak üzere standart bütün tutarlılık koşullarını ihlal etmektedir.

Sen'in (1993, 501) ikinci örneği de şöyledir: Bireyin kendisine sunulan kek dilimleri içinden bir seçim yaptığı

varsayılsın. O, (x, y)'den x'i, (x, y, z)'den y'yi seçmektedir. Eğer bu birey en büyük dilimi seçmeye çalışıyorsa (ki buna dışsal mütekabiliyet denebilir) —kek ölçülerinin lineer düzenli ve kolayca değerlendirilebilir olduğu veridir— bir yanlış yapmaktadır. Fakat birey onun yerine, tamahkar olarak görünmemek için ya da annesinden almış olduğu 'asla en büyük dilimi alma' öğüdüne uyarak bir sosyal uylaşımı takip ettiğinden, mümkün olan büyükçe bir dilimi almaya çalışıyor olabilir. Eğer dilimler büyükten küçüğe z, y, x şeklinde sıralanıyorsa, birey kendi ilkeleri doğrultusunda bütünüyle doğru hareket etmektedir. Onun ne yapmaya çalıştığını bilmeksizin, seçime konu olan dışsal unsuru bilmeksizin bireyin hatalı davrandığını söylemek mümkün değildir.

Üstelik her iki örnekteki bireylerde bir açıdan maksimizasyon davranışı sergilemektedirler. Fakat onların maksimizasyonu peşinde koştukları alternatifleri sıralaması menü ile birlikte değişmektedir. Üstelik bu, her bir menü için açık ve ikna edici maksimizasyon amaçlı bir sıralama olduğu gerçeğini yalanlamamaktadır. Sen buna menü-bağımlı davranış demektedir (Sen 1994, 385).

Sen (1993, 501-3) içsel tutarlılığın ihlaline yol açan sebeplerin muhtelif olduğunu dile getirmektedir. Bunları da sırasıyla durumsal seçim, menünün epistemik değeri ve reddetme özgürlüğü olarak sıralamaktadır. Bu ihlale ilişkin sebepler Sen'in de belirttiği gibi daha da artırılabilir. Fakat hepsinin gösterdiği şey, rasyonel seçimin pür içsel temellere dayalı bir tutarlılık analizinin sorunlu olduğudur.[48]

---

[48] Rasyonel seçim kavramı üzerine ufuk açıcı çalışmaları olan Sen'in, kendi asıl çalışma alanlarından biri sayılabilecek olan refah iktisadı bağlamında da rasyonel seçimin içsel tutarlılık sorunları üzerine düşündüğü-

Fakat Sen'in bu analizinin standart rasyonel seçim teorilerine köklü bir eleştiri getirdiğini söylemek zor. Çünkü bu analiz nihayetinde rasyonel seçimi ikili bağıntı içerisinde analiz edip onu genişletmektedir. Yani dışsal ilişkilerin de analize dahil olmasını sağlamaktadır. Ama seçimin pür mantıksal ya da rasyonel temeli bundan etkilenmemektedir.[49] Nitekim daha önce de belirtildiği gibi rasyonel seçimin geçişlilik özelliği ile ilgili eleştiriler de mevcuttur ve bu eleştirilerin hemen hemen büyük bir çoğunluğu bunu yine ikili ilişki analizi temelinde geliştirmektedirler. Yine tamlık ve bağımsızlık özellikleri de literatürde çok yoğun olarak tartışılmış ve buna yönelik birçok eleştiri ve tadilatlar yapılmıştır. Ama bütün bunların genel amacı neo-Walrascı genel denge analizinin anahtar teoremlerinin ispatı için pek de gerekli olmadıkları yönündedir. Yani ilgili tartışmalar ilgili matematik dili içerisinde, çoğu zaman ikili bağıntı olarak yapılmakta ve bir anlamda pür mantık tartışmaları çerçevesinde yürümektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan literatür ister standart kavrayışı destekleyenler, isterse de onu eleştiren-

---

nü belirtmek gerekmektedir. Rasyonel seçim teorisinin içsel tutarlılık kavramlarının kendine has sorunlarının yanında bunun sosyal seçim bağlamında yorumlanmasının getirdiği ilave sorunları tartıştığı ve daha sonra değinilecek olan şu çalışmalarına bakılabilir: Sen (1970; 1995; 1999).

[49] Sen'in yaklaşımı ile ilgili Ahmet İnsel'in şu yorumu (2000, 20) oldukça yerindedir: "Sen, özgürlükler etiğine uyumlu bir iktisadi analiz yaklaşımını, yöntemsel bireycilik, etik bireycilik ve siyasal liberalizmi birleştirerek başarmaya çalışır. Ortodoks olmayan araştırma programını, standart bir metodolojiyle yürütebildiği için, Hirschman'dan daha rahat bir biçimde egemen iktisat yaklaşımına kendini kabul ettirebildiği söylenebilir. Bu açıdan Sen, hem eleştirel hem de "uygun" bir iktisat yaklaşımının günümüzdeki önde gelen bir temsilcisidir. Zaten Sen'in yaklaşımının asıl önemli yanı, eleştirel olması değil, bireysel çıkar normuna bariz bir biçimde uymayan kuramsal araçlar geliştirerek, iktisat kuramının merkezine "değerleri" yerleştirebilmesidir".

ler şeklinde olsun, hep aynı araçsallık içerisinde yürütülmektedir. Neo-Walrascı aksiyomatizasyonun ana çerçevesini belirlediği bu tartışmalar, rasyonalite kavramını da hep o çerçeve içinde anlamlandırmaktadırlar.

Fakat burada ilgili rasyonalite tanımlamasının eleştirilerine geçmeden önce, yukarıda da değinilen rasyonel seçim teorisinin ikinci unsuru, yani bireysel çıkar peşinde koşma ilkesi üzerinde durmak gerekmektedir.

4.5. Bireysel çıkar peşinde koşma olarak rasyonalite

Neo-Walrascı teorinin rasyonalite kavramını tanımlarken ya da nitelerken kullandığı ikinci temel unsur bireysel çıkar peşinde koşma ya da başka bir deyişle bireysel çıkarın maksimizasyonudur. Rasyonalitenin bireysel çıkar peşinde koşma olarak yorumlanışının iktisatta uzun bir tarihsel geçmişi olduğu söylenebilir. Adam Smith'e kadar geri giden bir tarihsel miras söz konusudur. Fakat neo-Walrascı teorinin rasyonaliteyi yorumlarken dayandığı iki unsur olan içsel tutarlılık ve bireysel çıkar peşinde koşma aynı mantıksal zemine oturmamaktadır. Walsh'ın da belirttiği gibi (1994, 401), içsel tutarlılık kavramı neo-Walrascı teoride bireyin aksiyomatik karakterizasyonunda ifadesini bulmaktadır. Birey bir sıralama yapma kabiliyetine sahiptir ve bu kabiliyet doğrultusunda hareket eder ki bu sayede bireyin seçimleri rasyonalize edilmektedir. Oysa bireysel çıkar kavramı, belirli bir sıralama ile zaten seçim yapar bir şekilde karakterize edilmiş olan bireyin karakterizasyonuna *eklenmiş* (added) bir unsurdur.

Fakat bu *eklenmiş* kavram yukarıda da belirtildiği gibi iktisadın devamlılık silsilesi içerisinde sahip olduğu en

merkezi ve en fazla süreklilik arz eden kavramlarından birisidir. İktisat teorisinin en popüler olmuş ve en çok genel kabul görmüş olan kavramı, Adam Smith'den beri ve genelde ona mal edilen haliyle, kendi çıkarı peşinde koşan bireylerin oluşturduğu topluluğun fiyat sinyalleri yoluyla en etkin organizasyona kendiliğinden ulaştıkları iddiasını dile getirmektedir. Fakat kavramın kendisi iktisat tartışmaları içerisinde pek de açıkça ve ayrıntısıyla ele alınmaz. Bireysel çıkar peşinde koşma davranışın iktisatçılar açısından bir kavram olarak öneminden çok, yol açtığı sonuçlar açısından önemi vardır. Bireyler bu tarz davranışlarıyla niyetlenmedikleri bir etkinlikteki toplumsal düzenin ve etkinliğin ortaya çıkmasına yol açmaktadırlar.

Bu eklenmiş kavram ile tutarlılık olarak rasyonalite kavramı arasında mantıksal bir bağ olmaktan ziyade mantıksal bir bağımsızlığın söz konusu olduğu söylenebilir. Nida-Rümelin'e göre (1997, 19-20), faydacı teorinin maksimizasyon davranışı olarak yorumu (ki o buna, daha felsefi kökenlerini de ima ederek sonuççu yorum demektedir) rasyonel ajanın durumları değerlendirdiği (bu değerlendirme açık olmak zorunda değildir, kabaca ajanın kararlarıyla ifade edilebilir) ve eylemini seçtiği yönündedir. Bu eylem, durumların değerlendirilimesinin olasılık dağılımınca oluşturulmuş olan seçilmiş eylemin beklenen değerini maksimize eden bir eylemdir. Eğer bu beklenen değer maksimizasyonu rasyonel ajanın eylem *güdüsüdür* şeklinde ilave bir varsayım yapılırsa aslında tutarlılık olarak rasyonaliteden sonuççu optimizasyon teorisine geçilmiş olmaktadır. Birey, tercihleri tutarlı olduğunda rasyoneldir şeklindeki orijinal teori, bireyin durumları (states of the world) sübjektif değerlendirmesinin beklenen değerini maksimize ettiğinde rasyonel olduğu yönünde bir teoriye

dönüşmektedir. Oysa bu geçiş mantıksal olarak bir bağımlılık arz etmemektedir.

Bireysel çıkar kavramına yönelik de önemli eleştiriler vardır. Bunlardan ilki bu kavram yoluyla iktisadın etiği dışladığını öne sürmektedir. Çünkü bireysel çıkar peşinde koşma ifadesinin rasyonalite ile bağlantırılması, iktisatta etik ile ilgili yaklaşımların reddini de sağlamaktadır. Bireysel çıkar peşinde koşmayı rasyonalitenin tanımına yerleştirmek ve dolayısıyla bireysel çıkar peşinde koşma dışındaki eylemleri irrasyonel olarak nitelemek, fiili karar almada etiğin rolünü reddetmek anlamına da gelmektedir (Sen 1998, 15).

Sen'e göre (1998, 16) rasyonalite kavramını bir aracı olarak kullanma yönündeki metodolojik strateji, fiili davranışın bireysel çıkar maksimizasyonu şeklinde olduğuna ilişkin önermeye ulaşmada uygun değildir. İnsanların *fiiliyatta* daima kendi çıkarlarını maksimize etme peşinde olduklarını söylemek, *rasyonalitenin* kendi çıkarını maksimizasyonu gerektirdiğini söylemekten biraz daha makul bile sayılabilir. Bir *fiiliyat* olarak evrensel bencillik hatalı olabilir, fakat *rasyonalitenin* bir gerekliliği olarak evrensel bencillik düpedüz saçmadır. Rasyonalite ile bireysel çıkar maksimizasyonunun eşitlenmesi ve sonra fiili davranışı rasyonel davranışla tanımlamanın karmaşık süreci, iktisat teorisinde fiili davranışın spesifikasyonunda çıkar maksimizasyonu varsayımı için makul bir temel bulma niyetinin bir sonucudur.

Oysa Sen'e göre (1998, 21) bireysel çıkar davranışı probleminde iki farklı unsuru birbirinden ayırmak gerekmektedir. İlk problem insanların fiiliyatta bencil çıkar yönelimli davranıp davranmadıklarıdır. İkinci problem ise, eğer insanlar böyle davranıyorlarsa onların etkinlik gibi

belirli başarılara ulaşıp ulaşmadıklarıdır. İktisat teorisinde bu soruların cevabı yukarıda da belirtildiği gibi Smith'e başvurularak olumlu cevaplandırılmakta ve gerekli meşruiyet de buradan sağlanmaktadır. Bu da bu çalışmanın başlarında da bahsi geçen *Das Adam Smith Problem* tartışmasına da kaynaklık eden bir tartışmayı doğurmaktadır.[50]

Walsh (1996, 120) Parfit'in örneğinden hareketle oyun teorisinin 'mahkum ikilemi'nin bireysel çıkar peşinde koşma yaklaşımının kendi kendini bozguna uğratan (self defeating) bir yönü olduğunu düşünmektedir. Aşağıdaki diyagramda gösterilen mahkum ikilemi çok bilinen bir örnektir.

Mahkum İkilemi

		Tom	
		İtiraf eder	Sessiz kalır
Dick	İtiraf eder	*Her biri 8'er yıl yer*	*Tom 10 yıl yer, Dick serbest kalır*
	Sessiz kalır	*Dick 10 yıl yer, Tom serbest kalır*	*Her biri 2'şer yıl yer*

Tom ve Dick suç sanıklarıdır. Eğer mahkumlar bireysel çıkar maksimizasyonu peşindeyseler, diğer mahkumun ne yaptığına bakmaksızın Tom ve Dick'in ayrı ayrı yapma-

[50] Sen (1998, 22-28) Smith'de bencil çıkar davranışını merkeze alan bir analiz olduğuna ilişkin hakim yaklaşımı eleştirmekte ve bir ahlak profesörü ve öncü bir iktisatçı olan Smith'in insan varlığını geniş kavrayışının iktisat teorisince daraltılarak bu yüzden iktisadın kendisinin de daraltığını, etik ile olan bağını kopardığını ileri sürmektedir. Smith'in bireyin kendi çıkarı peşinde koşmasına yönelik iktisat teorisinde öncü isim olarak anılmasını benzer bir perspektiften eleştiren Walsh'a da (1996, 114-118) bakınız.

ları gereken şey itiraf etmeleridir. Çünkü bu onları iki yıllık hapisten kurtaracaktır. Fakat bireysel çıkarın onlara dikte ettiği gibi Tom ve Dick'in her ikisi de itiraf ederse, her ikisinin de sessiz kalacağı duruma göre çok daha ağır bir cezaya çarptırılacaklardır. O halde bireysel çıkar temelli bir seçim doğrudan kollektif olarak kendi kendini bozguna uğratmaktadır. Hatta Walsh (1994, 403), buradan hareketle, diğerlerinin de davranmasını istediğin tarzda davran şeklindeki Kant'ın kategorik buyruğuna dayalı olan rasyonalite kavramının daha uygun olduğu sonucuna varmaktadır. Çünkü bu Kantçı anlayış altruism değil, ama bir çeşit rasyonalitedir.[51]

Gerçekten de oyun teorisi gibi, iktisadi ajanların karşılıklı davranışlarının birbirlerini etkilediği durumlar dikkate alındığında standart rasyonel seçimin maksimizasyon varsayımının en iyi sonucu vermeyebileceği görülmektedir. Yukarıdaki örnekte mahkumlar sessiz kalmayı seçtiklerinde, yani bir işbirliği stratejisi izlediklerinde, aslında maksimizasyon ilkesine aykırı davranmış olmaktadırlar. Bu çok açık 'irrasyonel' davranış, ortaya her iki mahkum için de daha iyi bir sonuç çıkardığından, daha avantajlı görünmektedir. Nida-Rümelin (1997, 108-109) bu davranışı açıklamaya çalışan dört çözüm modelini ayırdetmektedir. Bunların ilki irrasyonalite çözümüdür. Bu çözümde işbirliği davranışı katılımcıların fiili alternatif sonuçların bilgisinden yoksunluğu, katılımcıların durumun yapısını kavramayacak bir zihni yeteneğe sahip ol-

---

[51] Rasyonalitenin kendi kendini bozguna uğratabileceğine (self defeating) ilişkin oyun teorisi bağlamında birçok örneğe başvurarak konuyu tartışan ve yine Kantçı kategorik buyruğu öne çıkaran Sugden'in çalışmasına da (1991, 774-782) bakılabilir.

maması, katılımcıların kararlarının spontanlığı gibi unsurlarla açıklanmaktadır. Yani enformasyon eksikliği, epistemolojik irrasyonalite ya da subjektif değerlemenin tutarsızlığı gibi unsurlar yoluyla davranış çözümlenmeye çalışılmaktadır. İkinci çözüm *Shaftesbury* çözümüdür. Buna göre işbirliği davranışı kararı, egoist dürtülerden ayrı olarak, tarafların altruist dürtülerini öne çıkarmaktadır. Taraflar diğer tarafı çok fazla yaralayacak bir davranışa altruizm ve benzeri duygular sayesinde girişmemektedirler. Üçüncü çözüm *Hobbescu* çözümdür. Bu çözüm, toplumda suçluyu itiraftan alıkoyan yaptırımların mevcudiyetini vurgulamaktadır. Örneğin suçlu itirafçı olduğunda, özellikle örgütlü suçlarda, bu örgüt tarafından belirli cezalara çarptırılabileceği yaptırımıyla hareket edebilir. Dördüncü çözüm, yukarıda da değinilen, Kantçı çözümdür. Bu durumda bireyler davranışlarını daha kollektif bir rasyonaliteye dayandırmaktadırlar. Kantçı formülle söylemek gerekirse, onlar mahkumların 'küçük dünyalarında' genel bir kanun olmasını arzuladıkları bir eylem buyruğuna göre hareket etmektedirler.

Nida-Rümelin'e göre siyaset biliminde üçüncü tip çözüm, iktisatta ikinci tip çözüm, sosyal psikolojide birinci tip çözüm ve etikte de dördüncü tip çözümler hakimdir. Burada Nida-Rumelin'in iktisat için hakim çözümün ikinci tip olduğunu söylemesi, konuyu işbirliği davranışı çerçevesinde yorumlamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü iktisadi ajan, standart yaklaşımda maksimizasyon davranışı gösteren bir birey olarak varsayılır. Bu durumda ise daha uzun süreli bir cezaya çarptırılmaktadır. O halde iktisadi ajanın oyun teorisi bağlamında rasyonel olduğunu ortaya koyabilmek için şu iki durumdan birinin geçerli olması gerekmektedir. İlki, mahkumların rasyonel olarak

maksimizasyon davranışı sergilememeleri gerektiğini savunmaktır. İkincisi ise rasyonel işbirliğinin (cooperation) maksimize edici olduğunu öne sürmektir. İşte iktisadi rasyonalite modeli, oyun teorisi bağlamında bu ikinci durumu kanıtlamaya çalışır (Nida-Rümelin 1997, 110).

Sen'in tutarlılık olarak rasyonalite kavramına getirdiği eleştiriler ve onu genişletme çabası ile iktisadi ajanın davranışının rasyonelliğini bu davranışların birbirinden bağımsız değil ama birbirine bağımlı olduğu durumda ortaya çıkan sorunları inceleyen oyun teorisi, nihayetinde rasyonalite kavramının 'içeriden' sorunlarına değinip, ona 'içeriden' çözümler bulmaya çalışmaktadırlar. Bundan sonraki bölümde biraz daha 'dışarıdan' sayılabilecek olan eleştiriler de gündeme getirilecektir.

4.6. Sosyal Seçim ve Kollektif Rasyonalite

'Rasyonel seçim' kavramı buraya kadar bireyin seçimleri temelinde ele alındı. Rasyonel seçim teorisi esasında bireyin davranışını tanımlayan ve bu davranışın rasyonelliğinin ikili bağıntılar analizi yoluyla netleştirildiği bir teoridir. Bireyin davranışının rasyonel olup olmadığını belirleyebilmek için sembolik mantığın ve aksiyomatik matematiğin diline müracaat edilerek hatları son derece belirgin ve kesin bir rasyonel davranış tanımlaması peşinde koşulmaktadır. Birey davranışının rasyonelliği iki temel varsayım üzerine dayandırılmaktadır. Bunların ilki birey davranışının içsel tutarlılığı, ikincisi de bireysel çıkar (maksimizasyonu) peşinde koşma özellikleridir. Birey davranışı her iki özelliği haiz olduğunda rasyonellik tanımlamasını haketmektedir. Davranışın içsel olarak tutarlı olabilmesi

için geçişlilik, tamlık, yansıtma, süreklilik gibi bir dizi mantıksal koşulu yerine getiriyor olması gerekmektedir. Bu koşulların sayısı artıp azalsa da, literatürdeki en hakim koşullar yukarıda sayılanların ilk üçünden oluşmaktadır. Gerçi, daha önce de değinildiği gibi, bu koşulların bir çoğu, ki bunlara en temel koşullardan birisi olan geçişlilik de dahildir, literatürde çeşitli biçimlerde eleştirilmiştir. Ama bütün bu eleştiriler yine aynı aksiyomatik matematiksel dil içerisinde yapılmaktadır ve çoğunlukla bu eleştirilerin amacı ilgili koşulları geliştirmek ve genişletmek yönündedir. Yani söz konusu olan, bu koşulların kökten reddi değil ama kendi aksiyomatik dili içerisinde daha anlamlı hale getirme çabasıdır. Rasyonel seçim modelinin ikinci unsuru olan bireysel çıkar maksimizasyonu kavramı bu aksiyomatik dile *eklenmiş* bir karakter arz etmektedir. Bu eklenmişlik ile ilgili tartışmalara daha önce değinildiği için bunlar bir yana bırakılırsa denebilir ki, iktisadın en eski varsayımlarından birisi olan bu ikinci unsurla birlikte bireyin davranışı, hatları çok belirgin bir tanımın içine yerleşmiş olmaktadır.

Bu birey davranışı modeli matematik dilinin de yardımıyla[52] neoklasik teorinin çok bütüncül, tutarlı ve güçlü bir

---

[52] İktisat biliminin matematiği 'yardımcı bir dil' olarak kullandığı yaygın kanaatlerdendir. Bu konuyu eleştirenler bile çoğu zaman ilgili kullanımın derecesine atıf yaparak bir eleştiri getirmektedirler. Oysa 1950'li yıllar sonrası disiplinin seyrini belirlemiş olan temel nitelikteki çalışmalarda matematiğin yardımcı bir dil olduğunu söylemek biraz eksik kalmaktadır. Çünkü bu çalışmalar çoğunlukla matematik dili ve mantığı içerisinde yalnızca anlamlı olan ve çoğu zaman matematik içi tartışmalar olarak da nitelenebilecek olan çalışmalardır. Bizzat bu çalışmanın konusu olan rasyonel seçim tartışmaları ve özellikle de içsel tutarlılık tartışmaları yalnızca sembolik mantık içerisinde anlaşılabilir bir dile sahiptirler. Bunun gündelik dile tercümesi işin vulgarizasyonu anlamına gelmektedir.

teori olarak ifadesine imkan vermiştir. Neoklasik teorinin bu gücü iktisattaki heterodoks okulları büyük ölçüde marjinalleştirip, neoklasik teorinin kendisinin iktisat biliminin bütününü ifade eder tarzda kullanımının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Rasyonel seçim modeline dayalı ortodoks analiz, kendi yapısını pekiştirdikten sonra bu modeli ve temelindeki metodolojik bireyciliği komşu disiplinlere ihraç etmeye bile başlamıştır. Literatürde metodolojik emperyalizm adı verilen bu olgunun aslında iki yönü olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Bunun ilki, rasyonel seçim modelinin sosyoloji, siyaset bilimi gibi komşu disiplinlerce de kullanılmaya başlanmasıdır. İkincisi ise iktisadın ihmal ettiği kendi kavramlarına dönük, yani içe dönük emperyalizmi olarak adlandırılabilir. Daha önce kara kutu muamelesi gören firmaların ve kurumların rasyonel seçim modeli çerçevesinde analize dahil edilmeleri bunun örneklerindendir.[53]

İktisat metodolojik bireyciliğe dayandığından, birey davranışının temsilinde ikili bağıntılar çerçevesinde bir rasyonel seçim modeline dayanmak mümkün olmaktadır. Fakat işin bir de sosyal/toplumsal boyutu vardır. Bu sosyal boyutun analizi de genel metodolojik tutarlılık gereği metodolojik bireycilik çerçevesinde yapılmak zorundadır. Bunu da iktisatçılar sosyal seçim teorisi vasıtasıyla aşmaya çabalamışlardır. Sosyal seçim teorisi yukarıdaki bağlam esas alındığında iktisadın metodolojik bireyciliği ve rasyo-

[53] Özellikle 1970'li yıllar sonrası gelişen bu literatürün heterodoks karakterini öne çıkaran iddialar mevcutsa da, ilgili literatürün en temelde ortodoksiyi geliştirmek ve genişletmek amacı gütmek bakımından ve yine temel epistemolojik yönelim açısından ortodoks bir karakter taşıdığı söylenebilir.

nel seçim mantığının içe dönük bir emperyalizm hareketi olarak toplumu analiz için kullanması anlamına gelmektedir. Gerçi iktisattaki refah iktisadı tartışmaları, rasyonel seçim teorisinin 1950'li yıllar sonrasındaki biçimlenişinden hayli eskidir ve hatta iktisadın bizzat kökenlerine kadar uzanmaktadır. Ama ilgili tartışmalar 1950'li yıllar sonrasında 'yeni refah iktisadı' denilen ve dönemin rasyonel seçim modelini esas alan bir çerçeveye oturmuştur. Bu anlamda içe dönük bir 'metodolojik emperyalizmden' söz edilebilir.

Bu bölümde temeli metodolojik bireyciliğe dayalı rasyonel seçim modeli olan bir analiz biçiminin mantığının rasyonel bir sosyal karar verme ya da rasyonel bir sosyal seçim teorisine dönüştürülebilme sorunları üzerinde durulmaktadır. Bunun için de öncelikle sosyal seçim teorisinin çok genel hatlarıyla tarihine değinildikten sonra, kavramın rasyonalite özelindeki tartışmaları ele alınacaktır.

Bireyin rasyonel seçimi ile herhangi bir topluluğun seçimini özdeş saymamız mümkün değildir. Burada iki seçenek gündeme gelmektedir. İlki toplumu tek bir birim, tek bir kimlik olarak ele almak ve onun karar verme sürecini bu tek birimin karar vermesiyle eş kılmak yoluyla olabilir. Bu tercih metodolojik anlamda bütüncü bir yaklaşımı yansıtacaktır ki bu, neoklasik teorinin metodolojik bireyciliğinin karşı kutbunu oluşturmaktadır. Metodolojik bireycilik ise toplumu içindeki tek tek bireylerin bir toplamı olarak tasavvur ettiği için diğer bir kutbu oluşturmaktadır. Ama söz konusu olan bu toplumun sosyal seçimi olduğunda aynı sonuca varmak güçleşmektedir. Çünkü toplumun varlığı tek tek bireylerin toplamı olarak tasavvur edilebilirken, ilgili toplumun sosyal seçimi bu toplumun bireylerinin tek tek rasyonel seçimlerinin toplamları anlamına gelmeyebil-

mektedir. Bunu Arrow'un (1963, 3) şu basit örneğine başvurarak açıklamak mümkündür: A, B ve C ile temsil edilen üç alternatif ve 1, 2, 3 ile temsil edilen üç bireyin olduğu varsayılsın. Diyelim ki 1. birey A'yı B'ye ve B'yi de C'ye (ve dolayısıyla A'yı C'ye) tercih ediyor olsun. 2. birey B'yi C'ye ve C'yi A'ya (ve dolayısıyla B'yi A'ya) tercih ediyor olsun. 3. birey de C'yi A'ya ve A'yı B'ye (ve dolayısıyla C'yi B'ye) tercih ediyor olsun. Bu durumda kollektif bir tercihe nasıl ulaşılabilir? Bir çoğunluk A'yı B'ye tercih etmekte ve diğer bir çoğunluk da B'yi C'ye tercih etmektedir. Bu durumda toplumun A'yı B'ye ve B'yi C'ye tercih ettiğini söyleyebiliriz. Bireylerin rasyonel davrandığı bilindiğine göre, bunların tek tek toplamından oluşan toplumun davranışının da rasyonel olduğu varsayılabilir. Bu durumda da A'nın C'ye tercih edildiğini, içsel tutarlılık koşulları gereği, söylememiz gerekmektedir. Fakat gerçekte toplumun bir diğer çoğunluğu C'yi A'ya tercih etmektedir. O halde bireyden kollektif beğenilere ya da tercihlere doğru giden yöntem rasyonellik koşulunu sağlamamaktadır.

Bireysel seçimlerin toplamlarının rasyonel bir sosyal seçime yol açıp açmadığı ve bu anlamda sosyal maksimizasyonu gerçekleştirebilecek olan bir yöntemin bulunup bulunamayacağı problemi ile ortodoks teoride sosyal seçim teorisi ilgilenmektedir. İnsanların, insanlar ile ve insanlar için seçimlerini yansıtan ve bunu rasyonel yapmanın yöntemini arama işi sosyal seçim teorisinin görevidir. Sosyal seçim teorisi sosyal refah, kamu yararı ya da fakirlik gibi konularda bireylerin tercihleri, ilgi ve çıkarlarındaki farklılıkların topluma ilişkin nasıl toplamlar olarak ifade edilebileceği ile uğraşmaktadır. Toplumun şunu ya da bunu seçtiğini ya da toplumun şunu ya da bunu seçmesi gerektiğini belirleyen rasyonel bir temelin olup olmadığını

araştırır. Aslında sosyal seçim teorisi çok farklı konuları bünyesinde barındıran oldukça geniş bir alt disiplin görünümündedir. Çoğunluk kuralının ne zaman açık ve tutarlı kararlar ortaya çıkardığı, toplumun farklı üyelerinin farklı çıkarlarına dayalı kararların toplum için ne kadar iyi olabileceği, toplumdaki belirli kesimlerin fakirliklerinin nasıl ölçülebileceği ve bunun nasıl giderilebileceği, kamu mallarının nasıl değerlendirilebileceği ve bunun kararının nasıl verilebileceği gibi konuların tümü sosyal seçim teorisi altında incelenmektedir (Sen 1999, 349-50). Ama buradaki asıl odağın sosyal seçim teorisinin rasyonellik ile olan ilişkisi olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Geleneksel refah iktisadı Edgeworth, Marshall ve Pigou gibi faydacı felsefeye bağlı iktisatçılarca geliştirilmiştir. Bu iktisatçıların asıl ilham kaynağı ise Jeremy Bentham'dır. Bentham, farklı bireylerin çıkarlarının onların faydaları formunda toplanması yoluyla sosyal çıkara ilişkin bir yargıya ulaşmada faydacı kalkülüsün kullanılmasının öncülüğünü yapmıştır. Bentham'ın ve genel olarak faydacıların temel ilgisi toplumun toplam faydası üzerine odaklanmaktaydı. Ama burada ilgili toplam faydanın bölüşüm sorunları dikkate alınmamaktaydı. Refah iktisadının şekillenmesinde faydacılığın çok büyük bir etkisi olmuştur. Bu etki uzun yıllar faydacı kalkülüsün sorgusuz kabulüne yol açmıştır. Fakat 1930'lu yıllarla birlikte faydacı refah iktisadı çok yoğun eleştirilere uğramaya başlamıştır. Bu eleştiriler faydacıların yalnızca faydanın toplanması ile ilgilendiği ve bunun bölüşüm kısmına kayıtsız kaldığı itirazından kaynaklanmamıştır (Sen 1999, 352). Aksine Lionel Robbins ve diğerlerinin başını çektiği bu hareketin asıl itirazı faydanın kişiler arası mukayese edilebilirliğine yöneldi. Çünkü faydanın kişiler arasında mukayese edile-

bilirliği her zaman bölüşüm sorununu gündemde tutmaktaydı. Lionel Robbins'in bu kavrama itirazı ise kendi döneminin hakim felsefi söylemi olan mantıksal pozitivizmden destek almaktaydı. Buna göre faydanın kişiler arasında mukayese edilebilirliği kavramı bütünüyle metafizik bir kavram olarak geçersizdi. Çünkü mantıksal pozitivizme göre bir önermenin bilimselliği onun doğrulanabilirliğine bağlıydı. Ampirik karşılığı olmayan önermeler, ki bunlar genelde metafizik önermeler olarak adlandırılmaktaydı, bilimsel önermeler olarak kabul görmemekteydiler.

Bireysel faydaların mukayese edilebilirliğine yönelik itirazlar, refah iktisadı tartışmalarının yeni refah iktisadı kavramı altında bir dönüşüme uğramasına yol açmıştır. 1940'lı yıllarda ve özellikle de 1950'lerde yerleşecek olan bu kavramın ilk izlerini Robbins'in itirazından sonra Hicks'in analizinde bulmak mümkündür. Hicks'e göre (1939, 699-700) iktisadi sistem her ne kadar araçların amaçlara göre ayarlanmasının bir mekanizmasını sunmakta ise de, bu amaçlar tek bir amaçlar sistemi değillerdir. Onun yerine toplumdaki bireyler adedince bağımsız sistemlerden söz edilebilir. Bu durumda herhangi bir iktisadi organizasyonun etkinliğinin sınanması çabası beyhude bir çabaya dönüşmektedir. Çünkü bu durum farklı ilkelere göre çalışan hadsiz sayıdaki termometre ile ateş ölçmeye çalışmak gibi birşeydir. Hicks'e göre bu sorunu aşmanın, ilk ikisi tatmin edici olmadığından reddedilmesi gereken, üç yolu vardır. İlki, araştırmacı toplumdaki bireylerin tercih skalası yerine kendi termometresini kullanabilir. Yani toplum için neyin iyi ve neyin kötü olduğuna kendi karar verebilir ki bu ancak bir peygamberin ya da sosyal reformcunun işidir, iktisatçının işi değildir. Bu yöntem bilimsel de değildir. İkincisi, araştırmacı ilgili termometrelerden gelen

bilgileri mümkün olduğunca toplamaya ve bir 'ortalama' bulmaya çalışabilir. Bu yöntem Marshall, Edgeworth ve Pigou'nun geleneksel yöntemleridir. Bu yöntemin kabul edilmeme gerekçesi ise ilgili parçaları 'ağırlıklandırmadan' toplama ulaşmanın mümkün olmamasıdır. Bu durumda da bir ağırlık sistemini diğerine tercihimizin makul bir sebebini göstermek mümkün değildir. Üstelik Marshall ve Pigou fakirler ve zenginler için paranın marjinal faydalarındaki varyasyonları dikkate almamaktadırlar. Üçüncüsü ise bireysel tercihlerin heterojenliğini aşmak için kazananlar ve kaybedenler arasında hipotetik tazmin ödemeleri kavramına izin vermektir. Fakat Hicks'in bu önerisinin de çok ciddi mantıksal sorunlarının olduğu ortaya çıkmış, dolayısıyla bu önerinin de yeni refah iktisadına güçlü bir temel oluşturamayacağı anlaşılmıştır. Dolayısıyla Hicks'in kolayca bir kenara attığı faydaların ağırlıklarının toplanması önerisi yeni refah iktisadının bir safhası olarak, Arrow'un çabasına uzanacak bir tarzda, daha dikkatli bir analizi haketmeye başlamıştır (Suzumura 1983, 2).

1940'lı yıllarla birlikte kişiler arası fayda mukayesesi yeni refah iktisadında yerini sosyal gelişmede temel kriter olarak Pareto mukayesesine bıraktı. Bu kriter ise, yalnızca ilgili değişim herkesin faydasını artırdığında yeni bir alternatifin daha iyi olduğunu öne sürmekteydi. Ya da bu kritere göre, yeni alternatif diğer bireylerin çıkarları aynı kalırken en azından bir bireyin faydasını artırıyorsa daha iyi olarak kabul edilmektedir. Pareto etkinliği kavramı böylece yeni refah iktisadı kavramının temel kriteri haline geldi.

1930'lu yıllarda başlayan bu tartışma 1951 yılında Arrow'un *Social Choice and Individual Values* adlı kitabıyla (Ar-

row 1963) en olgun ve modern formuna ulaştı.[54] Arrow'un bu çalışmada ortaya koyduğu genel olanaklılık teorisi (general possibility theorem), ki literatüre olanaksızlık teorisi (impossibility theorem) olarak yerleşmiştir, sosyal seçim teorisi çalışmalarının yönelimini belirlemiştir. Arrow bu teoriyi dört koşul çerçevesinde açıklamaktadır.[55] Bu koşulların ilki, bireysel tercihlerden sosyal tercihe gitmenin bir yöntemi olarak sosyal refah fonksiyonu bireysel sıralamaların mantıksal olarak mümkün bütün kümelerini kapsamalıdır, buna Sen kısıtlanmamış alan (unrestricted domain) adını vermektedir. İkinci koşul, sosyal refah fonksiyonu Pareto ilkesinin zayıf formunu tatmin etmelidir. Yani eğer herkes x'i y'ye tercih ederse, toplum da x'i y'ye tercih etmelidir. Bu zayıf Pareto ilkesidir. Üçüncüsü, bir alternatifler kümesi içinden yapılan sosyal seçim, bireylerin sıralamalarının başka bir yerden değil ama yalnızca bu alternatifler içinden yapılıyor olmasını gerektirmelidir. Örneğin A ve B ile ilgili bir başkanlık seçiminde seçim, seçmenlerin A ve B arasındaki sıralamalarına dayanmalıdır, yoksa seçmenlerin A ve Lincoln ya da Lincoln ve Lenin arasındaki sıralamalarına değil. Bu koşula ilgisiz alternatiflerin bağımsızlığı denmektedir. Dördüncüsü, sosyal refah fonksiyonunun diktatoryel olmamasıdır. Yani x'i y'ye tercih eden herhangi birinin bu tercihini topluma da empoze edebileceği bir iktidar konumu olmamalıdır. Bu da diktatörlük olmayan durum (nondictatorship) olarak adlandırılmaktadır.

---

[54] Refah iktisadının 1930'lu yılllardan Arrow'un aksiyomatizasyonuna kadar geçirdiği evrede Robbins, Bergson ve Samuelson ve Scitovsky'nin katkıları için bkz. Sen (1970).

[55] Bu koşulların sıralaması ve notasyonunda Sen'in notasyonları ve sıralaması tercih edilmiştir. Bu koşullar için bkz. (Arrow 1963, 22-33; Sen 1970, 37-38, 41-42).

Arrow bu dört koşulun birarada ve eşzamanlı olarak varolamadığını kanıtladı. Buna Arrow'un olanaksızlık teorisi denmektedir. Bu dört *rasyonel* koşulun aynı anda tatmin edildiği *rasyonel* bir çözüm yoktur. Koşulları eşzamanlı var kılma çabası mantıksal bir tutarsızlıkla sonuçlanmaktadır. Sosyal seçimde ortaya çıkan bu mantıksal tutarsızlığı pratikte aşan tek çözüm diktatörlüktür. Fakat bu Sen'in de (1999, 351) belirttiği gibi politik anlamda katılımcı karar alma ilkesinden vazgeçmeyi gerektirmekte ve refah iktisadında da toplumdaki farklı insanların heterojen çıkarlarına duyarlılığını bütünüyle yitiren bir analiz biçimini ortaya çıkarmaktadır.

Sosyal seçim teorisi tartışmalarında daha uyumlu ve biraz daha tutarlı sonuçlar elde etmek için ilgili koşulları biraz esneterek sonuçlar alınmaya çalışılmıştır. Bunlar özellikle kısıtlanmamış alan koşulu üzerinde tadilatlar yapma yoluyla denenmiştir. Özellikle bunlar oy verme davranışı ve çoğunluk kuralı ile ilgili çalışmalarda kendini göstermektedir. Fakat pür aksiyomatik koşullar dikkate alındığında sosyal seçimin rasyonalitesini zedeleyen tutarsızlık geçerliliğini korumaktadır. Pür aksiyomatik mantık yerine eşitlik ve adalet gibi seçmen davranışına eklenen moral değerlerle ancak daha tutarlı modeller ortaya çıkarılabilmektedir.

Arrow'un olanaksızlık sonuçları tercihlerin 'etkin', 'demokratik' ve 'rasyonel' bir toplamının (aggregation) yapılamadığını göstermekteydi. Bu kötümser tablo refah iktisadının aleyhinde bir argüman olarak da kullanılmış olsa da, bu kötümser yoruma itiraz edip yeni çözüm yolları peşinde koşan çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin Amartya Sen, Arrow'un olanaksızlık teorisinin bir vazgeçmeyi değil ama bir angajmanı davet ettiğini öne sürmektedir (Sen

1999, 365). Sen'e göre demokratik kararlar elbette bazen tutarsızlıklara yol açabilir. Zaten bu durum bir ölçüde gerçek dünyanın bir özelliğidir. Tutarsızlıklar bazı durumlarda diğerlerine göre daha fazla görülür. Bu yüzden durumsal farklılıkları tanımlayıp, uzlaşı ve oydaşma kararları ile sonuçlanabilecek süreçleri karakterize etmek pekala mümkündür.

Bunun için de yapılması gereken şey olanaksızlık sonuçlarını ciddiye alıp bu çerçevede çalışmalar yapmaktır. Bu yalnızca gündelik politikanın tutarsızlıklarını kapsayacak tarzda değil, bir bütün olarak topluma sosyal refah yargıları oluşturmak için güvenli bir çerçeve imkanını sorgulayacak tarzda olmalıdır. Olanaksızlıklar, eşitsizliğin normatif değerlendirmesi için, fakirliğin değerlendirilebilmesi için, ya da özgürlüğün çiğnenmesini ve tiranlığın teşhisi için düzenli ve sistematik bir çerçeve olanağı elde edilebilmesine karşı kullanılmalıdır. Bu da bu tarz değerlendirmeler için gerekli olan tutarlı bir çerçevenin ortaya çıkmasını engellediği gibi sistematik olarak politik, sosyal ve iktisadi yargıların oluşturulmasını da engellemektedir.

Sen ise bütün bunlara karşı inşacı (constructive) bir refah iktisadı ve sosyal seçim teorisi olanağının, ancak bu seçimin enformasyonel temelinin genişletilmesi yoluyla bulunabileceğini öne sürmektedir. Enformasyonel temelin genişletilmesindeki hayati nokta, bireysel avantajlar ve iyilik halinin (well-being) kişilerarası mukayesesinin kullanımıdır. Kişilerarası mukayesenin reddi yalnızca makul sosyal kararlara ilişkin sorunlar doğurmamakta, fakirlik, açlık, eşitsizlik ve tiranlığa ilişkin kamusal kaygının gücünün anlaşılmasını da engellemektedir. Bu konulardaki enformel yargılarımızın dayandığı enformasyon bir şekilde for-

mel ve sistematik bir sosyal seçim analizine dahil edilmelidir (Sen 1999, 365).

Sen (1999, 356-60), inşacı bir sosyal seçim teorisinin temellerinin atılabilmesi için, sosyal seçimdeki kişilerarası mukayeseyi reddeden tarihsel konsensüsün aşılması için iki önemli sorunla yüzleşilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bunların ilki, birçok kişiyi ilgilendiren kişilerarası mukayese kadar karmaşık bir modeli kullanıp teoriye dahil edebilir miyiz ve bunu karmaşık bir fikirler yığını yerine disiplinli bir analiz şeklinde yapabilir miyiz, sorusudur. İkincisi, analitik sonuçlar pratik kullanımla nasıl birleştirilebilir, hangi tür enformasyon kişilerarası mukayeseye konu olabilir ve bu enformasyona fiilen ulaşılabilir mi, sorularıdır. Bu soruların ilk grubu analitik bir sistem inşası ile ilgilidir, ikincisi ise epistemoloji ile olduğu kadar pratik akılla da ilgilidir. Sen ilk sorunun cevabı konusunda oldukça iyimserdir. Çünkü çeşitli tiplerde kişilerarası mukayese bütünüyle aksiyomatize edilebilmekte ve sosyal seçim teorisine dahil edilebilmektedir. Üstelik bu kişilerarası mukayese birebir olmak zorunda da değildir. Bu mukayese belirli bir ölçü dahilinde yapılabilir, yani ilgili mukayese ille de herşeyin ve her tipin mukayesesi şeklinde olmak zorunda değildir. Kısaca kısmi bir mukayese de anlamlıdır. Bu kısmi mukayesenin farklı ölçüleri matematiksel olarak formlara büründürülebilir.

Sen'in üzerinde durduğu ikinci ve daha önemli soru grubu, kişilerarası mukayeseyi yapan ampirik disiplinin ve bunun pratikteki kullanımının uygun yaklaşımının bulunmasıdır. Burada, *neyin* kişilerarasındaki mukayesesinin yapılacağı sorusu asıl sorunu teşkil etmektedir. Sosyal refah fonksiyonlarının formel yapıları yalnızca faydanın kişilerarası mukayesesine özgü değildir. Bunlar diğer tipler-

deki şeylerin de kişilerarası mukayesesini yapabilirler. Buradaki temel ilke, bireysel avantajı hesaba katan bir seçim olmasıdır. Bu ise mutluluğun zihinsel durumlarını hesaba katan bir tarzda olmak zorunda değildir. Onun yerine bireyin iyi halde oluşu (well-being), özgürlüğü ya da sahip olduğu temel fırsatlar gibi unsurlara odaklanabilir. Gelir, mal demetleri, kişisel yeterlilikler, özgürlükler, harcama biçimleri, yaşam standartları vb. gibi unsurlar bireysel avantaj örnekleri olarak literatürde mukayese edilebilmektedirler.

Aslında Sen, kişilerarası mukayese gibi refah iktisadının 1930'lu yıllarda terk etmiş olduğu bir kavramı yeniden gündeme getirip onu bireysel avantajlar temelinde yeniden yorumlayarak olanaksızlık teorisini aşmaya çalışmaktadır. Bunun aşılmasının yolunun enformasyonel temeli genişletmekten geçtiğini düşünmektedir. Fakat Sen'in amacı Arrow'un teorisini bütünüyle reddetmek değildir, o yalnızca Arrow'un sonuçlarının genel bir kötümserlik amacıyla kullanılmasına ve bu sayede sosyal seçim teorisinin çok önemli konularının geri plana itiliyor oluşuna karşıdır. Üstelik Arrowcu olanaksızlığın fazlasıyla ciddiye alınmasından yanadır ve ancak bu sayede yeni çözümlere ulaşılabileceğini düşünmektedir. Enformasyonel temeli genişletme önerisi de yine Arrowcu temelde bir aksiyomatizasyon yoluyla gerçekleştirilme amacı taşımaktadır. Sen aslında sosyal kararın ya da seçimin rasyonel olasılıklarının tükenmediğini ve bunun formel modelinin gerçekleştirilebileceği iddiasını korumaktadır.[56]

Sen'in kollektif rasyonalite konusundaki önerileri esasında mevcut rasyonalite kavramını genişletmek amacı ta-

[56] Bu umut ve önerinin somutlaştığı bir çalışma için bkz. Sen (1995).

şmaktadır. Çünkü olanaksızlık teorisinin sonuçlarının yorumlanma biçimi gerçek dünyadaki özellikle bölüşüm sorunlarıyla ilgili birçok sorunun ihmaline yol açmaktadır. Sen ise hakim paradigmanın rasyonalite kavrayışı içinde kalınarak gerçek dünyanın bu sorunlarına ilişkin de analitik yapılar inşa edilebileceğine ve edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Aksiyomatizasyona yaptığı vurgu da bundan kaynaklanmaktadır. Nitekim Sen özelde matematiksel ve genelde formel akıl yürütmeye karşı kuşku taşıyanların kuşkularının anlaşılabilir olduğunu, ama bunun sosyal seçim teorisi çerçevesinde gerçek dünya problemleri söz konusu olduğunda tümüyle yersiz olduğunu düşünmektedir. Çünkü farklı insanların farklı çıkarları ve tercihleri çok karmaşık bir sorunlar yumağı ortaya çıkarmaktadır ve bu da formel bir kesinliğin yokluğunda araştırmacıyı yanlış yönlendirebilir. Arrow'un olanaksızlık teorisinin informel bir zeminde tartışılması da pek mümkün değildir (Sen 1999, 353). Aslında Sen'in yaptığı kendine kadar olan dönemde ihmal edilen temel bazı konuların hakim rasyonalite paradigması dahilinde bir çözümünün bulunabileceğini öne sürmek ve bu yönde araştırmaları teşvik etmektir. Bu bölümün başındaki kavramı kullanmak gerekirse, Sen'in çabası 'içe dönük metodolojik emperyalizm' ile nitelendirilebilir. Hakim teori bu yolla daha önce ihmal ettiği kendi temel söylemi dahilindeki fakirlik, özgürlük gibi kavramları bu yolla 'açmakta' analizine dahil etmektedir. Nitekim bunun bir benzeri firma teorisi tartışmalarında yaşanmış ve orada da bir 'kara kutu' olarak nitelenen firma kavramı analize 'açılmıştır'.

5. Rasyonalite Kavramına Yönelik Eleştiriler

Burjuva toplumunun ileri evrelerindeki irrasyonelliği, anlama çabalarına direnmektedir. Eski güzel günlerde politik iktisadı kendi ratio'su ile karşı karşıya getiren bir eleştiri yazılabilmekteydi.

Theodor W. Adorno

Rasyonalite kavramı neoklasik iktisat teorisinin özellikle de 1950'li yıllar sonrası hakimiyetini tesis eden neo-Walrascı teorinin en önde gelen kavramıdır. İktisatçıların rasyonaliteye yükledikleri anlam, seçim kavramına odaklanma arttıktan sonra iktisadi analizin kendisinin en ayırıcı vasfı haline gelmiştir. Bu haliyle iktisat diğer sosyal bilimlerden oldukça farklı bir yerde durmaktadır (Loasby 1989, 146). İktisadın Lakatoscu terminolojiyi kullanmak gerekirse 'sert çekirdeğini' oluşturan bu kavram en temel varsayımı oluşturduğundan pek de sorgulanmaz.

Ortodoks neoklasik teorinin kullandığı rasyonalite kavramına yönelik daha temel itirazların heterodoks okullardan

gelmesi beklenir. Ama heterodoks iktisat okulları ortodoksi ile mücadelelerini daha genel konular etrafında sürdürmeyi yeğlediklerinden kavramın kendisini merkeze alan eleştiriler üretme yoluna pek gitmemektedirler. Bu yüzden de kavrama yönelik tartışmanın paradoksal bir biçimde ortodoks neoklasik teori içinde daha yoğun yaşandığı görülür. Ortodoks neoklasik teori içinden kavramın bu denli tartışılmasının başlıca gerekçesi kavramın teorideki merkezi yeriyle ilgilidir. Tartışmanın ağırlıklı olarak yürütülüş biçimi de bu merkezi yeri sorgulamak şeklinde değil de, gerçeklik karşısında teoriyi hayli sınırlı bir tanıma mahkum eden bu kavramın tanımının biraz daha genişletilmesi, zenginleştirilmesi ve çağdaş tartışmalara açık hale getirilmesi şeklindedir.

Oysa başta kurumsal iktisat geleneği olmak üzere ortodoks teoriden felsefi olarak da farklı bir temele yaslanan heterodoks okulların rasyonalite kavramını kendi teorik

---

[57] İktisatta ortodoks ile heterodoks ayrımı son yıllarda giderek daha fazla tartışılan bir alan haline gelmiştir. Bunda ilgili ayrımın son yıllarda giderek daha karmaşık hale gelmesinin büyük payı vardır. Yaklaşık olarak yirminci yüzyılın son on yılına kadar ortdoks teori ile heterodoks yaklaşımlar arasındaki ayırım çok daha netti. Bir tarafta oldukça homojen bir teorik bütünlük gösteren neoklasik teori, öbür tarafta ise iç teorik bütünlükleri hayli tartışmalı da olsa neoklasik teori karşısındaki muhalif tutumları hayli net olan heterodoks yaklaşımlar vardı. Belli başlı heterodoks yaklaşımlar olarak kurumsal iktisat, radikal politik iktisat, post Keynesyen iktisat vb. sıralanabiliyordu. Oysa son yıllarda neoklasik teori içinden doğan ama teoriye kimi noktalarda muhalefet eden, evrimci oyun teorisi, davranışçı oyun teorisi, evrimci iktisat, deneyci iktisat, neuroekonomi gibi yaklaşımların da heterodoks addedilip addedilemeyeceği, ya da iktisadın nihayet çoğulcu bir disiplin haline mi geldiği tartışılmaya başlandı. Buna bir de kimi heterodoks yaklaşımların, neoklasik teori içinden doğan bu eleştirel eğilimlere beslediği sempati eklenirse, ortodoks-heterodoks ayırımının iyice muğlaklaşması anlaşılabilir hale gelmektedir. Ortodoks ve heterodoks ayrımının doğası, her iki eğilimin de içsel gelişmeleri ve bu konudaki daha felsefi sorgulamalar açısından bkz., Davis (2008), Lawson (2006).

çabalarının daha merkezi bir yerine taşımaları gerekir.[57] Örneğin kurumsal iktisat Kartezyen düşünceye yaslanan neoklasik iktisadın aksine felsefi olarak Amerikan pragmatizmine yakındır. Amerikan pragmatizminin kurucu figürü Charles S. Peirce'dan başlayarak Kartezyen düşünceye mesafesi ise bilinmektedir. Üstelik pragmatizmin yirminci yüzyılın son çeyreğinde yeniden canlanan versiyonu, Kıta Avrupası felsefi geleneğinden de yararlanarak Kartezyen düşünce ile mesafesini giderek artırmıştır. Bu iki felsefi geleneğin mesafesi rasyonalite tartışmalarında da kendini gösterir. Ama kurumsal iktisatçılar rasyonalite tartışmalarında pragmatizmin kendilerine sunduğu eleştiri ve yeniden inşa fırsatlarını çok da iyi değerlendirmemişlerdir.[58]

Ortodoks iktisatta rasyonalite kavramı Hodgson'un da belirttiği gibi (1988, 74-75) Lionel Robbins'in *Essay on the Nature and Significance of Economic Science* kitabıyla birlikte tercihlerin tutarlı bir biçimde sıralanması tanımına indirgenmiştir. Paul Samuelson'un (1938) tüketicinin seçimlerinin gözlemlerinden tercihlerin nasıl açığa çıktığını göstermesi ile de talep teorisi her türlü psikolojik yükünden kurtulmuştur. Bu yolla iktisat teorisi çok daha bilimsel hale gelmiştir. Açıklanmış tercihler teorisi ve bununla birlikte 1950'li yılların genel denge teorisinin gelişimi rasyonalite tartışmasını büyük ölçüde bir tutarlılık tartışmasına dönüştürmüştür. Bu tutarlılık da ikili (binary) ilişkiler bağlamında tartışılan mantıksal-matematiksel bir tutarlılıktır. Dolayısıyla kavram bütünüyle matematik dile tercüme edilip, o bağlam içerisinde aksiyomatik bir yoruma tabi tutulmuştur. Rasyonalite kav-

[58] Kurumsal iktisat literatüründe rasyonalite tartışmasını kendi odağına alan az sayıdaki çalışma için şunlara bkz., Yılmaz (2007), Kilpinen (1999), Redmond (2004), Avio (2004).

ramını tamamlayan ikinci unsur olan bireysel çıkar maksimizasyonu davranışı ise aynı mantıksal zeminde olmadığından bu tartışmalara veri olarak katılmıştır. Bireysel çıkar maksimizasyonunun veri olmasını sağlayan onun Adam Smith'e kadar uzanan tarihsel meşruiyetidir.

Fakat hakim iktisat teorisinin bu rasyonalite kavramına yönelik ciddi eleştiriler de ortaya çıkmıştır. Bu eleştirilerin bir kısmı yine ikili (binary) ilişkiler bağlamı içerisinde gelişmiş eleştirilerdir. Geçişlilik, bağımsızlık gibi unsurlara yönelik bu eleştirilere daha önce kısmen de olsa değinildi. Daha radikal tonlu eleştiriler ise bu ikili bağıntı bağlamı dışından gelen eleştirilerdir. Bu eleştirilerde özellikle 1970'li yıllarla birlikte önemli açılımlar yaşanmaya başlanmıştır. Hatta Bowles and Gintis'e göre (1993: 84) bu dönem, teoriye Walrascı modelin hakim olmasıyla birlikte büyük ölçüde geri çekilen *homoeconomicus*'un tekrar sahneye, teorik tartışmaların merkezine geri döndüğü bir dönemdir. Fakat teoriye geri dönen bu *homoeconomicus* hayli değişim geçirmiştir. O artık Viktorya çağının bir centilmeni değildir. Yalnızca marjinal ikame oranlarının hesabıyla uğraşmamaktadır. O, şimdi, işvereni için göstermesi gereken çabayı hesaplayan, mubadele ilişkisine girdiği muhataplarına enformasyonun ne kadarını aktarması gerektiğini dikkate alan ve borcu ödememenin fayda-maliyet analizini yapmayı hesaba katan bir bireydir. Yani standart yaklaşımın rasyonel fayda maksimizasyonu peşindeki *homoeconomicus*'u, oportunizm ve sınırlı rasyonalite gibi yeni davranışsal varsayımlarla desteklenmiştir.

Elbette ki Bowles ve Gintis'in işlem maliyetleri iktisadı özelinde geçerli olan bu yaklaşımının yanısıra, rasyonalite kavramına yönelik çok daha farklı boyutlardan yönelen eleştiriler de ortaya çıkmıştır. Bu eleştiriler bir yandan

heterodoks okul temelli eleştiriler olarak ortaya çıkarken, diğer yandan da *Sprachethik* gibi Habermascı kavramları iktisat metodolojisine taşıyan McCloskey ve Nobel ile ödüllendirilen H. A. Simon gibi rasyonalite kavramının bizzat kendisini sorgulayan isimlerden gelebilmektedir. Bu kısımda öncelikle hakim rasyonalite kavramına önemli bir eleştiri alanı açmış olan Simon'ın sınırlı rasyonalite kavramı üzerinde durulacaktır. Daha sonraki eleştiri pozisyonları bu çalışmanın daha felsefi kısmı olan ilk kısmıyla da kavramsal düzeyde de olsa bağlantılar taşıyan eleştiriler ele alınacaktır. Bunlar; Avusturya iktisadının radikal sübjektivist yorumu ve bunun hermeneutik boyutunun rasyonaliteye getirdiği eleştiriler ile McCloskey'nin *Sprachethik* kavramı ile rasyonalite tartışmasına Habermascı bir boyut kazandırma çabalarıdır.

5.1. H.A. Simon ve Sınırlı Rasyonalite

İktisadın rasyonel seçim teorisi bağlamında tanımladığı rasyonalite kavramına yönelik en önemli eleştirilerden birisi H. A. Simon'ın ortaya attığı sınırlı rasyonalite kavramından gelmiştir. Her ne kadar sınırlı rasyonalite kavramının iktisat teorisi içerisinde revaç bulmaya başlaması 1970'li yıllar ve sonrasına rastlıyorsa da, bu kavramı ilk ortaya atan H. A. Simon'ın iktisattaki sınırsız rasyonaliteyi eleştirmeye başlaması çok daha eskilere dayanır. Aslında kavram 1950'li yılların ortalarından itibaren neoklasik sınırsız rasyonalite kavramına alternatif olarak önerilmiş ve fiiliyattaki firma kararlarının tam rasyonalite yerine sınırlı rasyonalite varsayımına uygun olarak verildiğine ilişkin birçok ampirik çalışma yapılmıştır (Simon, 1992: 357).

Simon'ın sınırlı rasyonalite kavramına nasıl vardığını daha iyi ortaya koymak için onun iktisadi düşünce tarihi içerisindeki rasyonalite kullanımına ilişkin görüşlerini de ortaya koymak gerekmektedir. Simon (1997a: 5-17) sırasıyla Smith, Marshall ve Keynes'teki rasyonalite kavramlarını ele almaktadır. Ona göre Smith'de henüz 'rasyonalite' kelimesi bir kavram olarak analize girmemiştir. Zaten Smith'in dünyası da bireysel çiftçilerin, zanaatkarların, tüccarların ve toprak sahiplerinin dünyasıdır. Bugünkü modern anlamda büyük üretim ve hizmet birimleri o dönemde söz konusu değildir. Onun emeğin işbölümü olarak nitelendirdiği şey piyasa katılımcıları arasındaki uzmanlaşmadır, yoksa bir işletmedeki işçi ve yöneticilerin uzmanlaşması değildir. Bu yüzden Smith'in çerçevesinde formel bir yolla bireyin karar vermesi ya da tercihi söz konusu değildir. Bu, Smith'in bireyleri rasyonel olmayan varlıklar olarak görmesi anlamına gelmez, aksine o sıklıkla belirli tarzda hareket etmenin makullüğünden bahseder. Fakat onun değerlendirmesinde rasyonel olmak demek, bireyin ne yapacağı konusunda sebeplere sahip olması demektir. Marshall'da ise iktisadi kurumlar ve aktiviteler ile bireyin karakteri arasındaki etkileşim modern endüstriyel hayat içerisinde ele alınmakta ve geliştirilmektedir. Marshall, Smith'den farklı olarak, bireyin tercihlerine informel bir 'ne yapacağına ilişkin sebepleri olmak' şeklinde yaklaşmamış, marjinal analiz ve fayda maksimizasyonuna dayanan bir iradi karar vurgusunu öne çıkarmıştır. Dahası faydayı yalnızca bencil tercihlere bağlamamış, tutarlı olduğu sürece her türlü arzu ve isteğin eylemin sebebi olabileceğini ortaya atmıştır. Simon, Marshall'ın bu yönünde günümüzün 'yeni kurumsal iktisadının' izlerinin bulunabileceğini düşünmektedir. Keynes'in temel çalışması olan *Genel Teori*'de ise üç yaklaşımdan söz edilebilir. İlk yaklaşım bütünüyle

neoklasik bir analiz içermektedir. İkinci yaklaşım ise insanların gerçek hayatta bütünüyle rasyonel olmadıklarını ortaya koyarak, neoklasik yaklaşımı eleştirmektedir. Para aldanması kavramı bunun güzel örneklerinden birisidir. Üçüncü yaklaşımla birlikte neoklasik yaklaşımdan daha radikal bir kopma gerçekleşmektedir. Bu da insanların geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturma biçimleriyle ilişkilidir. Beklentilerin oluşumuna bakıldığında bunların rasyonel fayda maksimizasyoncusu davranışı ile açıklanamayacağı görülmektedir. Simon bundan hareketle, anakronik kaçma tehlikesi olmasa, Keynes'in neredeyse sınırlı rasyonalitenin mucidi olarak addedilebileceğini düşünmektedir.

Ama Simon'ın Keynes'i müttefik olarak addetmesine itirazlar da vardır. Dequech'e göre (2001: 924), Keynes ile Simon'ın çalışmaları neoklasik iktisadı bilişsel düzeyde eleştirmeleriyle ortaklık taşımaktadırlar. Keynes, Simon ile insanların niyetsel olarak rasyonel ama sınırlı olarak böyle olabildikleri konusunda uzlaşabilir. Fakat sebepler her ikisinde de farklıdır. Keynes temel belirsizliğe vurgu yapmaktadır, oysa Simon karmaşıklık ve hesaplama kabiliyetinin eksikliğini öne çıkarmaktadır.

Simon'a göre (1997a: 17; 1997b: 291-94; 1992: 4) neoklasik teorinin sınırsız rasyonalitesi karar vericinin kapsamlı, tutarlı bir fayda fonksiyonuna sahip olduğunu, tercih için bütün alternatifleri bildiğini, her bir alternatif için ilgili beklenen fayda değerini hesaplayabildiğini ve beklenen faydayı maksimize edecek alternatifi tercih edebildiğini varsaymaktadır. Sınırlı rasyonalite ise fiili insani tercih davranışımızın bilgisiyle ilgilidir. Sınırlı rasyonalite, karar vericinin alternatifler için araştırma yapması gerektiğini, eylemlerinin sonuçlarına ilişkin yetersiz ve eksik bilgi sahibi olduğu-

nu ve tatmin edici olacağı umulan eylemleri tercih ettiğini varsaymaktadır. Yani birey bütün mümkün alternatifler arasından değil, o an elinde olanların en iyisini tercih yoluna gitmektedir (Simon 1983: 172). Yani karar verici neoklasiklerin iddia ettiği optimizasyon davranışını değil, tatmin (satisficing) davranışını yeğlemektedir. Sınırlı rasyonalite kuraldır. Bireyler sınırlı bilgiye sahiptir, verinin toplanması ve korunması son derece maliyetlidir. Bu yüzden iktisadi davranış büyük ölçüde araştırma, deneme ve yanılma şeklinde işler, yoksa bir optimizasyon tercihi şeklinde değil. Temelde karar olanakları seti karar verici tarafından eksik bilinmektedir (Tisdell, 1996: 6). Aslında karar verici çok geniş bir tercihler seti ile yüz yüze olsa bile bu sefer de hesaplama problemi çıkacaktır. Yani karar vericinin bu tercihler yumağı içerisinden optimal karar vermek için gerekli hesaplamayı yapması mümkün değildir, üstelik bu gelişkin bilgisayar imkanlarıyla bile mümkün gözükmemektedir. Yani bilişsel sınırlar, bilgi eksikliği ve geleceği tahmindeki sınırlar alternatiflerin tercihinde rol oynamaktadır. Bilişsel sınırlar özellikle ulusal ölçekte ele alındığında açıkça ortaya çıkmaktadır. Süpersonik taşımacılığın inşasına devam edilip edilmeyeceği, asit yağmurlarına yönelik alınması gereken önlemler, Federal Reserve'in faiz oranları politikaları, savaş ya da barış kararının alınması gibi kararlar buna örnek gösterilebilir (Simon, 1997b: 292).

Simon'a göre (1997a: 18), sınırsız rasyonalite çerçevesinde verili alternatifler seti, verili bir fayda fonksiyonu ve bu alternatifler arasından faydayı maksimize edecek alternatifin hesaplanması varsayılmaktadır. Sınırlı rasyonalite çerçevesinde ise insanların belirli amaçları ve kısıtları olduğu ve bu amaçlara ulaşmak için araştırma yaptıkları varsayılmaktadır. Bu da karar vericinin bilgisinin, hesapla-

ma kapasitesinin ve becerisinin sınırlılığına bağlıdır. Sınırsız rasyonalitede karar vericinin fayda fonksiyonu dışındaki bütün yetileri ortadan kalkmış gibi davranılır. Yani insan arzu ve istekleri dışında herhangi bir psikolojik teoriye ihtiyaç yoktur ve özelde bireyin düşünce süreçlerinin anlaşılma ihtiyacı hissedilmez. Sınırlı rasyonalitede ise, karar vericinin davranışını tahmin etmek için hem onun sosyolojisine hem de psikolojisine ihtiyaç duyulur. Sosyoloji, karar anında hafızada hangi tür enformasyonun mevcut olduğunu ve hangi ihtiyaç ve arzuların uygun olduğunu bilme imkanı verir. Psikoloji ise kararın nasıl sunulacağını, karar vericinin tercihlerindeki hesaplamalarının ne denli ayrıntılı olabileceğini bilme imkanı verir.

Bütün bunlar ikinci bir ayırıma yol açmaktadır. Bu da tözel (substantive) ile süreçsel (procedural) rasyonalite ayırımıdır. Tözel rasyonalite, verili durumda hangi eylemin faydayı maksimize edeceği ile ilgilenir, bu yüzden karar vericiyi değil de durumu inceler. Yani bu aslında karar vericinin değil fakat karar çevresinin (ve fayda fonksiyonlarının) teorisidir. Neoklasik analiz iki temel varsayıma dayanmaktadır. İlki iktisadi aktörün fayda maksimizasyonu ya da kar maksimizasyonu gibisinden özel bir amacının olduğu, ikincisi de iktisadi aktörün tözel olarak rasyonel olduğudur. Bu iki veri varsayım altında ve veri bir özel iktisadi çevre tasviri altında iktisadi analiz (betimleyici ya da normatif farketmez) genelde diferansiyel kalkülüs, lineer programlama ya da dinamik programlama gibi araçların kullanımıyla gerçekleştirilebilmektedir. Bu iki varsayımın birarada bulunması iktisadı psikolojiye bağımlılıktan kurtarmaktadır (Simon, 1978: 130-31).

Süreçsel rasyonalite ise karar vericinin eylem alternatiflerini nasıl değerlendirdiğini ve mukayese ettiğini ince-

ler. Bu açıdan süreçsel rasyonalite insanın bilişsel durumunun teorisine dayanmaktadır. Bu yaklaşımda bilişsel süreçler, alternatifler arası hesaplama kabiliyeti ve bunun etkinliği gibi konular incelenir (Simon, 1978: 132-35). Bu yüzden sınırlı rasyonalitenin aslında süreçsel bir rasyonalite teorisi olduğunu söylemek mümkündür (Simon, 1997a: 19).

Sınırlı rasyonalite kavramının iktisat teorisindeki etkisi daha çok mikro iktisat, karar teorisi ve organizasyon teorisi gibi alanlarda olmuştur. Özellikle 1970'li yıllar sonrasında ortaya çıkan yeni kurumsal iktisat[59] ve onun da özelinde işlem maliyetleri iktisadı üzerinde sınırlı rasyonalite kavramının belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü işlem maliyetleri iktisadı yaptığı piyasa-firma ayırımıyla, firmayı bir karar verici birim olarak farklı bir kavramsallaştırmaya tabi tutmuştur. Bunda Simon'ın özellikle organizasyon teorisi özelindeki çalışmalarının etkili olduğunu da eklemek gerekmektedir.

---

[59] Yeni kurumsal iktisat kurumlar teorisini iktisadın içine dahil etmeye ve bunu da neoklasik teoriyi genişleterek ve yenileyerek yapmaya çalışan bir akımdır (North, 1995: 17). Sınırlı rasyonalite önemli davranışsal varsayımlarından birisidir. Neoklasik yöntemi kullanmasıyla eski(old) kurumsal iktisattan ayrılmaktadır. Organizasyon yapılarının açıklanmasına duyarlıdır ve bunu neoklasik yöntemin uygulanabilirliğini genişleterek yapmaya çalışmaktadır (Furubotn and Richter, 1991: 1). Mikro temeller üzerine inşa etmeye çalıştığı tutarlı kurumsal analiz, piyasa dışı kurumların da neoklasik yöntemle analiz edilebileceği iddiasına dayanmaktadır. Yeni kurumsal analiz hukuk, mülkiyet hakları, bürokrasi ve diğer piyasa dışı yapıların, rasyonel (ya da sınırlı rasyonel) bireylerce nasıl kollektif refahlarını güvence altına almak amacıyla kullanıldığını ortaya koymaktadır (Bates, 1995: 27). İşlem maliyetleri iktisadı da çoğunlukla yeni kurumsal iktisadın akımlarından birisi olarak kabul edilir. Yeni kurumsal iktisadın genel bir değerlendirmesi ve iç tasnifleri için akımın en önde gelen isimlerinden birisi olan Williamson'ın şu çalışmasına bkz. Williamson (2000).

Simon ekonomide organizasyonların, firmaların öncelikli önemini ortaya koymak için şöyle bir kurgu anlatmaktadır (Simon, 1991: 27). Piyasaların ve sözleşmelerin merkeziliği konusunda henüz bilgilendirilmemiş Mars'tan gelen mitik bir ziyaretçi yeni kurumsal iktisadı daha ilgi çekici bulacaktır. Yeryüzünü uzaydan izleyen bu ziyaretçinin sosyal yapıları ortaya çıkaran bir teleskopunun olduğu varsayılsın. Firmalar yeşil alanlar olarak görünsün ve firma içi departmanlar ve bölümler de ince hatlarla işaretlenmiş olsun. Piyasa işlemlerini temsilen, firmalar arası alanlarda bir network oluşturacak şekilde bunları birbirine bağlayan kırmızı hatlar olsun. Firmaların içinde de, patronlar ile çeşitli kademelerdeki işçileri bağlayan otorite ilişkilerini temsilen mavi hatlar olsun. Ziyaretçinin göreceği manzara büyük yeşil kütleler ya da büyük yeşil parçaların diğer yeşil alanları yutmaları şeklinde olacaktır. Yani manzaranın çok büyük bir kısmı yeşil olacaktır ve hemen hemen bütün yaşayanlar firma sınırları dahilindeki işçiler olarak bu yeşil alanlar içerisinde kalacaktır. Organizasyonlar alanın hakim özelliğini oluşturacaktır. Ziyaretçinin Mars'a göndereceği mesaj da, yeşil alanları bağlayan kırmızı hatlar networkü şeklinde değil de, kırmızı hatlarla birbirine bağlanmış büyük yeşil alanlar şeklinde olacaktır. Simon'a göre (1991: 28), bu ziyaretçi ilgili ekonominin piyasa ekonomisi olarak adlandırlıdığını duyduğunda çok şaşıracaktır ve bunun neden organizasyonel ekonomi olarak adlandırılmadığını soracaktır.

Ekonomi organizasyonlar arası piyasa ilişkilerini öne çıkarır anlamda organizasyonel ekonomi olarak adlandırıldığında asıl inceleme odağı değişmektedir. Modern ekonomide işlerin neden büyük ölçüde organizasyonlar yoluyla yürütüldüğü, piyasaların bu organizasyonalr arası

ilişkide ne rol oynadığı, yine piyasaların organizasyonlar ile tüketicileri bağlamada ne tür bir rol oynadığı gibi konular tartışmanın odağına yerleşmektedir (Simon, 1991: 29).

Simon'ın sınırlı rasyonalite kavramını davranışsal bir varsayım olarak benimseyen işlem maliyetleri iktisadı, işte bu firma-piyasa ayırımını ve özelde organizasyon yapılarını incelemeyi kendisine odak seçmiş ve araştırmasını bu yönde ilerletmiştir. Örneğin Williamson'a göre (1993, 91-92), "işlem maliyetleri iktisadı, içinde işlemlerin temel analiz birimi olarak alındığı, yönetişim yapılarının ve insani aktörlerin ayrıntılarının ele alındığı iktisadi organizasyonun incelenmesine yönelik mukayeseli bir sözleşmeci yaklaşımı kullanmaktadır" ve mikroanalitik temelde bir inceleme tarzına sahiptir. Bu yaklaşımın en temel belirleyicilerinden birisi davranışsal varsayımlardır. Burada analize standart iktisadın varsayımlarından farklılaşan unsurlar eklenmektedir. Bunlar *sınırlı rasyonalite* ve *oportunizm* kavramlarıdır. Williamson sınırlı rasyonalite kavramını tanımlarken H. A. Simon'ın tanımına başvurmaktadır. Buna göre bireyler "*niyetsel* olarak rasyonel, ama yalnızca *sınırlı* olarak böyledirler". Yani Williamson her ne kadar standart iktisadın rasyonalite kavramına doğrudan itiraz etmese de, bireylerin reel dünyadaki rasyonalitelerinin sınırlılığını öne çıkarmaktadır. Mesela bu varsayımın varlığı sözleşmelerin kaçınılmaz olarak tamamlanmamış (incomplete) sözleşmeler olarak ele alınmalarını gerektirmektedir.

Oportunizm ise bireylerin bir hile amacıyla kendi çıkarı peşinde koşmalarıdır. Williamson burada da, kendi faydasını ve çıkarını maksimizasyon peşindeki bireye dayanan standart yaklaşıma, hileli davranışla buna yeltenen birey davranışını eklemektedir. Yani bireyler mevcut bir

sözleşmenin açıklarından yararlanarak, partnerin hilafına hileyle çıkar peşinde koşabilmektedirler.

Bu iki davranışsal varsayımdan hareketle Williamson firmaların varlığı sorununa tekrar dönmüş olmaktadır. Buna göre firmalar ya da iktisadi organizasyonlar reel ekonomik birimlerin sınırlı rasyonalite davranışı içinde olmalarını ekonomize etmeye çalışmaktadırlar. Buna paralel olarak da oportunizmin sonuçlarına karşı işlemleri emniyete almaya çalışmaktadırlar. Yani firma, piyasa işleyişi içinde sınırlı rasyonalite ve oportunizmin yol açtığı işlem maliyetlerini ekonomize etmeye çalışan bir iktisadi organizasyon olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu arada Simon'ın sınırlı rasyonalite kavramını yeterince radikal bulmayan eleştiriler de ortaya çıkmıştır. Bu eleştiriler ilgili kavramın, Simon yeni kurumsal akıma ilham vermiş olmasına rağmen, özellikle kurumları ve onun etkisini ihmal ettiğini düşünmektedirler. Simon'ın sınırlı rasyonalite kavramı eldeki verilere göre tesadüfi bir tercihin yapıldığını ve bu tesadüfilik kuralının (rules of thumb) izlendiğini öne sürmekteydi. İnsanların akıl ve hesaplama melekelerine göre son derece karmaşık bir karar ortamında karar verirlerken izlediği bu kurallar son derece basittir. Sınırlı rasyonalite ile kurumlar arasındaki ilişki tartışılırken ilk dikkat çeken şey bu tesadüfilik kuralarının muhataplarının bireyler olmasıdır. Oysa kurum kavramı birçok bireyin etkileşimini içermektedir. Simon'ın çalışmaları insanların içinde eylemde bulunduğu ve etkileştiği sosyal bağlama gereken önemi vermediği öne sürülerek hem yeni hem de eski kurumsalcılar tarafından eleştirilmiştir. Çünkü kurumlar bu sosyal bağlamın hayati parçalarından birisidir (Langlois, 1986; Hodgson, 1988). Dequech (2001: 921) ise Simon'a yönelik bu eleştirilerin çok

da haklı olmadığını düşünmektedir. Çünkü ilk olarak Simon organizasyonlar üzerine geniş araştırmalar yapmış birisidir. İlgili eleştirmenler bu organizasyonları kendi kurum tanımları içine dahil etmeseler de, bunların sosyal bağlamın önemli birer parçası olduğunu kabul etmeleri gerekmektedir. İkincisi, Simon'ın daha az bilinen birçok çalışmasında insanların eylemde bulunduğu ve etkileştiği sosyal çevreye ve özelde kurumlara yönelik (bunları inceleme biçimi kurumsalcıların tarzına benzemiyorsa da) önemli argümanlar vardır.

Ama Simon'ın çalışmasının bütünüyle bilinçli davranış üzerine odaklandığı doğrudur. Bu da yalnızca alışkanlıkların değil, ama Veblenci geniş anlamında organizasyonel olmayan kurumların (yani toplumsal olarak müşterek davranış kurallarının standartlarının) ihmaline yol açmaktadır. Bu davranış türü büyük ölçüde kural izleyicidir ve ister bireysel olsun ister olmasın, çoğunlukla bilinç dışı bir davranış türünü içermektedir. Üstelik alışkanlıklar ve kurumlar zımni bilgiyi de içerebilmektedirler.

Dequech (2001: 922-23), bu eleştirilere büyük ölçüde katılsa da onun asıl dikkat çektiği nokta temel belirsizlik durumudur. Ona göre Simon'ın karmaşıklığa vurgusu, yenilik ve sürprizleri ihmali, sınırlı rasyonalite kavramının temel belirsizlik durumlarına uygulanmasını sınırlandırmaktadır. Üstelik bu durum, Simon'ın çalışması bilinç dışı sosyal ve davranışsal bağlamı çalışmaya dahil etse de devam edecek bir durumdur. Çünkü sınırlı rasyonalite yenilik, yaratıcılık ve bunun benzeri durumların önemli olmadığı bir ortama uygulanmaktadır. Eğer yenilik, yaratıcılık veya benzerleri önemliyse rasyonalite yalnızca sınırlıdır demek yeterli değildir. Bu, insanların ellerindeki mevcudun en iyisini seçmeleri fikrini zedele-

mez, ama basitlik ve pratikliğin her şey demek olmadığı anlamına gelir.

Simon'ın teorisi, zımnen de olsa, objektif olarak tanımlanmış bir *ex ante* çözümün, insanlar bunu çoğunlukla bilemeseler de, varlığını varsaymaktadır. Bu ise temel belirsizlik ile, yani insanların niyetlenilmiş ya da niyetlenilmemiş eylemleri sonucunda gelecekte tasavvur edilebilir ya da edilemez yeni durumların ortaya çıkabileceği kavramı ile, uyuşmamaktadır. Yani sınırlı rasyonalite teorisi, tıpkı diğer ekonomik teoriler gibi, ya rasyonalite ile hakiki icat arasındaki bağı ihmal etmekte ya da icadın rasyonel olmadığını kabul etmektedir. Oysa icatlar değişiklikler doğurur, bunlar niyetlenilmiş olabildiği gibi niyetlenilmemiş de olabilmektedirler. Avusturya okulunun ve kısmen de Simon'ın icada yaklaşımında olduğu gibi, icat yalnızca mevcut ya da (karmaşıklık yüzünden) gizli fırsatları yalnızca açığa çıkarma işlemi değildir, o yeni fırsatları ve yeni durumları da doğurur. Bu yüzden rasyonaliteyi ya da davranışı adaptif olarak varsaymak temel belirsizlik açısından yerinde bir tutum değildir. Bu yüzden temel belirsizlik kavramı ile sınırlı rasyonalitenin bir arada ele alındığı bir teorinin geliştirilmeye çalışılması daha yerinde bir davranış olur.

Forest and Mehier ise (2001: 595-596), Simon'ın sınırlı rasyonalite kavramı ile eski kurumsalcı iktisadın önde gelen isimlerinden Commons'ın rasyonalite kavramsallaştırımları arasında bir paralellik kurmaktadırlar. Onlara göre bu iki isim yeni bir rasyonalite kavrayışı getirmişlerdir ve bunun temel özellikleri olarak şu noktaların vurgulanması gerekmektedir. İlkin, Simon ve Commons bireylerin karar vermede irrasyonel davrandığını savunmamaktadırlar. Commons'a göre bireyler daha çok alışkanlıklar, dürtüler

ve tutkularla yönlendirilmektedirler. Commons akıl ile makulluk kavramlarını ayırmaktadır. Commons'ın makulluk (reasonableness) kavramıyla Simon'ın tatmin (satisficing), yani mümkün olanın tercihi, kavramı birbirinin benzeridir. İkincisi, Simon ve Commons'a göre rasyonalite birey ya da kollektif eylemin bağlamsal anlamına dayanmaktadır. Yani Commons'ın kavramı olan makullük ile Simon'ın kavramı olan mümkün kavramı büyük ölçüde kurumsallaşmış düşünme tarzlarıyla belirlenmektedir. Üçüncüsü, bu yaklaşım rasyonaliteyi alışkanlığın yönlendirdiği davranışın karşısına yerleştirmez. Alışkanlıklar kalıtsal olarak eyleme bağlanmaktadırlar. Onlar belirsizliklerin bilişsel idaresinin ayrılmaz parçalarıdır.

Hargreaves Heap (1989, 118), Simon'ın süreçsel rasyonalite kavramını ödünç almakta fakat kavrama daha geniş bir anlam atfetmek gerektiğini ileri sürmektedir. Bu kavrama tarihsel ve sosyal mekanın da eklenmesi gerekmektedir. Ama bundan kasıt yalnızca gelenek (custom) ve alışkanlığın (habit) eklenmesi değildir. Bunlar bir açıdan Simon'ın göz kararı seçim kavrayışına, koordinasyonu ve iletişimi sağlayan ilave kavramlar olarak yardımcı olabilirler ve bu Simon'ın kavramını yalnızca bir hesaplama aracı olmaktan kurtarır. Ama öte yandan bu kavramlar, tıpkı Simon'ın bireyinin mükemmel hesaplayıcı bireyin eksik bir verisyonu olması gibi, iktisadi bireyleri, gelenek ve alışkanlıkların yönettiği ve kendi kararlarını veremeyen bireyler olarak tasavvur etmeye yol açma ihtimali de taşımaktadırlar. Zaten bu yüzden Hargreaves Heap ne hakim teorinin araçsal rasyonalitesinin ne de Simon'ın süreçsel rasyonalitesinin insanı bütünüyle kuşatamadığını düşünmektedir. Bunlar ona göre özellikle de insanın iki temel özelliğini atlamaktadırlar. İnsanlar amaçsaldır (purposive) ve sos-

yal ve tarihsel olarak konumlanmış yaratıklardır (Hargreaves Heap 1989, 148).[60]

5.2. Evrimci İtiraz: Firma ve Rasyonalite

Metodolojik bireycilik temelinde şekillenen neoklasik iktisat birey davranışındaki rasyonaliteyi diğer aktörlere de aktarır. Firma, kurum, devlet gibi kollektiviteler de esasında birer birey gibi davranış sergilerler. Bunlar tipik çıkar maksimizasyonu davranışı sergileyen bireyler gibidirler. Nelson and Winter (1982) *An Evolutionary Theory of Economic Change* adlı çok belirleyici olan kitaplarıyla neoklasik ortodoksinin bu varsayımını firmalar ve endüstri özelinde ele alıp eleştirmekte, bunun yerine biyolojik bir metafor olarak evrim kavramını önermektedirler.[61] Nelson ve Win-

---

[60] Hargreaves Heap'ın dile getirdiği bu eleştiriler ve önerisi, iktisat teorisine öteden beri dışarıdan yöneltilen en önemli eleştiri noktalarından birisidir. Birçok heterodoks iktisat okulundan tutun da , sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji gibi komşu disiplinlerin de asıl eleştiri konusu yaptıkları şey rasyonel seçim teorisinin insanın sosyal ve tarihsel boyutunu ihmal ettiği yönündedir. İktisatçıların buna cevabı ise teorilerinin kendi iç tutarlılığı ve bilimsel standartlarının yüksekliğini öne çıkarmak şeklinde olmuştur. Ne de olsa eleştirenlerin temel aldıkları noktalardan (tarihsellik ve sosyallik) hareketle rasyonel seçim teorisinin sahip olduğu tutarlılıkta bir yapı inşa etmeleri pek mümkün olmamaktadır. İktisatçılar da sıkça bunu dile getirirler. Yine iktisattaki heterodoks okulların da hem ortodoksiyle olan hem de kendi iç tartışmalarında bu bütünlüklü ve tutarlı teorik alternatif üretememe derdi en çok dile gelen konulardandır. Hargreaves Heap de bu eleştirilerinden sonra felsefi düzeyde de olsa expressif rasyonalite kavramını önermektedir. Bu tartışma için bkz. Hargreaves Heap (1989, 8.bölüm).

[61] İktisadı fizik biliminin metaforlarına bağlı kalıp biyolojik metaforları ihmal etmekle suçlayan ve genelde de evrim ile evrimcilik kavramlarını öne çıkaran birçok yaklaşım vardır. Evrim metaforunun rasyonalite açı-

ter'a göre (1982, 12) ortodoks teorinin maksimizasyon davranışına dayalı modeli birbirinden ayrılabilir üç unsurdan oluşmaktadır. İlk olarak, firmaların endüstride neyi maksimize etmeye çalıştıklarına ilişkin bir spesifikasyon mevcuttur. Buna göre firmalar karı ya da şimdiki değeri maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Yani firmaların müşterek bir hedef fonksiyonlarından söz edilmektedir. İkincisi, firmaların bir şeyi nasıl yapacaklarına ilişkin şeylerin kümesinin bir spesifikasyonu mevcuttur. Örneğin söz konusu olan geleneksel anlamda bir üretim ise, bu şeyler aktiviteler ya da teknikler olarak spesifize edilebilmektedir. Bunlar 'üretim kümesinin' unsurları olarak varsayılmaktadırlar. Aynı şey reklam politikaları için geçerli olduğu gibi, finansal aktif portföylerinin yönetimi için de geçerlidir. Üçüncüsü, bilinen alternatif eylemler kümesi, piyasa kısıtları ve muhtemel diğer içsel kısıtlar (örneğin kısa dönemde sabit olan faktör miktarları gibi) veri iken, firma eylemi-

---

sından önemi, ilgili kavramı savunan bazı yaklaşımların mekanik bir rasyonalite kavramına karşı çıkıp daha dinamik ve değişimi odak alan bir yaklaşımı savunuyor oluşlarıdır. Hodgson'un (1999, 127-28) iktisattaki farklı evrimci yaklaşımlara ilişkin genel sınıflaması bu konuda oldukça toparlayıcıdır. Buna göre en azından altı maddelik bir gruplama yapılabilir. Bunların ilki Veblen ve Commons'ın öncülüğünü yaptığı Amerikan kurumsal iktisat okuludur ki okulun ortodoksiye en temel itirazı onu metodolojik ve kavramsal açıdan yeterince evrimci bulmamasıdır. İkinci grup Schumpeter'in kapitalist süreci evrimci bir süreç olarak nitelemesinden mülhem *Journal of Evolutionary Economics* çevresinde toplanan gruptur. Üçüncüsü, Özellikle Carl Menger ve F.A.Hayek'teki evrimci metaforlardan etkilenen Avusturyan gelenektir. Dördüncüsü, Adam Smith, Karl Marx ve Alfred Marshall gibi önde gelen kimi iktisatçılar da bazen 'evrimci' bir karakterde yorumlanmaktadır. Beşincisi, teorik biyolojideki matematiksel gelişmelerden de etkilenen evrimci oyun teorisi yaklaşımıdır. Altıncısı, Amerika'daki Santa Fe Enstitüsünün öncülüğünde yapılan karmaşıklık teorisi de bazen evrimci bir gruplamaya dahil edilebilmektedir.

nin hedefleri gerçekleştiren bir derecede maksimizasyon yapan bir eylem seçiminin sonucu olduğu varsayımı maksimizasyon modelinin ayrılmaz parçasıdır. Bazı modellerde maksimizasyon davranışının temsili enformasyon aksaklıklarını, maliyetleri ve kısıtları da hesaba katabilmektedir.

Nelson ve Winter ortodoks teorinin firma davranışına yönelik işte bu üç varsayımını sorgulamaktadır. Literatürde ortodoks yaklaşımın ilk varsayımı olan firmaların birer hedef fonksiyonuna sahip oldukları varsayımı hem ortodoksi içinden hem de heterodoks yaklaşımlardan gelen birçok eleştirel hücuma uğramıştır. Bu eleştirileri sıralayan Nelson ve Winter (1982, 53-58), gerçek dünyadaki firma davranışının tamamlanmış ve açıkça tanımlanmış bir hedef fonksiyonuna ille de sahip olması gerekmediği sonucuna varmaktadırlar. Böyle bir durum teori inşası için zorunlu da değildir. Ortodoks teorinin böyle bir hedef fonksiyonunu sahiplenmesi bütünüyle onun normatif yapısının mantıksal buyruklarının bir sonucudur. Aslında bu normatif yük atılabilirse, firma teorisi ile ilgili davranış motivasyonu konularında çok daha zengin opsiyonlara erişilebilir. Bu sayede ortaya çıkabilecek olan opsiyonları özellikle iki başlık altında toplamak mümkündür. İlk olarak, firma bütün olarak ele alındığından dolayı onun alt birimleri ya da birimsel organizasyonların ortadan kalkan hedefleri yeniden ele alınabilecektir. Bu sayede bir bütün olarak firma davranışı, farklı oluşumların ve spesifik prosedürlerin farklı çıkarlarının etkileşimi olarak anlaşılacaktır. İkincisi, bir bütün olarak firma davranışını şekillendiren en ısrarcı işlemler ve en güçlü motivasyonlar birkaç basit varsayım altında incelenebilecektir. Firmanın gerçek nedensel ilişkilerinin farklı çıkarlar ve karmaşık içsel politik

süreçlerle ilişkili olduğunun farkında olan bu yaklaşım, çıkar sorunu konusunda sonuçsuz kalmaya mahkum aşırı realist yaklaşımlar yerine basit ve işlenebilir bir tarz benimsemiş olmaktadır. Firma motivasyonunun bu tarz ele alınışı, firmanın davranışının tam bir rasyonalite sergilediğini ispat yükümlülüğünden de analizi kurtaracaktır. Bu sayede büyük ölçekli firma motivasyonunu belirleyen güçlerin kararlar üzerindeki bazen tutarsız da olabilen baskılar şeklinde temsili de mümkün olabilecektir. İlgili motivasyon tam tutarlılığın entelektüel bir arayışı şeklinde değil, hayatta kalabilme mücadelesinin bir sonucu olan daha karmaşık bir evrimci motivasyon şeklinde tasvir edilebilecektir.

Aslında Nelson ve Winter firma hedefleri konusunda kar motivasyonuna doğrudan itiraz etmemektedirler. Fakat itirazları firmanın karar verme sürecinde mutlak rasyonel aktörler olarak tasvirinin problematik yönlerine dikkat çekmektedir. Bu mutlak rasyonalite talebi, daha önce bireysel bazdaki rasyonel seçim tartışmalarında da değinildiği üzere, ortodoksinin karar süreçlerini kesinlik ve içsel tutarlılık gibi temel mantıksal ve matematiksel argümanlara uyumlu kılma isteğinden kaynaklanmaktadır. Tıpkı birey davranışının rasyonelliğinin bu dille tanımlanışı gibi, firmalar da metodolojik bireyciliğin bir sonucu olarak bireysel aktörler olarak ele alınmakta bu da onların rasyonelliğinin de aynı şekilde tasvirine imkan vermektedir.

Nelson ve Winter'ın asıl can alıcı itirazlarından birisi üretim kümeleri (production sets) ile ilgili ikinci varsayıma yöneliktir. Üretim kümeleri yerine, yazarlar, organizasyonel yeterlilikleri (organizational capabilities) öne çıkarmaktadırlar. Çünkü onlara göre iktisadi düşüncedeki geleneksel üretim kümesi kavramı ya çiftlikteki tarımsal

üretimi ya da manifaktürün metal işleyen dallarını kastetmektedir. Oysa son yıllarda iktisatçıların üretim kümesi içine dahil ettikleri yeterliliklerin hacmi çok büyük bir ölçüde artmıştır. Nelson ve Winter (1982, 60-61) öncelikle firmanın üretim kümesini belirleyen şeyin ne olduğu sorusundan hareketle bilgi sorununa ulaşmaktadırlar. Ortodoks iktisat firmanın üretim kümesini, fiziki kanunların empoze ettiği nihai sınırlamalar ya da girdiye ulaşabilme imkanlarının fiili şartlarının empoze ettiği sınırlar şeklinde değil, ama bu üretim kümesini karakterize eden bilgi bütünü olarak tanımlamaktadır. Arrow ve Hahn'da (1971, 53) bu tanım fazlasıyla açıktır: "Üretim imkanları kümesi malları dönüştürme imkanlarına ilişkin firmanın sahip olduğu bilginin tasviridir". Üretim kümesini bu bilgiye dayandıran ortodoksinin bu bilginin doğasına ilişkin tartışmadan ise uzak durduğu görülmektedir. Burada genelde kabaca 'birşeyi yapma bilgisi' ya da 'teknolojik bilgi' kastedilmektedir. Bu ifadeler zımni olarak ilgili üretim için gerekli bilginin biraraya toplanmış (unitized), organize edilmiş paket bilgiler şeklinde olduğu yönündedir. Dolayısıyla teknolojik bilgi birbirine bağlanmış ve birleştirilmiş bir bilgi olarak varsayılmaktadır. Durum bu olunca, firmanın üretim kümesi her düzeyde karşılanabilir olan girdi-çıktı kombinasyonları olarak tanımlanabilmektedir. Bu bilginin zaman içindeki değişimi gözardı edilirken, bütün firmaların üretim kümelerinin özdeş olduğu varsayılmaktadır. Teknolojik değişim üzerine odaklanmış olan istisnai bir literatür mevcuttur ve bu literatür teknolojik süreçlere vurgu yapmaktadır. Fakat aynı literatür temelde teknolojik bilginin birbirine bağlanmış ve birleştirilmiş (articulated) bir bilgi olduğu varsayımıyla ortodoks yoruma bağlanmaktadır.

Üretim kümesinin bu şekilde kullanımı üç önemli soruyu gündeme getirmektedir (Nelson and Winter 1982, 62-64). Bunların ilki, bu ilgili bilginin nerede bulunduğuna/durduğuna ilişkin sorudur. Ortodoks teoriye göre bu bilgi ya *blueprint* dosyaları gibi 'sembolik kayıtlarda' ya da şef mühendis gibi girişimcinin istihdam ettiği 'bilgi uzmanlarında' bulunmaktadır. Bu bilgi ne bir bireye indirgenebilir, ne de organizasyonun bütün birimlerinin basit toplamı olarak algılanabilir. Aksine bu her iki yaklaşımın da değerlendirildiği bir ortak analiz yolu bulunabilir. Burada Nelson ve Winter tecrübeleri (skills) ve organizasyonların hafızaları olarak rutinleri analiz birimi seçtikleri bir yaklaşımla kendi evrimci analizlerini geliştirmektedirler. Organizasyonun bilgisinin yer aldığı birim o organizasyonun hafızası işlevi gören rutinlerdir.

İkinci soru, 'teknik olarak mümkün olan' ve 'teknik olarak mümkün olmayan' arasındaki keskin ayırımı üretebilecek olan şeyin ne olduğu sorusudur. Bir firmanın yapabileceği birşeylerin varolduğunu ve yapamayacağı diğer şeylerin varolduğunu söylemenin pek bir sorun teşkil etmediği düşünülebilir. Ama bu ifadelerin ilki, firmanın fiiliyatta yapmakta olduklarını ifade ederken, ikincisi, fizik kanunlarını ihlal eden hipotetik bir sürece atıf yapıyor olabilir. Dolayısıyla burada bir bilgi sınırı mevcuttur. Üstelik organizasyonel bağlamda bilgi olan şey değişime konu bir bilgi türüdür. Bu iradi bir seçim sonucu ortaya çıkan değişim olabileceği gibi gayri iradi bir değişim de olabilir. Üretim kümesi yaklaşımı bu değişim sürecini kesikli tasavvur etmekte ve bu sayede bilgiyi marjinde kullanma imkanı elde etmektedir. Oysa üretimi etkileyen bu bilgi değişimi devamlılık arz edebilmektedir. Bu yüzden ayarlanma süreç-

lerini, yani değişimi bu denli keskin bir ayırıma tabi tutmak sorunlu görünmektedir.

Üçüncü soru, bir firmanın sahip olduğu bilginin diğerleriyle ve genel olarak bilgi çevresiyle nasıl ilişkili olduğu yönündedir. Standart ortodoks yaklaşım bu soruyu ihmal etmekte ve firmanın üretim kümesini veri olarak almaktadır. Standart rekabetçi modelde farklı firmalar arası davranış kanallarını düzenleyen tek gösterge piyasa fiyatlarıdır. Oysa firmalar kendi endistrileri ve diğer firma davranışlarına ilişkin enformasyonları çok farklı yollarla elde edebilmektedirler. Bu ürünleri satıp alarak, teknik uzmanları işe alarak ya da işten çıkararak, ticaret bilgisi içeren gazeteleri ve diğer haber kanallarını izleyerek, danışmanlar tutarak ya da bu konularda uzmanlara başvurarak olabilmektedir. Bütün bunlar hiç de maliyetsiz değildir ve bir firmanın bildiğini diğerlerinin de biliyor olduğu anlamına gelmez.

Nelson ve Winter organizasyon davranışları analizinde bilgi problemini gündeme getirerek standart yaklaşımdaki bu ikinci varsayımı, yani üretim kümesi varsayımını yoğun bir şekilde eleştirmiş olmaktadır. Kendilerinin öne çıkardığı bilgi ve oradan hareketle yeterliliklerin önemini anlama gereği, standart bir rasyonel birimsel aktör olarak firma kavrayışını eleştirirken, daha gerçekçi olduğunu iddia ettikleri evrimci bir yaklaşımı öne çıkarmaktadır. Bu evrimci yaklaşım değişim üzerine odaklı bir analiz yaparken, standart tutarlılık temelli rasyonalite kavramını da kökten eleştirmiş olmaktadır.

Nelson ve Winter'ın firma davranışına ilişkin ortodoks teoriye yönelttikleri en önemli eleştirilerden birisi de maksimize edici seçim varsayımıdır (Nelson and Winter 1982, 66-67). Bilindiği gibi ortodoks yaklaşım firma davra-

nışını verili kısıtlar altında maksimize edici bir seçim yapan davranış olarak tasvir etmektedir. Oysa Nelson ve Winter karar ile eylem anı arasında bir gecikmenin olduğundan hareketle piyasaya yönelik öndeyilerin tam olamayacağını varsaymaktadırlar. Bu durumda da maksimize edilen şey beklentilerin maksimizasyonundan başka bir şey değildir. Üstelik karar anında gerekli olan bütün potansiyel enformasyona da erişilememiş olabilir. Dahası bu bilgiye enformasyona erişilmiş ise, onun maliyetsiz olarak işlenebileceğini iddia etmek de mümkün değildir. Yine bütün bu enformasyonun tamamının kullanılarak bunun içinden bir maksimizasyon seçiminin yapıldığını varsaymak da pek akla yatkın değildir. Çünkü burada da devreye hesaplayabilme kabiliyeti girmektedir. Aslında Nelson ve Winter'ın bu konuda geliştirdiği argümanlar sınırlı rasyonalite tartışmasında büyük ölçüde ele alınmış durumdadır. Nelson ve Winter sınırlı rasyonalite tartışmasında dile getirilen argümanlara ilave olarak eylem için belirli bir süre düşünerek karar verme ile mekanik bir kuralı izler tarzda anlık karar verme ayırımı yaparak bir katkı yapmaktadırlar. Bu düşünme süreci tıpkı sınırlı rasyonalite tartışmasında olduğu gibi firmaların maksimizasyon için çabaladıkları fakat hakikatte bunu başaramadıkları varsayımıyla noktalanmaktadır.

İktisatta genelde heterodoks karakterli olan bu evrimci yaklaşımlar incelendiğinde,[62] rasyonalite bağlamında katkıları için şu söylenebilir. Evrimci yaklaşımlar en genel

[62] Üstelik Nelson ve Winter hep 'ortodoks yaklaşım' kavramını kullanıyor oluşlarına rağmen, kendilerini daha radikal tonlu heterodoks yaklaşımlardan da hep uzak tutmuşlardır. Bu yüzden entelektüel öncülerinin başına Joseph A.Schumpeter'i yerleştirmektedirler.

hatlarıyla teleolojik evrimciliği benimseyenler ve teleolojik olmayan bir evrimcilik benimseyenler şeklinde sınıflandırılabilir.[63] Rasyonalite bağlamında soruna yaklaşıldığında teleolojik bir evrimciliğe bağlı olan analizler temelde bilinebilir ve rasyonel ilerleyişi olan daha mekanik bir evrim yaklaşımını savunmaktadırlar. Bu anlamda neoklasik teorinin rasyonalite kavramından çok da uzak bir yerde durmamaktadırlar. Kendi evrimciliklerinin teleolojik karakterde olmadığını savunan yaklaşımlar ise evrimin yönünün ve seyir hızının bilinemeyeceğinden hareketle, neoklasik rasyonalite kavramının kesinliği ve belirliliğine itiraz etmektedirler.

Ama evrimciliğin rasyonalite tartışmasındaki asıl önemi ve katkısı, onun iktisattaki birey davranışı muamelesi gören birimlere yönelik analizlerinde getirdiği katkıdır. Bu birimler firmalar ve endüstriler olabildiği gibi daha makro düzeyde bütün ekonomiler olabilmektedir. Neoklasik iktisat metodolojik bireyciliğe dayalı bir analiz biçimi olarak öncelikle birey davranışını öne çıkarmakta ve onu rasyonel olarak karakterize etmektedir. Bu rasyonel bireyin rasyonelliği de iç tutarlılık koşulları altında tanımlanmaktadır. Fakat neoklasik teori bu analizi birey ile sınırlamamaktadır ki bu da metodolojik bireyin gereklerinden birisidir. Neoklasik teoride firma, endüstri, devlet gibi makro kavramlar da birer birey muamelesi görmektedir. Bu yüzden firma teorisi tartışmalarında neoklasiklerin firmasının 'kara kutu' olarak nitelendirildiği olmuştur. Çünkü firma kendi alt bi-

[63] Kendi evrimciliklerinin teleolojik olmadığı, buna mukabil neoklasik teorinin teleolojik bir yapı arzettiği üzerine üzerine en yoğun tartışmalar, en temel metaforlarından birisi evrim olan, kurumsal iktisat literatüründe yaşanmaktadır.

rimleri, bunların arasındaki çıkar ilişki ve çatışmaları göz ardı edilen, tıpkı bir birey davranışı sergileyen bir birim muamelesi görmektedir. Haliyle teorinin rasyonellik tanımlaması da onu içsel tutarlılık olarak rasyonalite tanımına sığdırmaktadır. Oysa evrimci teoriler bireyin rasyonel davranış kalıpları üzerine doğrudan eleştiri getirmekten ziyade, daha bütüncül karakterli yapıları analize yönelmektedirler. İlgili evrimci yaklaşım teleolojik karakter taşımıyorsa, bu durum ilgili yapıya yönelik analizin standart rasyonellik tanımlarına eleştiri getirmesi biçiminde şekillenmesine yol açmaktadır. Nitekim temel analiz biçimi evrimci olan kurumsal iktisadın kendine analiz birimi olarak kurumları seçmiş olması, yeni kurumsal iktisadın evrimci boyutlarının firma analizleri, yukarıda genel hatlarıyla ele alınan Nelson ve Winter'ın çok etkili olmuş çalışmalarının firma-endüstri-kalkınma üçlemesine açılan bir yapılar analizi içermesi bu iddiayı doğrular niteliktedir.

Nelson ve Winter'ın analizi standart ortodoksinin birey rasyonalitesi kavramının bir uzantısı olan firma davranışındaki rasyonaliteyi eleştirmekte, bu davranışın değişimi ve gerçek hayattaki karmaşıklığı olabildiğince yansıtan bir biçimde evrimci bir analize tabi tutulması gerektiğini öne sürmektedir, rasyonalite tartışmasına yapıları da katmış olması açısından önemli bir katkı sağlamaktadır.

5.3. Hermeneutik boyut: Radikal sübjektivizm

Çalışmanın ilk kısmında ele alındığı gibi Batı düşüncesi içerisinde sosyal bilimlerin ortaya çıkış yıllarında yöntem temelinde ortaya çıkan ve sosyal bilimlerin farklı bir yöntemi olması gerektiği düşüncesine dayanan temel bir

ayırım ortaya çıkmıştı. Dilthey'ın öncülüğündeki kavramsallaştırma *Naturwissenschaften* ile *Geisteswissenschaften* ayırımı yapmaktaydı. Bunların ilki *açıklamayı* (explanation) kendine esas alırken, ikincisinin *anlamayı* (Verstehen) esas aldığı bilinmektedir. Bu ayırım aynı zamanda Batı düşüncesinde Kartezyen düşünce ile hermeneutik yaklaşım arasındaki köklü ayırımı da işaret etmektedir. Genelde ilki Naturwissenschaften'e yöntem (pozitivizm) sunarken, ikincisi de Geisteswissenschaften'e yöntem (hermeneutik) sunmaktadır. Gerçi yirminci yüzyılın felsefi hermeneutik yaklaşımının temel iddiası kendisinin yalnızca bir yöntem olarak algılanmaması gerektiği yönündedir. Onun iddiası bütünüyle insan varlığının anlaşılması çabası yönündedir ki bu anlamda Naturwissenschaften ile Geisteswissenschaften arasındaki ayırımın aşılması çabası da bu iddiada mündemiçtir.

Öte yandan kendisi sosyal bilimler içerisinde yer almasına karşın iktisat, özellikle neoklasik devrimin yaşandığı ondokuzuncu yüzyılın son periyodundan itibaren kendisine Naturwissenschaften'i ve onun yöntemini model olarak almıştır. Bu yüzden hermeneutik tartışması sosyoloji, siyaset bilimi gibi diğer sosyal bilimlerde çok köklü etkiler yapıp, disiplin içi belirli akımların doğuşuna bile yol açarken iktisat üzerinde uzun süre hemen hiçbir etkisi hissedilmemiştir.

Hermeneutiğin iktisat üzerindeki etkisi rasyonalite tartışması açısından çok önemlidir. Çünkü Kartezyen düşüncede özne ile nesne arasındaki ilişki öznenin ratio'sunun bilme edimi olarak açıklanır. Oysa hermeneutik yaklaşımda özne ile text'in muhataplığı ve bu muhataplıktan doğan anlama çabası vardır. Bu durumda da text'i bütün evrensel kesinliği içerisinde bilen bir öznenin rasyonel edi-

minden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla iktisat içerisinde hermeneutik bir çaba kaçınılmaz olarak hakim rasyonalite kavrayışını da eleştiren bir akım olmak durumundadır.

Hermeneutik yöntemin iktisatta belirleyici olduğu akım Avusturya iktisadında ortaya çıkmıştır. Avusturya iktisadı içerisindeki bu hermeneutik çabayı anlaşılır kılmak için Avusturya iktisadını kendi bağlamı içerisinde önce kısaca ele almak gerekmektedir. Bu yüzden bu kısımda önce Avusturya iktisadının genel seyri kabaca ele alındıktan sonra Lachmann'ın öncülüğündeki hermeneutik çaba ve onun daha çağdaş destekçileri üzerinde durulacaktır.

Avusturya iktisadının monolitik olduğunu söylemek güçtür. Çünkü çağdaş Avusturya iktisatçılarının bir kısmı okulu ana akım neoklasik iktisadın bir dalı olarak görürken, diğer bir kısmı da ana akıma radikal bir alternatif olarak konumlamaktadırlar. Yine okulu çok daha geniş bir soyal teori bağlamında konumlandıranlar da vardır. Üstelik bu farklılık ve gerilimler Avusturya iktisadı için yeni de sayılmaz, çünkü okulun bütün tarihi boyunca bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Marjinalist devrimin meşhur üçlüsünden birisi olarak zikredilen Carl Menger'in *Principles of Economics* kitabı (1976), 1871 yılında hem klasik iktisada hem de Alman tarihselci okula karşı bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştı. Menger ve onun kitabı Avusturya iktisatçıları için kendi okullarının da başlangıç yılını oluşturmaktadır. Menger matematiksel yaklaşımdan uzak durmasıyla Jevons ve Walras'dan farklılaşıyordu ve matematiksel yaklaşımın iktisadi fenomenin özünü anlamada yetersiz kalacağı görüşünü taşımaktaydı. Bu haliyle yeni doğmakta olan neoklasik iktisada da alternatif sayılabilecek bir tarz benimsemiş olmaktaydı. Menger sonrası

kuşağı oluşturan Eugen von Böhm-Bawerk ile Friedrich von Wieser kendilerini radikal bir alternatif olarak görmekten ziyade neoklasik iktisada katkı yapıcı isimler olarak görmekteydiler. Biraz da onların çabalarıyla Viyana 1880 ile 1930 yılları arasında önemli bir iktisadi düşünce merkezi haline gelmiştir. Avusturyalıların ordinal marjinal fayda teorisi ve fırsat maliyeti gibi seçim teorisi unsurlarına, sermaye ve faiz teorisine, para ve konjonktür teorisine yaptıkları katkılar iktisadi düşüncenin ana akım gövdesine eklenip onun gelişimine önemli katkılar yaptı (Boettke 1994, 1).

Avusturya iktisadının ikinci parlak dönemi Mises ve Hayek'in etkili olduğu 1930'lu yıllardır. Her iki isim de aralarında farklılıklar bulunmasına rağmen daha çok klasik liberal bir sosyal teorinin gelişimine yaptıkları katkılarıyla öne çıkmışlardır. Bu çerçevede sosyalistlerle meşhur hesaplama tartışmasını yürütmüşler ve dönemin hakim yaklaşımı Keynesciliğe karşı yoğun bir mücadele vermişlerdir. Mises yöntem tartışmalarında neo Kantçı iddialarıyla öne çıkarken, Hayek ise öncü bir biçimde bilginin parçalılığını dile getirmiştir.[64] Hayek'de, Menger'in marjinalizmin doğuş yıllarında matematiksel yönteme sıcak bakmamasının bir çeşit yankısı sayılabilecek olan fizik bilimleri yöntemlerinin taklidine karşı çıkış görülmektedir. O, iktisadın fizik bilimlerini 'sefilce' taklit edişine karşı çıkarken, marjinalizmin doğuşuyla başlayan *Naturwissenschaften* özentisine de bir itiraz getirmiş olmaktadır. Hayek'e

---

[64] Hayek'in iktisatta piyasanın epistemik rolünü öne çıkardığı bilginin sınırlılığı ile ilgili öncü çalışmaları için bkz. Hayek (1980a; 1980b). Hayek ve Mises konusunda okul için tartışmalara pek de angaje olmayan değerlendirmeler için bkz. Loasby (1989, 155-167), Hutchison (1981, 203-232).

göre sosyal bilimler fizik bilimleri gibi nesneler arası ilişkilerle değil, insanlarla nesnelerin ya da insanlarla insanların ilişkileriyle ilgilenmektedir. Sosyal bilimler insanların eylemleriyle ilgilenmektedir ve amacı insanların eylemlerinin niyetlenilmemiş ve tasarımlanmamış sonuçlarını açıklamaktır (Hayek 1955: 25). Sosyal ya da insani eylemin nesneleri fizik bilimlerinin kullandığı dar anlamdaki 'objektif bulgular' değildir ve bunlar fiziki terimlerle açıklanamaz. Sosyal bilimin nesneleri eylemde bulunan insanların fikirleridir (Hayek 1955: 26-27). Doğa bilimci için objektif olgularla sübjektif fikirler arasında ayırım yapmak kolaydır, fakat bu ayırım sosyal bilimler için o kadar kolay değildir. Çünkü sosyal bilimlerin nesneleri, olguları denen şeyler zaten fikirlerdir. Fikirlerden kasıt da eylemleriyle sosyal bilimciye nesne üreten bireylerin fikirleridir. Gerçekten de sosyal bilimlerde nesneleri aynı zamanda, bireylerin bu nesneler hakkındaki inançları ve fikirleri oluşturur. Ne 'meta', ne 'mal', ne de 'yiyecek' ya da 'para' fiziksel terimlerle ifade edilebilir, aksine bunlar ancak insanların bu nesnelerle ilgili görüşlerinde ifadesini bulur.[65] Bu yüzden doğa bilimlerinin yaklaşımı 'objektif', sosyal bilimlerin yaklaşımı ise 'sübjektif' olarak adlandırılabilir (Hayek 1955: 28).

Mises ve Hayek'den sonra Avusturya okulu uzun süren bir durgunluğa düşmüş ve yeniden canlanma 1970'li yıllar başlarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu canlanmada

---

[65] O'Neill'e göre (2001: 75-76), bu ontolojik sübjektivizm yaklaşımı kaynağını Avusturya iktisat geleneğinde ve özellikle de Menger'de bulmaktadır. "Özellikle Menger, ancak nesnenin nedensel güçleriyle ilgili verili ortak inançlar varsa o nesnenin ekonomik bir mal olabileceğini öne sürüyordu."

etkili olan isimler Israel Kirzner ve Ludwig Lachmann'dır.[66] Bu iki isim aynı zamanda Avusturya iktisadı içerisindeki teorik gerilimlerin de öncüleri olmuşlardır.

Avusturya iktisadının çağdaş versiyonu sübjektivizm, metodolojik bireycilik ve piyasa süreci vurgusu gibi üç kavramın bu okulun temel varsayımlarını oluşturduğu konusunda hemfikirse de, insan eyleminin iktisadi teorisini inşa etmede keskin olarak farklı iki yaklaşıma ayrışmaktadır (Vaughn 1994, 5-6). Taraflardan birisi Avusturyalıların zaman ve cehalet, sübjektivite ve süreçlere yaptığı vurgunun ana akım iktisadı için hayati bir tamamlayıcılık işlevi gördüğüne inanmaktadır. Israel Kirzner'ın temsil ettiği bu taraf hakim neoklasik iktisadın temel varsayımlarını kabul etmekte, fakat vurgunun dengeden iktisadi süreçleri açıklamaya doğru kaymasını arzulamaktadır. Onlara göre denge bir nihai durumu göstermektedir, oysa önemli olan bu dengeye gidişteki süreçlerdir. İktisadi eylemin teorileştirilmesi için denge inşasını temelde meşru görmekle birlikte bunun nasıl ortaya çıkabildiğinin açıklanması gerektiğini düşünmektedirler. Bunu da girişimci davranışını öne çıkararak açıklamaya çalışmaktadırlar.

Diğer taraf ise çok daha radikal bir tutum takınmaktadır. Ludwig Lachmann'ın öncülüğünü yaptığı bu grup zaman ve cehaleti çok daha ciddiye alıp geleneksel denge kavramsallaştırımını ortadan kaldırıp yeni bir Avusturyan paradigma geliştirme iddiasındadır. Hermeneutik yaklaşı-

---

[66] Murray Rothbard'ı da bu isimler arasında dahil etmek mümkündür. Ama burada sübjektivizm tartışmaları özelinde radikal sübjektivizm yaklaşımının hermeneutik çizgiye yakınlığı öne çıkarılacağından Kirzner ve Lachmann'ın isimleri öne çıkarılmıştır. Rothbard'ın Mises'i öne çıkaran bir yorumu benimsediğini ve çok daha radikal bir liberalizmi savunduğunu belirtmekle yetinelim.

mın iktisat tartışmalarına en esaslı girdiği kanal da bu kanaldır. Burada Lachmann ve Lavoie'nin hermeneutiği Avusturya iktisadı tartışmaları yoluyla iktisada dahil etme çabaları üzerinde durulacaktır.

Her ne kadar her ikisi de Avusturya iktisadının temel bazı varsayımları konusunda uzlaşsalar da ve iktisat teorisinde piyasa süreçlerinin merkezi önemini kabul etseler de, Kirzner ile Lachmann arasında çok keskin ayırımlar da vardır. Kirzner, Mises ile geleneksel mikro iktisat arasında bir uzlaşı yolu ararken, Lachmann ise Mises ile kendisinin diğer etkilenme kaynakları olan Max Weber, John Maynard Keynes ve George Shackle arasında bir uzlaşı arayışı içindedir. Haliyle bu iki yaklaşım arasında derin farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Vaughn 1994, 150).

Lachmann akademik kariyeri boyunca Avusturya iktisadının dramatik değişimlerine şahit olmuştur. Okulun en parlak dönemlerinden birinde kariyerine başlayan Lachmann 1930'lu yıllar boyunca okulun dramatik düşüşüne ve onu takip eden yaklaşık otuz yıllık sessizliğe şahit olmuş, daha sonra da 1970'li ve 80'li yıllardaki canlanmayı hem görmüş hem de ona katkı yapmıştır. Avusturya iktisadına yorumcu bir boyut katarak, okulun hermeneutik düşünceden yararlanması yönünde çaba göstermiştir. Okulun radikal sübjektivist kanadının önde gelen temsilciliğini yapmıştır (Lavoie 1994a, 1). Lachmann 1971'de yazdığı *The Legacy of Max Weber* kitabı ile yorumcu ekonominin (interpretive economics)[67] savunucusu haline gelmiş-

[67] Lavoie'nin tercih ettiği bu kavram hermeneutik geleneğin yorumcu yönünü vurgulamaktadır. Yoksa Lachmann'ın tarzı daha çok radikal sübjektivizm adlandırmasıyla tanınmaktadır. Kendisinin 'Avusturya hermeneutiği' kavramını kullandığı da olmuştur.

tir. Fiyatlar, sermaye malları ya da kurumlar gibi iktisadi olaylar 'okunması' gereken 'metinlerdir'. Bu yüzden iktisatçıların sübjektivizm kavramını da değer teorisindeki teknik bir mesele olarak algılamak yerine insan bilimlerinin doğasına ilişkin felsefi bir kavram olarak yorumlamaya önem vermiştir. Lachmann'a göre iktisat, anlamın yorumu gibi anlama yöntemlerini kullanan bir bilim olmalıdır, yoksa doğa bilimlerini taklit eden ve nedensel ilişkiler peşinde koşan bir bilim değil. Avusturyalıların en ayırıcı katkısı iktisadı bu sübjektivist ilke üzerinden mantıksal sonucuna kadar götürmüş olmalarından gelmektedir. Bu sayede Ricardocu mirastan kalan objektivist unsurlardan iktisadı kurtarma imkanına sahiptirler. Avusturya iktisadının yapması gereken bu sübjektivizmin olanaklarından sonuna kadar yararlanmaktır. Özellikle de bekleyişler (expectations) konusunda sübjektivizm temelli analiz genişletilmelidir. Nitekim kendisi de bu alanda ç.alışmalar yapmıştır (Lavoie 1994a, 6,9).

Lachmann büyük ölçüde Shackle'ın da etkisiyle tam bilgi varsayımını reddetmekte, geleceğin bilinemeyeceğini vurgulamaktadır (Kirzner 1995, 15). Lacmann'a göre gelecek bilinemez ama tahayyül edilebilir (imaginable). Çünkü insan eyleminde bazı tutarlılıklar vardır ve bu yüzden bir tahayyül oluşturulabilir. Fakat ne birey ne de sosyal bilimci bu tahayyülden kalkarak bir öndeyi gücü elde edebilir. Bu yüzden belirsizlik hayatın bir gerçeğidir ve bekleyişler de muhtemel geleceğin sübjektif tahminlerinden başka bir şey değildir (Vaughn 1994, 152). Lacmann'ın belirsizliğe bu denli vurgusu onun nihilizme yol açan bir arayışın içinde olmakla suçlanmasına bile neden olmuştur.

Lachmann sübjektivizmi Avusturya iktisadının en önemli katkısı olarak görürken, onun bir nevi 'yorumcu

dönüş' sağladığını düşünmektedir. O, neoklasik düşünme tarzının aşırı soyutlamasının 'yaşam dünyasını (lebenswelt)' dışladığını öne sürmektedir. Neoklasik iktisat bu soyutlama tarzını klasik mekaniği taklit ederek elde ettiğine göre Avusturyalıların en fazla karşı çıkacağı nokta bu olmalıdır. Çünkü bu durum insanı bir mekanizma gibi algılamaya götürmekte ve onun ifadelerini de dışsal olaylarca belirlenen şeyler gibi sunmaktadır. Burada eylem (action) reaksiyon ile karıştırılmaktadır. Oysa ortada amaçların seçimi diye bir şey yoktur. Her bir birey için 'kapsayıcı tercih alanının' belirli olduğu bir yerde seçilen şey nedir ki? Yani seçim eyleminin sonuçları önceden belirlenmiştir. Piyasa fiyatlarındaki değişimlere göre birey kendi farksızlık eğrisini aşağı ve yukarı kaydırmak gibi anlamsız zihni cimnastiklere girişmektedir. Bunun ise insanın 'yaşam dünyasındaki' anlamlı eylemi ile hiçbir ilgisi yoktur (Lachmann 1994, 277-78). Dikkat edilirse Lachmann, Husserl üzerinden Heidegger'e, Gadamer'e ve Habermas'a kadar çeşitlenen tartışmada merkezi kavramlardan birisi olan 'yaşam dünyası' kavramını kullanmaktadır. Bu kavram farklı isimlerde farklı bağlamlara girebilse de, genelde yaşamın pratiğini önceleyen bir ton taşımaktadır ve Kartezyen bilen özneye ve kesinliğe karşı hermeneutik geleneğin öne çıkardığı bir kavramdır. Dilthey'ın kavramı kullanım biçimi üzerinde de daha önce durulmuştu. Lachmann gerçi kavramı kendi bağlamına doğru izlememektedir ama kullanım biçimi de göstermektedir ki kavramın hermeneutik gelenekteki imalarından haberdardır.

Lachmann'a göre insan amaçlarını gerçekleştirmek için planlar yapar ve bu planlar ulaşılabilir olan araçlar ile serbestçe seçilen amaçlara dayanır. Bunlar gerçekleşir ya da revize edilir ya da bütünüyle değiştirilir. Fakat ne olur-

sa olsun, fiyatlar, üretilen ya da mübadele edilen miktarlar gibi gözlemlenebilen iktisadi olay planlarımızın etkileşimlerinin bir sonucudur. Planların kılavuzluğundaki eylem iktisadi olayın ortaya çıkmasına neden olur. Yani iktisadi olay planlarca yönlendirilen eylemin kendini dışa vurumudur. Bu yüzden Avusturyalılar mekanistik değil ama iradi (voluntaristic) bir eylem teorisine sahiptirler denebilir. Burada hermeneutik yardımcı olmaktadır. Çünkü eylem, zihnimizin *anlam* atfettiği eylemler dizisinden oluşmaktadır. Bu yüzden eylemin unsurları zihnimizin ifadeleri olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla eylem ve etkileşimin incelenmesi yorumcu bir faaliyet olmaktadır (Lachmann 1994, 278-79).

Lachmann (1994, 282) iktisadi olaylar gözlemlenebilir olmalarına rağmen bunların anlamlı olabilmeleri ve bilgi dağarcığımıza katkı yapabilmeleri için yorumlanmaları gerektiğini düşünmektedir. Yalnızca anlamlı ifadeler kendilerinin yorumlanmasına imkan verirler. Dahası, insan eyleminin bütünü bir 'öznelerarasılık (intersubjectivity)' bağlamı içinde yer almaktadır. Kendi eylemlerimizi ve muhataplarımızın eylemlerini anlamlandırdığımız genel gündelik dünyamız (Lachmann burada 'yaşam dünyası' kavramını Schütz'dan aldığını belirtmektedir) kuşkudan uzak ve açıklık içindedir. Yani eylemlerimizin anlamlandırıldığı yegane yer burasıdır. Gözlemle edindiğimiz iktisadi fenomene ilişkin ampirik bilgimiz bu bağlama gömülü/içkin (embedded) olarak yorumlanmalıdır. Burada anlamın izahı, bir dış gözlemci olarak iktistçının kendi bilişsel amaçlarına uygun anlamı, nesnesine giydirmesi demek değildir. Aksine öznelerarası anlamların bağlamı içerisinde gözlem sahnesindeki aktörlerce bu fenomenlere atfedilen anlamın izahı olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla iktisadi fe-

nomenin hermeneutik yorumu, her bir toplum için tesis edilmiş anlamların ufku içinde yer almak durumundadır.

Lachmann'ın kullandığı dile ve kavramlara dikkat edilirse, iktisatçıların ne kendi analiz tarzlarında, son yıllardaki kimi çalışmaları bir kenara bırakırsak, ne de metodolojik çalışmalarda rastlanabilir bir dildir. Bu kavramsal yapı neredeyse bütünüyle hermeneutik tartışma geleneğinin dünyasına aittir. Bu yüzden Lachmann'da iktisadın rasyonel eylem modeline doğrudan teknik karşı çıkışlardan ziyade daha radikal bir itirazın olduğu söylenebilir. İnsan eylemi onun anlam ufkuyla birlikte ele alınmakta ve eylemin rasyonelliğinden ziyade, bağlam içerisindeki anlam üretme kabiliyetinden söz edilmektedir.

Lachmann, Avusturya iktisadı içerisinde hermeneutik düşünceye yakın olarak yorumladığı isimlerin başına Menger'i ve Mises'i koyarken, Avusturyalıların bu hermeneutik çabasının diğer müttefikleri olarak da Knight, Keynes ve Shackle'ı görmektedir.[68]

Lachmann'ın hermeneutik yönelimi dikkat edilirse, son dönemi hariç, Gadamer'e kadar gelen çağdaş hermeneutik gelenek çizgisinin çok paralelinde değildir. Onun

---

[68] Lachmann'm bu çabası önemli eleştirilere de konu olmuştur. Örneğin Albert (1988) onun vaktiyle Sombart'ın denediği bir yoldan gittiğini söyleyip, Weber ve Mises'i kendi amaçları doğrultusunda yorumlamakla itham etmektedir. Üstelik hermeneutiğin sosyal bilimlerin hiçbir problemine çözüm getiremeyeceğini öne sürmektedir. İktisatta hermeneutiğin kullanımı ile ilgili bir diğer ve çok daha sert eleştiri için ise bkz. Rothbard (1989). Lachmann'ın çabasına ilişkin şu ilginç nokta da önemlidir. Bilindiği gibi Knight, Shackle ve Keynes isimleri standart Avusturya iktisadı literatüründe pek de okula ait addedilmez. Hele Keynes, Hayek-Keynes tartışmaları da hatırlanırsa, neredeyse sosyalistlerden sonraki en önemli düşman kampını oluşturmaktadır. Lachmann ise metodolojik düzeyde bu isimlerden rahatça yararlanmaktadır.

Heidegger ve Gadamer'in öncülüğünde hermeneutiğin kazandığı yeni ivmeden az da olsa yararlanması Don Lavoie sayesinde olmuştur. Dolayısıyla Avusturya iktisadının bu kanadının çağdaş hermeneutik gelenekle daha yakın teması büyük ölçüde Lavoie üzerinden olmuştur denebilir.

Don Lavoie'nin metodoloji özelindeki çalışmaları Avusturya iktisadının 1980'li yıllardaki en ihtilaflı tartışmaların yaşandığı bir odak oluşturmuştur (Vaughn 1994, 129). Lavoie Avusturya iktisadının Kıta felsefesinden doğan hermeneutik geleneği kullanması iddiasını dile getirmektedir. Lavoie'e göre (1994b, 54), Ludwig M.Lachmann'ın etkisiyle Avusturya iktisadı hermeneutik felsefeden dayanak alarak önemli bir atılım imkanı yakalamıştır. Lavoie, Amerikan pragmatist felsefeci Richard Rorty'nin kavramını kullanarak Avusturya iktisadındaki bu yönelime 'yorumcu dönüş (interpretive turn)' adını vermektedir. Felsefede Wilhelm Dilthey, sosyolojide Max Weber ve iktisatta Ludwig von Mises'den ilham alan bu yaklaşım bir zamanlar oldukça güçlü iken pozitivizmin yükselişi onu marjinalize etmiştir. Oysa ilgili kavramlar tekrar tartışma gündeminin merkezine yerleşmeye başlamışlardır. Hatta bu yorumcu dönüş pozitivist neoklasik felsefi yaklaşıma karşı geleneksel Avusturyan pozisyonun doğrulanması anlamında bile yorumlanabilir. Bu dönüş esasında geleneksel hermeneutik yönelimin de bir restorasyonu olarak görülebilir. Özellikle Dilthey ve Max Weber'in anlama nosyonları, Alfred Schütz, Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer ve Paul Ricoeur gibi isimlerce içsel bir eleştiriye tabi tutulmuş ve hermeneutik gelenek bu yolla daha ontolojik bir temele kavuşmuştur.

Lavoie'ye göre (1994b, 54), bu gelişme özellikle Mises'in öğrencileri açısından çok önemlidir. Çünkü onların

iktisat teorisi ve tarih görüşleri ayrı ayrı fenomenoloji ve hermeneutik tarafından belirlenmiştir ki bu belirlenme iki yaklaşımın bütünüyle birbirinden ayrıştığı bir döneme denk düşmektedir. Yorumcu Avusturyalılar geleneksel Avusturya iktisadının tıpkı ana akım iktisadı gibi iktisat teorisi ve tarihi birbirinden ayırma işini aşırı vurguladıklarını düşünmektedirler. Lavoie gibi yorumcu Avusturyalılar fenomenolojik hermeneutik gibi birleşik bir felsefi perspektifin, ki bu felsefede de karşılığı olan bir şeydir, teori ve tarihi birleştirerek formalizm sorununu aşma imkanı tanıyacağını düşünmektedirler.

Yorumcu Avusturyalılar geleneksel Avusturyan metodoloji tartışmalarına oldukça eleştirel yaklaşmaktadır. Çünkü onlara göre okulun kendini metodolojik olarak tanımladığı terimlerle bakılırsa Menger, Mises ve Hayek'in aynı okula ait olduğunu iddia etmek oldukça güçtür. Oysa pratikteki durum ise hiç böyle değildir. Bu yüzden Avusturya iktisadının metodolojik pozisyonu Aristotescilik (Menger'e atfedilmektedir), Kantçılık ya da neo Kantçılık (Mises'e atfedilmektedir), ya da Poppercilik (Hayek'e atfedilmektedir) değil, çağdaş hermeneutiğin verimleri olmalıdır.

Lavoie (1994b, 57-58), Avusturya iktisadının üç temel varsayımı olan sübjektivizm, metodolojik bireycilik ve piyasa süreci kavramlarının hermeneutik açıdan yorumlanması gerektiğini öne sürmektedir. Bundaki amacı da Avusturyan tartışmalarda özellikle pozitivizmin de etkisiyle atomistik sübjektivizme ve 'sübjektif fenomenin objektif bilimi' yaklaşımı adı altında objektivizme düşülmesini göstermektedir. Atomistik sübjektivizmde birey kendi toplumsallığından ve tarihselliğinden izole bir atom olarak değerlendirilmektedir. Oysa hermeneutik perspektiften bi-

reyin ve onun eyleminin kendi toplumsal bağlamı dışında yorumlanamayacağı açıktır. Bireyler arası dilsel etkileşim eylemin incelenmesi için uygun bir yol olarak görülmektedir. Bu bağlamda piyasalar da özel bir çeşit söylem olarak, dilsel etkileşimin genişletilmesi olarak algılanabilir. Aynı şekilde objektivizm de pozitivizmin bir kalıntısı olarak Avusturya iktisadı için sorunlu görünmektedir. Bu yüzden yorumcu Avusturyalılar toplumsal etkileşimde ortaya çıkan sürecin anlaşılması üzerine odaklanmaktadırlar. Onlara göre anlama yalnızca yeniden üretimci bir süreç değil, ama aynı zamanda yaratıcı ve üretici bir süreçtir. Bilim ya da iktisat iktisadi gerçekliğin objektif bir yeniden üretimini sunmaz, onun yerine özel bir perspektiften yaratıcı bir yorum üretir. Avusturya iktisadının 'kendiliğinden düzen' kavramı bu anlamda önemli kavramlardan birisidir. Anlama da kendini bir çeşit kendiliğinden düzen olarak sunmaktadır.

Aslında Lavoie'nin çabası hermeneutiğin Dilthey'den beri olan tarihini izleyip, onun Avusturya iktisadı özelinde ve paralelinde uygulama çabası olarak anlaşılabilir. Çünkü hermeneutik kendi içerisinde Dilthey'dan beri önemli bir gelişim ve evrim göstermiş, daha önce de değinildiği gibi, yirminci yüzyılda özellikle Heidegger ve Gadamer ile birlikte daha ontolojik bir vurguya kavuşmuştur. Ama hermeneutiğin bu gelişimi aynı zamanda bilimlerin anlaşılması ve statülerinin belirlenmesi konusundaki hakim pozitivist önyargıyı da büyük ölçüde gevşetmiştir. Bilindiği gibi hakim pozitivist tavır anlamayı daha alt derece bir yöntem olarak sınıflayıp, asıl odağını bilimsel olmanın objektif yöntemlerine yerleştirmişti. Oysa yirminci yüzyıl hermeneutiği bilimsellik kriterinin önemini alt sıralara iterek, Avusturya iktisatçılarının, genel pozitivizm karşıtlıklarına

rağmen hep etkisinde kaldıkları bilim olma kriteri kaygısını da büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. İşte Lavoie'nin projesi, hermeneutiğin bu çağdaş versiyonunu hesaba katmaya çalışan bir projedir. Bu yüzden de ana akıma bir tepki olduğu gibi geleneksel Avusturyan çizgiyle de yer yer kavgalı bir çizgidir.

Avusturya hermeneutiğinin rasyonalite tartışmasına getirdiği katkı ise eyleme tanıdıkları öznelerarasılık özelliği ve toplumsal-tarihsel bağlamı öne çıkarmaları olmuştur. Böyle bir durumda ikili bağıntı çerçevesinde bir içsel tutarlılık olarak anlaşılan rasyonel seçim yaklaşımı haliyle önemli eleştirilere uğrayacaktır. Çünkü bu Avusturyan yaklaşım, hem felsefi olarak hem de iktisadi olarak çok farklı ve muhalif bir bağlamdan gelmektedir. Eylem toplumsal ve dilsel pratiklerin etkileşimi içerisinde anlaşılabilen bir tarzda ortaya çıkmaktadır ve bu sayede yorumlanabilmektedir.

5.4. Metodoloji perspektifinden bir itiraz: İktisatta retorik ve *Sprachethik*

H. A. Simon'ın rasyonel seçim modeline yine kendi teknik dili içerisinden getirdiği güçlü itirazın yanında, Avusturya iktisadı cephesinden de neoklasik iktisadın temelindeki felsefi yaklaşımı hedef alan ve bunu çağdaş felsefi tartışmalardan açıkça müttefik devşirerek yapan Avusturyan hermeneutik hareketi ortaya çıkmıştı. Çağdaş felsefi tartışmaları kendine temel alan ve itirazını metodolojik düzeyde geliştiren bir diğer yaklaşım da iktisat retoriği yaklaşımıdır. Daha önce de değinildiği gibi iktisat metodolojisinde hakim yaklaşım genelde pozitivist bir tutum

sahibidir. Daha ılımlı olanlar da Popperci bir metodolojik tutumu savunurlar. Bu literatürün temel tartışma konularından biri kadim bilim olup olmama kriteri üzerinedir. Bu tartışma aslında marjinalist devrimin ilk yıllarından beri süregelen *Naturwissenschaften*'i taklit arzusunun bir uzantısıdır. Bilimsellik kriterine Naturwissenschaften'in yöntemlerinin keskinliği ölçüsünde uyabilmek iktisadın başlangıçtan beri üzerinde en çok titizlendiği konulardan birisidir. Nitekim daha önce de değinildiği gibi rasyonel seçim teorisine doğru evrilen 1930'lu yıllardan 1950'li yıllara kadar olan gelişmeler de büyük ölçüde faydacılık, tercih gibi psikolojik ve felsefi ard alanı olan kavramların terki yönünde ve dolayısıyla pozitivist anlamıyla bir bilim olabilme yönünde ilerlemiştir. Yani iktisadın en teknik tartışmalarının bile altında bu bilimsellik kriteri arayışını bulmak mümkündür.

İşte iktisat retoriği 1980'li yılların ortalarında bu bilimsellik kriteri tartışmasına, çağdaş felsefi gelişmelerden de destek alarak, itirazla başlamıştır. Bu yaklaşımın öncüsü olan McCloskey "iktisatçıları, iktisadın retoriksel iknadan ibaret olduğu konusunda ikna çabasına girişmiştir"(Maki 1995, 1300). McCloskey'e göre (1986, 5) iktisatçılar resmi (official) ve gayrı resmi (unofficial) olmak üzere iki söyleme sahiptirler. İlki hakim pozitivist söylemi benimsemektedir ki pratikteki iktisatçıların büyük bir çoğunluğu bunu söylem olarak benimserler. Oysa ilgili pozitivist tutum felsefeciler arasında gözden düşeli çok zaman olmuştur. Feyerabend ve Rorty gibi bilim felsefecisi ve felsefecilerden etkilenen McCloskey iktisatçıların fiiliyatta ise bu kurallara pek de dikkat etmediklerini, bilimin fiili işleyişinin farklı olduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden iktisatçıların fiiliyattaki, pratikteki tutumlarını dikkate almak daha önemli

ve incelemeye değerdir. Fiiliyatta ise belirleyici olan ikna (persuasion) ve söylemin gücüdür.

İktisatta söylemin ve iknanın önemini vurgulayan McCloskey, asıl belirleyici olanın iktisatçılar arası tartışma olduğunu düşündüğünden, iktisatçıların bu gayrı resmi tutumlarına dikkat çekmektedir. Bunun için de medeni muhabbet normlarına (conversational norms of civilizations) dikkat çekmektedir. Bunun için de çağdaş felsefecilerden Jürgen Habermas'ın *Sprachethik* kavramına başvurmaktadır (McCloskey 1984a, 103). Konuşma ahlakı ya da muhabbet ahlakı olarak da adlandırılabilecek olan bu kavramın bazı ilkeleri vardır. Buna göre; yalan söylememeli önem vermelisin, alay etmemeli işbirliği yapmalısın, bağırmamalı diğer insanların konuşmalarına imkan vermelisin, açık fikirli olmalısın, sorulduğunda izah etmelisin, fikirlerin lehine şiddet ve kandırma yoluna gitmemelisin. Bunları dışlayan iyi bir entelektüel yaşam mümkün değildir. Aslında McCloskey'e göre (1984b, 580) bunlar 'kültürümüzün muhabbet olarak düşündüğünde sadece katılmakla edindiğimiz zımni meta kurallardır'. Bu sayede üç amacın gerçekleştirildiği söylenebilir (Boylan and O'Gorman 1995, 41): İlkin, McCloskey'e göre iktisadın anlaşılması ya da meşrulaştırılması çabasında, medeni muhabbet veya iktisadın alet kutusu dışındaki yollara başvurmak saçma ve aslında komiktir. Yani bilimsel metodoloji iktisadi ve bilimsel çabayı kuşatan felsefi bir çerçeve sağlayan medeni muhabbeti kavramada aciz kalmaktadır. İkincisi, medeni muhabbet kendi içerisinde koyduğu güçlü sınırlar sayesinde relativizmin tehlikelerini bertaraf edebilmektedir. Yani ikna sürecinin standartlarını kendisi oluşturabilmektedir. Fakat bu standartların bilimsel metodolojinin standartları ile karıştırılmaması gerekmektedir. Üçüncüsü, medeni

muhabbet pozitivizmin meşhur bilim ile bilim olmayanı ayırma probleminin ve dolayısıyla iktisadın bilim olup olmadığı probleminin geçersizliğini vurgulamaktadır. Bilimsel metodolojinin ayırma çizgisi (demarcation line) geçersizdir. McCloskey'e göre (1986, 27) iyi bilim iyi mmuhabbettir ve bu açıdan bakıldığında iktisat ziyadesiyle iyi bir bilimdir. Bu yüzden 1920'li yıllarda belki anlamlı olan bilim olup olmama meselesi artık acilen terkedilmelidir (McCloskey 1994, 56).

McCloskey doğrudan rasyonel davranış üzerine bir şeyler söylemese de, muhabbeti ve iknayı öne çıkaran tavrı iktisattaki pozitivist tutumu ve rasyonaliteyi bilimselliğin temel krtiteri olarak ortaya koyan tavrı doğrudan sorgulama alanına çekmiş olmaktadır. Aynı zamanda iktisadın çağdaş felsefi söylem ile daha sağlıklı ve 'paralel' bir ilişki kurmasında önemli yaklaşımlardan birisini ortaya koymuştur.

Fakat McCloskey'nin Rorty ve Habermas gibi çağdaş iki felsefeciyi yanyan getiren çabası, aynı zamanda bu iki felsefeci arasındaki felsefi tutum farkından gelen bir eklektisizmi de doğurmaktadır. Özellikle de sorun, bu muhabbetin standartları konusundaki iki farklı nosyonun aynı anda kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda değinilen Habermas'ın *Sprachethik* kavramı ile moralitenin ve meta kuralların standartları savunulmaktadır. *Sprachethik* belirli bir toplum içerisinde gelişen standartlara değil, meta kurallara, muhabbete aşkın (transcendental) olan kurallara atıf yapan bir kavramdır. Oysa iknayı McCloskey'de bir çeşit hayat tarzı olarak gören bir yaklaşım da mevcuttur. Bu ise belirli bir toplumun kendi pratiği içinde doğan içsel olarak gelişen standartlardır. İşte tam burada bu konuda iki farklı felsefi pozisyonu temsil eden Rorty ve Ha-

bermas'm birarada kullanımı ortaya çıkmaktadır. Sonuçta McCloskey çağdaş felsefe ve etik tartışmalarında birbirleriyle birçok noktada çatışan iki yaklaşımı birarada kullanmış olmaktadır. İlki Habermas'ın evrenselci etiği, ikincisi de Rorty'nin komuniteryen (ya da neo Aristotelesci) etiği.[69]

McCloskey'nin eklektik tutumunun, felsefi olarak onun tutarlılığına getirip götürdükleri tartışması bir kenara bırakılırsa, onun projesinin iktisat metodolojisinde çağdaş felsefi argümanları kullanan bir atılım gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Üstelik bu çaba ana akım iktisadındaki rasyonalite kavrayışının da daha Habermascı kavramlarla yorumlanabileceğinin de göstergesi olmuştur. Fakat burada şu sorunun atlanması da bir eksiklik olacaktır. Habermas bahsinde de değinildiği gibi, Habermas'ın sistem ve alt sistemler analizinde iktisat, ekonomi alt sisteminin bir bilimi olarak aslında bir anlamda sorgulama alanının dışında bırakılmaktadır.

[69] McCloskey'nin bu eklektik tutumunu Habermas ve Rorty'i de hesaba katarak tartışan bir çalışma için bkz. Park and Kayatekin (2000, 565-580).

Sonuç

Yalnızca iktisadın değil felsefenin ve diğer sosyal bilimlerin temel kavramlarından birisini oluşturan rasyonalite tartışması bu çalışma boyunca hem felsefi hem de iktisadi anlamı açısından birarada ele alınmaya çalışıldı. Fakat kavramın diğer sosyal bilimlerden farklı olarak iktisatta çok merkezi bir yeri vardır. Rasyonalite iktisadın bizzat tanımını oluşturan bir kavramdır.

Kavramın iktisat literatürü üçerisindeki tartışmaları büyük ölçüde 1950'li yıllar sonrası ortaya çıkan aksiyomatik rasyonalite tanımına bağlı bir şekilde yürütülmektedir. Buna göre bir davranışın rasyonel olup olmadığı onun içsel tutarlılık unsurları ile uyuşup uyuşmadığı ile ilintiliydi. Bu unsurlar yansıtma, tamlık ve geçişlilik gibi üç temel unsur ekseninde sayısı daha da artırılabilir temel aksiyomatik unsurlardı. Rasyonaliteye ilişkin tartışma bu unsurların bazılarının, örneğin geçişlilik gibi, eleştirilmesi ya da olumlanması şeklinde yürütülmekteydi. Rasyonel seçim

teorisinin temel dayanağı olan bu unsurlar, iktisadın geçmişinden tevarüs ettiği bencil çıkar davranışı ile birleştirilerek nihai insan davranışı tanımına ulaşılıyordu.

Öte yandan hem felsefe ve hem de diğer sosyal bilimlerin rasyonalite tartışmaları ise bambaşka bir bağlamda yürürken, bunların iktisatla hemen hiçbir etkileşimleri olmamaktaydı. Bu çalışmada birbirinden ayrı bu iki bağlam biraraya getirilmeye çalışılmıştır. Bu biraraya getirme ilgili yaklaşımların sentezini alma ya da onları ortak bir dilde buluşturma şeklinde yapılmamıştır, çünkü bu pek mümkün de değildir. Kuhn'un paradigma kavramı ve bununla birlikte kullandığı mukayese edilemezlik (incommensurability) kavramı hatırlanırsa, bu sentezin neden pek mümkün olmadığı anlaşılabilir.

Bu farklı rasyonalite anlayışlarının birarada anlamlı bir bütünlük oluşturabilmesinin yolu olarak kavramın tarihsel süreci içerisinde ele alınması yoluna gidilmiştir. Bu tarihsel süreç ilkin felsefi söylem içerisinde genel hatlarıyla kavramın izlenmesi şeklinde ortaya konmuş, daha sonra da kavramın sosyal bilimlere evrilmesi süreci ele alınmaya çalışılmıştır. Rasyonalitenin felsefi zemindeki seyri ele alınırken de ele alınan isimlerin sosyal bilimlere geçişte belirleyici isimler olmasına dikkat edilmiştir. Ortaya konmaya çalışılan şey rasyonalite kavramının Batı düşüncesi içerisinde gittikçe araçsallaşan bir yazgısal seyrinin olduğudur. Bunun en tipik örneğini de iktisat bilimi vermektedir.

İktisadın seyri ele alınırken de onun genel felsefi düşünceden kopma çabası öne çıkarılmıştır. Standart iktisadi düşünce tarihi metinleri kendi disiplinlerini diğer disiplinler ve genel olarak Batı düşüncesinden yalıtık bir unsur olarak ele alma eğilimindedirler. Bu yüzden disiplinin ta-

rihi kendi modern tarihi ile sınırlı tutulmayıp kadim Grek düşüncesine kadar geriye götürülebilmektedir. Oysa bu çalışma hem iktisadı bir düşünce geleneği bağlamı içerisinde ele almaya çalışmış hem de bu disiplini ilgili geleneğin araçsallaşma serüveninin radikalizasyonu olarak tasvir etmiştir.

Rasyonalite bağlamında iktisadın modern dönem tarihi irdelenirken ortaya çıkan şeylerden birisi, bu tartışmanın aynı zamanda iktisadın 1950 sonrası formalizasyonunun da tarihini verdiğidir. Üstelik bu formalizasyon sosyolojik anlamda öylesine büyük bir başarı göstermiştir ki komşu sosyal bilimlerin de bunun cazibesine kapılmalarına yol açmıştır. 'Rasyonel seçim teorisi' özellikle sosyoloji ve politikbilimde kendine önemli uygulama alanları bulmuştur. Ama bu komşu disiplinlerin avantajı ilgili teorinin disiplinin bütününe egemen olmayıp, akımlardan bir akım olarak kalabilmesidir. İktisatta ise bu rasyonalite tanımı ve onun üzerine inşa edilen teori bütün bir disiplini belirleme derecesinde bir etki yapabilmektedir. Bu da iktisadın genel entelektüel dünyaya giderek 'yabancılaşmasını' getirmiştir.

Çalışmada rasyonalite kavramını genel düşünsel bağlam içerisine yerleştirebilmek için iktisat içerisindeki, çoğu bu kavrama özel, eleştirel tonlara da yer verilmiştir. Bu eleştirel akım ya da yaklaşımların genel iktisadi söylem içerisindeki payları elbette çoğu zaman çok küçüktür. Ama bu yaklaşımlar disiplin içi tartışmalarda rasyonalite konusunda muhtemel açılımları göstermeleri ve genel entelektüel bağlamla ilginin hangi yollarla kurulabileceğini göstermeleri açısından önemlidirler. Fakat 'rasyonel seçim teorisinin' kendi aksiyomatik dili çoğu zaman heterodoks iktisat okullarının katkı ya da eleştirilerini tıpkı komşu sos-

yal bilimlerin katkı ya da eleştirileri denli dışarıda tutmaktadır. Bu aksiyomatik dilin özelliği gereği genel entelektüel dil ile iletişimi pek mümkün görünmemektedir. Örneğin bu konuda radikal sübjektivist yaklaşımın hermeneutik yönelimi rasyonel seçim teorisinden apayrı bir dil teklif etmekte ve bu iki dil arasında bir diyalogun imkanı da pek görünmemektedir. Ama Amartya Sen'in çabasındaki gibi aksiyomatik dil içerisinden yönelen itiraz ve tadilat talepleri anlamlı olmakta ve bir iletişim kanalı açabilmektedir. Çünkü Sen, neoklasik teori ile aynı aksiyomatik dili konuşmaktadır.

Sınırlı rasyonalite kavramı ise mevcut kullanım biçimi itibarıyla yine ortak bir dilin içerisinden seslenirken, genel potansiyeli itibarıyla köktenci yorumları beraberinde getirebilmektedir. Bu açıdan sınırlı rasyonalite kavramı biraz daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışma boyunca felsefi zemin ile iktisadın kendi iç tartışma zemini arasında bir boşluğun ve eklektizmin doğduğu fark edilebilir. İşte bu tam da iktisadın genel düşünce bağlamından kendini nasıl soyutlayabildiğinin tipik bir göstergesidir. Yine bu durum iktisadın rasyonalite kavramının araçsallaşmasında ne denli ileri gittiğinin de bir göstergesidir. Bu yüzden çalışma, bazen eklektik olma pahasına, iktisadı ve onun rasyonalite kavramını genel düşünce bağlamı içerisinde anlamlandırmaya çalışmıştır.

İktisatçıların bu genel felsefi bağlam arayışına itirazları, ki çoğu zaman bu itiraza hiç ihtiyaç bile duymazlar, bu durumun disiplinin bir teori etrafında örgütlenmesinin getirdiği bir sonuç olduğu yönündedir. Disiplinin bu denli formelleştiği bir ortamda bunun haklılık payı da yok değildir. İktisat gerçekten de tipik bir sosyal bilim olmanın neredeyse bütün emarelerini üstünden atmıştır. Kullandığı

matematiksel dil, matematiğin bir araç olarak kullanıldığı yönündeki masum iddiaları aşmış ve teorinin bizzat ifade biçimi haline gelmiştir. İktisatçılar artık matematik kullanarak sosyal bilim yapan bilimadamları değil, matematik dilde tartışan ve yalnızca o mantığın uzantısı olan teorik açılımları anlayabilen insanlar haline gelmişlerdir. Burada iktisadı soyut kalmakla suçlamanın pek bir anlamı kalmamıştır. Çünkü söz konusu olan şey *Methodenstreit* günlerindeki tartışmanın ötesine geçmiştir. O tartışmada taraflar gerçekliğin bilinebilmesi için a priori ya da ampirik yöntemlerin hangisinin kabul edilmesi gerektiği gibi hala gerçekliğin bilinebileceği umudundaki bir tartışmayı sürdürmekteydiler. Teorik olan ile ampirik olan ayırımını aşma çabası olarak ortaya çıkan ve belirli bir felsefi ardalanı olan bir tartışma idi o. Disiplinin bu matematikselleşme tarzında ise bu tartışma çok gerilerde bırakılmış, hem ampirik olan hem de teorik olanın aksiyomatik matematiğin dilindeki ifadesi içinde kalan bir tartışma yürütülmektedir. Aslında iktisat rasyonalite kavramının araçsallaşmasının radikalizasyonu yoluyla ironik bir biçimde *Methodenstreit*'i aşmış bulunmaktadır.

Kaynaklar

Alada, Dinç (2000), *İktisat Felsefesi ve Belirsizlik*, İstanbul: Bağlam.

Albert, Hans (1988), "Hermeneutics and Economics A Criticism of Hermeneutical Thinking in the Social Sciences", *Kyklos*, 41, ss.573-602.

Armstrong, W.E. (1939), "The Determinateness of the Utility Function", *Economic Journal*, 49, ss.453-467.

Arrow, Kenneth J. (1963), *Social Choice and Individual Values*, New Haven: Yale University Press.

Arrow,Kenneth J. and F.H.Hahn (1971), *General Competitive Analysis*, San Frncisco: Holden-Day.

Arrow, Kenneth J. and Gerard Debreu (1954), "Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy", *Econometrica*, 22:3, ss.265-290.

Avio, Kenneth L. (2004), "A Modest Proposal for Institutional Economics." *Journal of Economic Issues* 38: 3, ss.715-45.

Bambach, Charles R. (1995), *Heidegger, Dilthey, and the Crisis of Historicism*, Ithaca: Cornell University Press.

Bandyopadhyay, Taradas and Kunal Sengupta (1991), "Revealed Preference Axioms for Rational Choice", *Economic Journal*, 101, ss.202-213.

Bates, Robert H. (1995) "Social Dilemmas and Rational Individuals An Assessment of the New Institutionalism", John Harris, Janet Hunter and Colin M.Lewis (eds.), *The New Institutional Economics and Third World Development*, London: Routlege, ss.27-48.

Bauman, Zygmunt (1978), *Hermeneutics and Social Science Approaches to Understanding*, London: Hutchinson.

Bernstein, Richard J. (1983), *Beyond Objectivism and Relativism*, University of Pennsylvania Press.

Bernstein, Richard J. (1988), "Fred Dallmayr's Critique of Habermas", *Political Theory*, 16:4, ss.580-593.

Bernstein Jay M. (1996), "The Causality of Fate: Modernity and Modernism in Habermas", M.P.D'Entreves and S.Benhabib(eds.), *Habermas and the Unfinished Project of Modernity*, ss. 245-268.

Betanzos, Ramon J. (1988), "Wilhelm Dilthey: an Introduction", Dilthey, Wilhelm (1988), *Introduction to the Human Sciences*, (İngilizceye çeviren Ramon J.Betanzos), Detroit: Wayne State University Press.

Blaug, Mark (1980), *Economic Theory in Retrospect*, üçüncü basım, Cambridge: Cambridge University Press.

Blaug, Mark (1992), *The Methodology of Economics or How Economists Explain?*, ikinci basım, Cambridge: Cambridge University Press.

Boettke, Peter J. (1994), "Introduction", Peter J.Boettke (ed.), *The Elgar Companion to Austrian Economics*, Aldershot: Edward Elgar, ss.1-11.

Bowles, Samuel and Herbert Gintis (1993), "The Revenge of Homoeconomicus: Contested Exchange and the Revival of Political Economy", *Journal of Economic Perspectives*, 7:1, ss.83-102.

Boylan, T.A. and P.F.O'Gorman (1995), *Beyond Rhetoric and Realism in Economics, Towards a Reformulation of Economic Methodology*, London: Routlege.

Böhme, Gernot (1993), "Beyond the Radical Critique of Reason", D.Freundlieb and W.Hudson (eds.), *Reason and Its Other, Rationality in Modern German Philosophy and Culture*, Oxford: Berg, ss. 87-94.

Buğra, Ayşe (1989), *İktisatçılar ve İnsanlar Bir Yöntem Çalışması*, İstanbul: Remzi.

Caldwell, Bruce J. (1994), *Beyond Positivism, Economic Methodology in the Twentieth Century*; London: Routlege.

Campbell, Richard (1993), "Reconceiving Truth and Reason", D.Freundlieb and W.Hudson (eds.), *Reason and Its Other, Rationality in Modern German Philosophy and Culture*, Oxford: Berg, ss. 133-161.

Carabelli, Anna M. (1988), *On Keynes's Method*, London: Macmillan

Chernoff, Herman (1954), "Rational Selection of Decision Functions", *Econometrica*, 22:4, ss.422-443.

Clarke, Simon (1982), *Marx, Marginalism and Modern Sociology from Adam Smith to Max Weber*, London: Macmillan.

Coats, A.W.Bob (1993), "The Economic and Social Context of the Marginal Revolution of the 1870s", A.W.Bob Coats (ed.), *The Sociology and Professionalization of Economics*, vol.II, London: Routlege, ss.63-81.

Colander, David C. And Kenneth J.Koford (1979), "Realitic and Analytic Syntheses of Macro- and Microeconomics", *Journal of Economic Issues*, 13:3, ss.707-732.

Coleman, William O. (1995), *Rationalism and Anti-rationalism in the Origins of Economics The Philosophical Roots of 18th Century Economic Thought*, Aldershot: Edward Elgar.

Collard, David (1984), "The Ascent of High Theory: A View form the Foothills", *Oxford Economic Papers*, 36, ss.1-12.

Collins, Randall (1987), *Weberian Sociological Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Cooter, Robert and Peter Rappoport (1984), "Were the Ordinalists Wrong About Welfare Economics?", *Journal of Economic Literature*, 22, ss.507-530.

Çiğdem, Ahmet (1997a), *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim.

Çiğdem, Ahmet (1997b), *Bir İmkan Olarak Modernite*, İstanbul: İletişim.

Dallmayr, Fred (1988), "Habermas and Rationality", *Political Theory*, 16:4, ss.553-579.

Davis, John B. (2008), "The Turn in Recent Economics and Return of Orthodoxy", *Cambridge Journal of Economics*, 32, 349-366.

Dawes, Robyn M. (1988), *Rational Choice in an Uncertain World*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Demir, Ömer (1995), *İktisat ve Yöntem*, İstanbul: İz.

Dequech, D. (2001), "Bounded Rationality, Institutions and Uncertainty", *Journal of Economic Issues*, 35:4, ss.911-929.

Dilthey, Wilhelm (1988), *Introduction to the Human Sciences*, (İngilizceye çeviren Ramon J.Betanzos), Detroit: Wayne State University Press.

Duffie, Darrell and Hugo Sonnenschein (1989), "Arrow and General Equilibrium Theory", *Journal of Economic Literature*, 27, ss.565-598.

Ekelund,Robert B., Robert F.Hebert (1975), *A History of Economic Theory and Method*, New York: McGraw-Hill.

Forest, J. and C.Mehier (2001), "John R. Commons and Herbert A. Simon on the Concept of Rationality", *Journal of Economic Issues*, 35:3, ss.591-605.

Frank, Manfred (1992), "Two Centuries of Philosophical Critique of Reason and Its 'Postmodern' Radicalization", D.Freundlieb and W.Hudson (eds.), *Reason and Its Other, Rationality in Modern German Philosophy and Culture*, Oxford: Berg, ss. 67-86.

Friedman, Milton (1953), *Essays in Positive Economics*, Chicago: Chicago University Press.

Furubotn, Eirik G. and Rudolf Richter (1991), "The New Institutional Economics: An Assessment", Eirik G.Furubotn and Rudolf Richter (eds.), *The New Institutional Economics*, Texas: Texas A&M University Press, ss.1-32.

Gadamer, Hans-Georg (1977), *Philosophical Hermeneutics*, (İngilizceye çeviren David E.Linge), Berkeley: University of California Press.

Gadamer, Hans-Georg (1995a), "Hermeneutik", Doğan Özlem (Derleyen ve çeviren), *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Ankara: Ark, ss. 9-28.

Gadamer, Hans-Georg (1995b), "Dilthey'ın Tarihselciliğin Güçlüklerinde Dolanışı", Doğan Özlem (Derleyen ve

çeviren), *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Ankara: Ark, ss. 151-188.

Georgescu-Roegen, Nicholas (1958), "Threshold in Choice and the Theory of Demand", *Econometrica*, 26:1, ss.157-168.

Giddens, Anthony (1997), "Jürgen Habermas", Q.Skinner (ed.), *The Return of Grand Theory in the Human Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press, ss.121-140.

Giddens, Anthony (2002), *Capitalism and Modern Social Theory an Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Weber*, Cambridge: Cambridge University Press.

Goldsmith, M. M. (1988), "Regulating Anew the Moral and Political Sentiments of Mankind: Bernard Mandeville and the Scottish Enlightenment", *Journal of the History of Ideas*, 49:4, 587-606.

Göçmen, Doğan (2007), *The Adam Smith Problem Reconciling Human Nature and Society in the Theory of Moral Sentiments and Wealth of Nations*, London: Tauris Academic Studies.

Griswold, Charles L. (1999), *Adam Smith and the Virtues of Enlightenment*, Cambridge: Cambridge University Press.

Haakonsen, Knud (1996), *Natural Law and Moral Philosophy From Grotius to the Scottish Enlightenment*, Cambridge: Cambridge University Press.

Habermas, Jürgen (1991), *The Philosophical Discourse of Modernity*, (İngilizceye çeviren Frederick G.Lawrence), Cambridge: MIT Press.

Habermas, Jürgen (1995), "Dilthey'ın Anlama Kuramı: Ben-Özdeşliği ve Dilsel İletişim", Doğan Özlem (Der-

leyen ve çeviren), *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Ankara: Ark, ss. 123-150.

Habermas, Jürgen (1996), "Modernity: An Unfinished Project", M.P.D'Entreves and S.Benhabib(eds.), *Habermas and the Unfinished Project of Modernity*, ss.38-55.

Habermas, Jürgen (1998), *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, (Çeviren Mustafa Tüzel), İstanbul: Kabalcı.

Habermas, Jürgen (2001), *İletişimsel Eylem Kuramı*, (Çeviren Mustafa Tüzel), İstanbul: Kabalcı.

Hahn, Frank (1990), "John Hicks the Theorist", *Economic Journal*, 100:401, ss.539-549.

Hargreaves Heap, Shaun (1989), *Rationality in Economics*, Oxford: Basil Blackwell.

Harrington, Austin (2001), "Dilthey, Empathy and Verstehen A Contemporary Reappraisal", *European Journal of Social Theory*, 4:3, ss.311-329.

Hayek, F.A. (1955), *The Counter-Revolution of Science studies on the abuse of reason*, London: The Free Press of Glencoe.

Hayek, F.A. (1960), *The Constitution of Liberty*, Chicago: The University of chicago Press.

Hayek, F.A. (1980a), "Individualism: True and False", *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press, ss. 1-32.

Hayek, F.A. (1980b), "Economics and Knowledge", *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press, ss.33-56.

Heidegger, Martin (1968), *What Is Called Thinking?*, (İngilizceye çeviren (J.Glenn Gray), New York: Harper & Row.

Heidegger, Martin (1990), *Nedir Bu Felsefe?*, (Çeviren Durrin Tunç), İstanbul: Logos.

Heidegger, Martin (1991), *The Principle of Reason*, (İngilizceye çeviren Reginald Lilly), Indianapolis: Indiana University Press.

Heidegger, Martin (1995), *Being and Time*, (İngilizceye çevirenler John Macquarrie ve Edward Robinson), Oxford: Blackwell.

Heidegger, Martin (1996), *Zaman Kavramı*, (Çeviren Saffet Babür), Ankara: İmge.

Heidegger, Martin (1997), *Kant and the Problem of Metaphysics* (İngilizceye çeviren Richard Taft), Indianapolis: Indiana University Press.

Hicks, Jon R. and R.G.D.Allen (1934), "A Reconsideration of the Theory of Value Part I", *Economica*, 1:1, ss.52-76.

Hicks, Jon R. and R.G.D.Allen (1934), "A Reconsideration of the Theory of Value Part II. A Mathematical Theory of Individual Demand Functions", *Economica*, 1:2, ss.196-219.

Hicks, John R. (1937), "Mr.Keynes and the 'Classics'; A Suggested Interpretation", *Econometrica*, 5:2, ss.147-159.

Hicks, John R. (1939), "The Foundations of Welfare Economics", *Economic Journal*, 49, ss.696-712.

Hicks, John R. (1978), *Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory*, Oxford: Oxford University Press.

Hindess, Barry (1991), "Rationaity and Modern Society", *Sociological Theory*, 9:2, ss.216-227.

Hodgson, Geoffrey M. (1988), *Economics and Institutions A Manifesto for a Modern Institutional Economics*, Cambridge: Polity Press.

Hodgson, Geoffrey M. (1998), "The Mecca of Alfred Marshall", G.M.Hodgson (ed.), *The Foundations of Evolutionary Economics: 1890-1973*, vol. I, ss. 57-66.

Hodgson, Geoffrey M. (1999), *Evolution and Institutions*, Cheltenham: Edward Elgar.

Hollis, Martin and Edward Nell (1975), *Rational Economic Man A Philosophical Critique of Neo-Classical Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hont, Istvan and Michael Ignatieff (1985), "Needs and Justice in the Wealth of Nations: An Introductory Essay", Istvan Hont ve Michael Ignatieff (ed.) *Wealth and Virtue The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*, Cambridge: Cambridge University Press.

Houthakker, H.S. (1950), "Revealed Preference and the Utility Function", *Economica*, 17, ss.159-174.

Hudson, Wayne (1993), "Habermas's *The Philosophical Discourse of Modernity*", D.Freundlieb and W.Hudson (eds.), *Reason and Its Other, Rationality in Modern German Philosophy and Culture*, Oxford: Berg, ss. 107-132.

Hutchison, T.W. (1981), *The Politics and Philosophy of Economics Marxians, Keynesians and Austrians*, New York: New York University Press.

İnsel, Ahmet (2000), "Özgürlük Etiği Karşısında İktisat Kuramı: Amartya Sen'in Etik İktisat Önerisi", *Toplum ve Bilim*, 86, ss.7-21.

Jaffe, William (1980), "Walras's Economics As Others See It", *Journal of Economic Literature*, 18, ss.528-549.

Jevons,W.Stanley (1931), *The Theory of Political Economy*, London: Macmillan

Jones, W.T.(1975), *Kant and the Nineteenth Century*, (İkinci Basım), New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Katouzian, Homa (1980), *Ideology and Method in Economics*, New York: New York University Press.

Kilpinen, Erki (1999), "What is rationality? A New Reading of Veblen's Critique of Utilitarian Hedonism." *International Journal of Politics, Culture and Society* 13: 2, ss.187-206.

Kirzner, Israel (1995), "The Subjectivism of Austrian Economics", Gerrit Meijer (ed.), *New Perspectives on Austrian Economics*, London: Routlege, ss.11-24.

Kurmuş, Orhan (1982), *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu*, Ankara: Savaş.

Lachmann, Ludwig M. (1994), "Austrian Economics: A Hermeneutic Approach", Don Lavoie (ed.), *Expectation and the Meaning of Institutions Essays in Economics by Ludwig Lachmann*, London: Routlege, ss. 276-290.

Langlois, Richard N. (ed.) (1986), *Economics as a Process: Essays in the New Institutional Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lavoie, Don (1994a), "Introduction Expectation and the Meaning of Institutions", Don Lavoie (ed.), *Expectation and the Meaning of Institutions Essays in Economics by Ludwig Lachmann*, London: Routlege, ss.1-22.

Lavoie, Don (1994b), "The Interpretive Turn", Peter J.Boettke (ed.), *The Elgar Companion to Austrian Economics*, Aldershot: Edward Elgar, ss. 54-62.

Lawson, Tony (2006), "The Nature of Heterodox Economics", *Cambridge Journal of Economics*, 23:1, 483-505.

Loasby, Brian J. (1989), *The Mind and Method of the Economist A Critical Appraisal of Major Economists in the Twentieth Century*, Aldershot. Edward Elgar.

Löwith, Karl (1995), *Martin Heidegger and European Nihilism*, (İngilizceye çeviren Gary Steiner), New York: Columbia University Press.

Machina, Mark J. (1982), " 'Expected Utility' Analysis Without the Independence Axiom", *Econometrica*, 50:2, ss.277-323.

Machina, Mark J. (1987), "Choice Under Uncertainty: Problems Solved and Unsolved", *Journal of Economic Perspectives*, 1:1, ss.121-154.

Machlup, F. (1978), *Methodology of Economics and Other Social Sciences*, New York: Academic Press.

Maki, Uskali (1995), "Diagnosing McCloskey", *Journal of Economic Literature*, 23, ss.1300-1318.

Marchionatti, Roberto and Enrico Gambino (1997), "Pareto and Political Economy as a Science: Methodological Revolution and analytical Advances in Economic Theory in the 1890s", *Journal of Political Economy*, 105, ss.1322-1348.

Marshall, Alfred (1972), *Principles of Economics*, sekizinci baskı, London: Macmillan.

McCloskey, D. (1984a), "The Literary Character of Economics", *Daedalus*, 113:3, ss.97-119.

McCloskey, D. (1984b), "Reply to Caldwell and Coats", *Journal of Economic Literature*, 22, ss. 579-580.

McCloskey, D. (1986), *The Rhetoric of Economics*, Brighton: Wheatsheaf.

McCloskey, D. (1994), *Knowledge and Persuasion in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

McKenzie, Lionel (1954), "On Equilibrium in Graham's Model of World Trade and Other Competitive Systems, *Econometrica*, 22:2, ss.147-161.

Menger, Carl (1976), *Principles of Economics*, (İngilizceye çeviren J. Dingwall and B.F.Hoselitz), New York: New York University Press.

Milford, Karl (1995), "Roscher's Epistemological and Methodological Position, Its Importance for the *Methodenstreit*", *Journal of Economic Studies*, 22:3, ss.26-52.

Mill, John S. (1995), "On the Definition and Method of Political Economy", Daniel M.Hausman (ed.), *The Philosophy of Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mirowski, Philip (1984), "Physics and the 'Marginalist Revolution' ", *Cambridge Journal of Economics*, 8, ss.361-379.

Mirowski, Philip (1988), *Against Mechanism, Protecting Economics from Science*, Lanham: Rowman and Littlefield.

Mirowski, Philip (1991a), *More Heat than Light, Economics as Social Physics: Physics as Nature's Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mirowski, Philip (1991b), "The When, the How and the Why of Mathematical Expression in the History of Economic analysis", *Journal of Economic Perspectives*, 5:1, ss.145-157.

Misch, Georg (1995), "Tin Bilimleri Kuramı İçinde Yaşama Felsefesi Düşüncesi", Doğan Özlem (Derleyen ve çeviren), *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Ankara: Ark, ss. 29-50.

Morgan, Mary S. And Malcolm Rutherford (1998), "American Economics: The Character of the Transformation", Mary S.Morgan and Malcolm Rutherford (eds.), *From Interwar Pluralism to Postwar Neoclassicism*, Durham: Duke University Press, ss. 1-26.

Morishima, Michio (1977), *Walras' Economics A Pure Theory of Capital and Money*, Cambridge: Cambridge University Press.

Morishima, Michio (1980), "W.Jaffe on Leon Walras: A Comment", *Journal of Economic Literature*, 18, ss.550-558.

Morishima, Michio (1991), "General Equilibrium Theory in the Twenty-First Century", *Economic Journal*, 101, ss.69-74.

Musgrave, A. (1996), "İktisadi Teoride Gerçekçi Olmayan Varsayımlar: Saptırılmayan F-Saptırması", (Çeviren M.Orhan), Ö.Demir (ed.), *İktisatta Yöntem Tartışmaları*, Ankara: Vadi, ss.178-188.

Nelson, Richard N. and Sidney G.Winter (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Cambridge: Harvard University Press.

Neumann John von and Oskar Morgenstern (1972), *Theory of Games and Economic Bahavior*, Princeton: Princeton University Press.

Nida-Rümelin, Julian (1997), *Economic Rationality and Practical Reason*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

North, Douglass C. (1995), "The New Institutional Economics and Third World Development", John Harris, Janet Hunter and Colin M.Lewis (eds.), *The New Institutional Economics and Third World Development*, London: Routlege.

O'Brien, D.P. (1975), *The Classical Economists*, Oxford: Clarendon Press.

Ochangco, Armando C. (1999), *Rationality in Economic Thought Methodological Ideas on the History of Political Economy*, Cheltenham: Edward Elgar.

Oliver, Ivan (1983), "The 'Old' and the 'New' Hermeneutics in Sociological Theory", *The British Journal of Sociology*, 34:4, ss.519-553.

O'Neill, John (2001), *Piyasa Etik, Bilgi ve Politika*, (Çeviren Şen Süer Kaya), İstanbul: Ayrıntı.

Oser, Jacob and William C.Blanchfield (1975), *The Evolution of Economic Thought*, üçüncü baskı, New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Outhwaite, William (1996), "General Introduction", W.Outhwaite (ed.) *The Habermas Reader*, Cambridge: Polity Press.

Özlem, Doğan (1990), *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, İstanbul: Ara.

Palmer, Richard E. (2002), *Hermenötik*, (Çeviren İbrahim Görener), İstanbul: Anka.

Park, Man-Seop and Serap A.Kayatekin (2000), "McCloskey, Economics as Conversation, and Sprachethik", *Cambridge Journal of Economics*, 24, ss.565-580.

Quirk, James and Rubin Saposnik (1968), *Introduction to General Equilibrium Theory and Welfare Economics*, New York: McGraw-Hill Book.

Redmond, William H. (2004), "On Institutional Rationality." *Journal of Economic Issues* 38:1 ss.173-88

Ricardo, David (1983), *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ricoeur, Paul (1992), *Hermeneutics and the Human Sciences, Essays on Language, Action and Interpretation*, (İngilizceye çeviren John B.Thompson), Cambridge: Cambridge University Press.

Robbins, Lionel (1948), *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, London: Macmillan.

Rothbard, Murray N. (1989), "The Hermeneutical Invasion of Philosophy and Economics", *Review of Austrian Economics*, 3:1, ss.45-59.

Rose, Gillian (1995), *Hegel Contra Sociology*, London: Athlone.

Rothschild, Emma and Amartya Sen (2006), "Adam Smith's Economics", Knud Haakonssen (ed.) *The Cambridge Companion to Adam Smith*, Cambridge: Cambridge University Press.

Samuelson, Paul A. (1938), "A Note on the Pure Theory of Consumer's Behaviour", *Economica*, 5, ss.61-71.

Samuelson, Paul A. (1952), "Economic Theory and Mathematics-An Appraisal", *American Economic Review* 42, ss.55-66.

Samuelson, Paul A. (1971), *Foundations of Economic Analysis*, dokuzuncu basım, Cambridge: Harvard University Press.

Samuelson, Paul A. (1977), "St.Petersburg Paradoxes: Defanged, Dissected, and Historically Described", *Journal of Economic Literature*, 15:1, ss.24-55.

Schnadelbach, Herbert (1993), "Observations on Rationality and Language", D.Freundlieb and W.Hudson (eds.), *Reason and Its Other, Rationality in Modern German Philosophy and Culture*, Oxford: Berg, ss.49-66.

Schrag, Calvin O. (1992), *The Resources of Rationality A Response to the Postmodern Challenge*, Indianapolis: Indiana University Press.

Schroeder, Ralph (1992), *Max Weber and the Sociology of Culture*, London: Sage Publications.

Schumpeter, Joseph A. (1972), *History of Economic Analysis*, London: George Allen and Unwin.

Sen, Amartya K. (1970), *Collective Choice and Social Welfare*, San Francisco: Holden-Day.

Sen, Amartya K. (1993), "Internal Consistency of Choice", *Econometrica*, 61:3, ss.495-521.

Sen, Amartya K. (1994), "The Formulation of Rational Choice", *American Economic Review*, 84:2, ss.385-395.

Sen, Amartya K. (1995), "Rationality and Social Choice", *American Economic Review*, 85:1, ss.1-24.

Sen, Amartya K. (1998), *On Ethics and Economics*, Oxford: Basil Blackwell.

Sen, Amartya K. (1999), "The Possibility of Social Choice", *American Economic Review*, 89:3, ss.349-378.

Simon, Herbert A. (1978), "From Substantive to Procedural Rationality", S.J.Latsis (ed.), *Method and Appraisal in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press, ss.129-148.

Simon, Herbert A. (1983), *Models of Bounded Rationality behavioral economics and business organization*, Cambridge: MIT Press.

Simon, Herbert A. (1991), "Organizations and Markets", *Journal of Economic Perspectives*, 5:2, ss.25-44.

Simon, Herbert A. (1992), "Rational Decision-Making in Business Organizations", A.Lindbeck (ed.), *Nobel Lectures in Economic Sciences*, London: World Scientific.

Simon, Herbert A. (1997a), *Models of Bounded Rationality, empirically grounded economic reason*, vol. 3, Cambridge: MIT Press.

Simon, Herbert A. (1997b), *An Empirically Based Microeconomics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, Adam (1993), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford: Oxford University Press.

Smith, Michael (1987), "The Humean Theory of Motivation", *Mind*, 96, ss.36-61.

Stiglitz, Joseph E. (1991), "Another Century of Economic Science", *Economic Journal*, 101, ss.134-141.

Sugden, Robert (1985), "Why be Consistent? A Critical Analysis of Consistency Requirements in Choice Theory", *Economica*, 52, ss.167-183.

Sugden, Robert (1991), "Rational Choice: a Survey of Contributions from Economics and Philosophy", *Economic Journal*, 101, ss.751-785.

Suzumura, Kotaro (1983), *Rational Choice, Collective Decisions, and Social Welfare*, Cambridge: Cambridge University Press.

Taminiaux, Jacques (1991), *Heidegger and the Project of Fundamental Ontology*, (İngilizceye çeviren Michael Gendre), New York: State University of New York Press.

Tarascio, Vincent J. (1974), "Vilfredo Pareto and the Translation of his *Manuel*", *Journal of Economic Literature*, 12:1, ss.91-96.

Tisdell, C. (1996), *Bounded Rationality and Economic Evolution a contribution to decision making, economics and management*, Cheltenham: Edward Elgar

Tobin, James (1985), "Neoclassical Theory in America: J.B.Clark and Fisher", *American Economic Review*, 75:6, ss.28-38.

Tribe, Keith (1999), "Adam Smith: Critical Theorist ?", *Journal of Economic Literature*, 37, ss.609-632.

Vaughn, Karen J. (1994), *Austrian Economics in America The Migration of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.

Walsh, Vivian (1994), "Rationality as Self-Interest versus Rationality as Present Aims", *American Economic Review*, 84:2, ss.401-405.

Walsh, Vivian (1996), *Rationality, Allocation, and Reproduction*, Oxford: Clarendon Press.

Walras, Leon (1977), *Elements of Pure Economics or the Theory of Social Wealth*, (İngilizceye çeviren William Jaffe), Fairfield: Augustus M.Kelley.

Walras, Leon (1990), "Economics and Mechanics", (İngilizceye çevirenler Philip Mirowski ve Pamela Cook), Warren J.Samuels (ed.) *Economics as Discourse An analysis of the Language of Economists*, Boston: Kluwer Academic Publishers, ss.206-214.

Weber, Max (1949), *The Methodology of the Social Sciences*, (İngilizceye çevirenler E.A.Shils ve H.A.Finch), New York: The Free Press.

Weber, Max (1971), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, (İngilizceye çev. T.Parsons), London: Unwin University Books.

Weber, Max (1978), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Berkeley: University of California Press.

Weintraub, E.Roy (1986), *Microfoundations the Compatibility of Microeconomics and Macroeconomics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Weintraub, E.Roy (1988), "The neo-Walrasian Program is Empirically Progressive", Neil DeMarchi (ed.), *The Popperian Legacy in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Weintraub, E.Roy (ed.) (2002), *The Future of the History of Economics*, Durham: Duke University Press.

West, David (1998), *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (Çeviren Ahmet Cevizci), İstanbul: Paradigma.

Williamson, Oliver E. (1993), "The Logic of Economic Organization", O.E.Williamson and S.G.Winter (eds.), *The Nature of the Firm, Origins, Evolution, and Development*, (Oxford: Oxford University Press): 90-114

Williamson, Oliver E. (2000), "The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead", *Journal of Economic Literature*, Vol. 38: 595-613.

Williams, Robert R. (1989), "Hegel and Heidegger", W.Desmond (ed.), *Hegel and His Critics Philosophy in the Aftermath of Hegel*, New York: State University of New York Press, ss.135-162.

Yılmaz, Ferudun (2007), "Veblen and the Problem of Rationality", *Journal of Economic Issues*, 41:3, ss. 841-862

Dizin

A

akıl 19-20, 26, 50-51, 54-57, 66-67, 103-104, 113, 155, 158

Amartya Sen 138, 190

anlama 32, 42-43, 46-47, 49, 79, 175, 179, 181

araçsal rasyonalite 36-37, 39-40, 46, 48, 52-53, 60-64, 66-68, 72-74, 82-83, 90, 96, 99, 101, 103-106, 109, 158

Arrow-Debreu 89, 95, 98, 105-106, 108

Avusturya okulu 157, 172

Aydınlanma 19, 21, 50-51, 68, 102-103

B

beklenen fayda 95, 106, 108-109, 111-112, 114, 149

belirsizlik 102, 108-109, 113-114, 156-158, 175

bireysel çıkar 67, 122-127, 129-130, 146

C

Cairnes 93

değer 33, 36-38, 45, 56, 69, 74-76, 78-79, 82, 87-89, 91-92, 95-96, 101, 104-105, 108, 110-111, 119-122, 124, 128, 134, 138-139, 145, 148, 151-152, 164, 171, 175, 177, 180, 184

D

Dilthey, Wilhelm 3, 9, 28, 29, 31, 32, 33, 42, 43, 46, 48, 50, 169, 176, 179, 181

doğa bilimleri 2-4, 7-9, 31-33,

38-39, 41-42, 44, 47, 49, 65, 72-73, 80, 85, 102, 172, 175

E

epistemoloji 28-33, 42, 44, 47-48, 140
evrimci teoriler 168

F

faydacılık 102-103, 106, 183
firma 98, 131, 147, 152-153, 155, 159-168
firma teorisi 142, 161, 167
formalizasyon 17, 89, 189

G

Gadamer, Hans-Georg 5, 15, 17, 28, 32, 33, 41, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 176, 178, 179, 181
geçişlilik 105, 107, 116-117, 122, 130, 146, 187
Geisteswissenschaften 28, 31, 41, 49-52, 77, 169
genel denge 73, 75, 79-81, 86-87, 89, 95, 97-99, 122, 145

H

Habermas, Jürgen 5, 8, 31, 32, 35, 40, 44, 47, 48, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 176, 184, 185, 186
Hayek, F. A. 171, 172, 180
Heidegger, Martin 2, 3, 4, 15, 17, 18, 22, 23, 25, 33, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 61, 176, 179, 181
hermeneutik 7, 29, 32-33, 40-41, 43, 45-46, 48-50, 52-53, 147, 168-170, 173-174, 176-182, 190
heterodoks 10, 12-13, 53, 64, 85, 87, 131, 143-144, 147, 159, 161, 166, 189
Hume 20, 66-67, 102-103, 105

İ

içsel tutarlılık 9, 106, 116, 119, 121-123, 130, 133, 162, 168, 182, 187
iktisat metodolojisi 11, 74, 86-87, 89-90, 92, 94, 96, 147
iktisat teorisi 12, 38-39, 75-76, 79-80, 86, 88, 90-91, 93, 95, 98, 101-102, 115, 143, 145-147, 159, 180
işlem maliyetleri 146, 152, 154-155

J

Jevons, W. Stanley 74, 75, 76, 78, 79, 82, 84, 87, 170

K

Kant 17, 20, 21, 28, 29, 30, 32, 44, 45, 48, 49, 53, 127
kesinlik 46, 79, 102, 105, 108, 162
Keynes, John Maynard 97, 148, 149, 174, 178
Kirzner, Israel 173, 174, 175

Knight, Frank 92-93, 178
klasik iktisat 71, 74
Kollektif Rasyonalite 129, 141

L
Lachmann, Ludwig M. 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179
Lakatos 51
Lavoie, Don 174, 175, 179, 180, 181, 182
logos 6, 15, 17, 19, 21, 23, 30, 56

M
mahkum ikilemi 126
maksimizasyon 81, 94, 116, 120-121, 124, 127-129, 149, 154, 160-161, 166
mantıkçı pozitivizm 91, 101
marjinalist devrim 9, 70, 74, 82
Marjinalizm 8, 81, 171
Marshall, Alfred 83, 84, 86, 87, 134, 136, 148
matematiksel yöntem 81, 171
McCloskey, D. 147, 183, 184, 185, 186
Menger, Carl 74, 82-83, 170-171, 178, 180
metodoloji 11, 32, 38, 43-44, 67, 74, 76, 86-87, 89-92, 94-97, 147, 179-180, 182, 184-186
metodolojik bireycilik 131-132, 159, 173, 180
Mill, John S. 70, 71, 93
Mises, Ludwig Von 93, 171, 172, 174, 178, 179, 180
Morgenstern, Oskar 109, 111, 112, 113

N
Naturwissenschaften 3, 28, 31, 41, 51, 72, 77, 85, 102, 169, 171, 183
Nelson ve Winter 159, 161-166, 168
neoklasik 8-9, 39-40, 63-65, 67-68, 70, 73-74, 76-78, 82, 84, 105, 130, 147, 149, 151, 159, 167, 169, 176, 179, 190
neoklasik iktisat 39, 64-65, 71-72, 81-82, 84, 101, 143, 159, 167, 176

O
ontoloji 44, 47-48
oportunizm 146, 154
ordinalist fayda 88
organizasyonel yeterlilikler 162
Ortodoks 10, 73, 91-92, 109, 122, 131, 133, 143-145, 160-161, 163-166
oyun teorisi 126-129, 144, 160

P
Pareto, Vilfredo 79, 80, 81, 87, 88, 89, 99, 136, 137

R
Radikal sübjektivizm 168, 173-174

rasyonalite 1, 6-9, 11-12, 15-18, 20-23, 25-30, 34-40, 46-48, 51-68, 72-74, 76-77, 79, 82-83, 90-91, 95-99, 101-106, 109, 114-118, 123-125, 127-129, 132, 138, 141-142, 145, 152, 159-160
rasyonalizm 20
Rasyonel seçim teorisi 9-11, 13, 71, 101, 104-105, 108-109, 113-114, 122-123, 129, 132, 147, 159, 183, 187, 189
ratio 1-5, 17, 22-23, 33, 71, 143, 169
retorik 182-183
Ricardo, David 68, 69
Robbins, Lionel 86, 89, 90, 91, 92, 93, 134, 135, 145

S
Savage 109, 112, 113, 114
Sen, Amartya K. 116, 118-122, 125, 137-142
Simon, H. A. 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 182
sınırlı rasyonalite 146-152, 154-157, 166, 190
Smith, Adam 65, 66, 67, 68, 69, 123, 124, 126, 146, 148
sosyal bilimler 3-8, 10, 12, 16, 23, 25, 27, 29, 31, 33-35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51-53, 55, 57-59, 61, 63-64, 72, 102, 143, 169, 172, 187
sosyal seçim 117, 122, 129, 131-134, 137-142
süreçsel rasyonalite 56, 151-152, 158
süreklilik 106-108, 124, 130

T
Tamlık 107, 113, 117, 122, 130, 187
Tözel rasyonalite 151

V
Von Neumann, John 109, 111, 112, 113

W
Walras, Leon 74, 77, 78, 79, 82, 84, 86, 87, 170
Weber, Max 3, 5, 8, 26, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 48, 52, 53, 60, 61, 93, 174, 179

Y
Yansıtma 107, 117, 130, 187
yorumcu ekonomi 174

Rasyonalite

İktisat Özelinde Bir Tartışma

Grekçede *logos* ile başlayan bir düşünce yolculuğunun Latince ratio'ya tercümesi ondokuzuncu yüzyılda son radikal atılımını yapmış ve sosyal bilimlerin dilinde teknik hesaplayıcı bir akla, araçsal akla dönüşmüştür. Rasyonalite farklı tanımlamalar altında da olsa sosyal bilimlerde bu araçsal aklın karşılığı olarak kullanılmaktadır. Sosyal bilimler içerisinde kendi sınırlarını en erken belirginleştiren ve kendi iç teorik homojenitesini en erken gerçekleştiren bir disiplin olarak iktisat bilimi, rasyonalite kavramının seyri açısından özel bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın temel iddialarından birisi rasyonalite kavramının araçsal karakterinin iktisat biliminde en radikal temsillerinden birini bulduğu yönündedir. İktisatta rasyonalite, Batı düşüncesinin aklının araçsallığa doğru seyrinin radikalleşmesini ifade etmektedir. Bu yüzden rasyonel seçim teorisi olarak formüle edilen kavram, iktisadın matematiksel bir dile evrilmesinin de öyküsünü kendi içinde barındırır. Matematik, iktisat için bir araç değil bizzat iktisat biliminin dili haline gelmiştir. İşte bu, aklın araçsal formunun radikalizasyonudur. Bu kitap logos'un araçsal akla dönüşümünün serüvenini en ileri istasyonuna doğru, iktisada doğru izleme çabasındadır. Rasyonalitenin iktisat içi evrimi, kendi iç eleştirileri ile birlikte ele alınmaktadır.

Paradigma
Yayıncılık